

Het draagvlak onder boeren voor het ruimtelijk beleid in het landelijk gebied

Een Case Study in de Hoeksche Waard

Paul de Dooij

Maart 2009
Afstudeervak Forest and Nature Conservation
Leerstoelgroep Forest and Nature Policy
Wageningen Universiteit

Studentnummer: 850920-194-020
Afstudeervaknummer: AV 2009-02

Begeleiders:
Dr. Esther Turnhout
Dr. Evenliene Steingröver
Dr. Ir. Willemien Geertsema

Inhoudsopgave

Voorwoord	4
Samenvatting	5
1 Inleiding	6
1.1 Aanleiding	6
1.2 Achtergrond	6
1.2.1 Het Nederlands landelijk beleid	6
1.2.2 Participatie in de beleid- en planvorming	7
1.2.3 Boeren in landschapsontwikkelingsprojecten	7
1.2.4 Het onderzoek	9
1.3 Probleemstelling en onderzoeksvragen	10
1.4 Conceptueel kader	11
1.4.1 Natuurbeelden	11
1.4.2 Ecosysteemdiensten	13
1.4.3 Gebiedsidentiteit	14
1.5 Onderzoeksmethode	14
1.5.1 Onderzoeksgebied: de Hoeksche Waard	14
1.5.2 Data verzameling	15
1.5.3 Data analyse	16
1.6 Leeswijzer	17
2 Context: de Hoeksche Waard	18
2.1 Gebiedsbeschrijving	18
2.2 Beleid	19
2.2.1 Ontwikkeling van groenblauwe netwerken	20
2.2.2 Betrokken actoren	21
2.3 Boeren en natuur	22
3 Natuurbeelden	24
3.1 Inleiding	24
3.2 Wat wordt er onder natuur verstaan?	24
3.3 Hoe natuur te behandelen?	27
3.4 Inzet voor natuur	29
4 Ecosysteemdiensten	32
4.1 Ecosysteemdiensten	32
4.2 Wat wordt er onder ecosysteemdiensten verstaan?	32
4.3 Bedrijfsniveau	32
4.4 Gebiedsniveau	32
5 Gebiedsidentiteit	39
5.1 Inleiding	39
5.2 Wat wordt er onder gebiedsidentiteit verstaan?	39
5.3 Fysieke elementen	40
5.4 Sociale context	42
5.5 Het nut van identiteit	43

6	Draagvlak	46
6.1	Inleiding	46
6.2	Medestand onder de boeren	46
6.3	Kritiek op het beleid	47
7	Analyse	51
7.1	Inleiding	51
7.2	Dominante boerenvisie	51
7.3	Vergelijking met het beleid	52
8	Conclusie	53
9	Discussie	60
	Referenties	64
	Appendix 1: Tabel 1 Resultaten Interviews	68
	Appendix 2: Gespreksonderwerpen	70

Voorwoord

Dit rapport is geschreven in het kader van mijn studie 'Forest and Nature Conservation' aan de Wageningen Universiteit. Ik heb zowel de Bachelor als de Master van deze studie doorlopen waarbij in dit rapport mijn afstudeeronderzoek gepresenteerd zal worden. Mijn interesse en fascinatie van natuur is al jong begonnen aangezien ik opgegroeid ben in een bos van ongeveer 750 hectare. Mijn vader is er boswachter waardoor ik al op jonge leeftijd een beeld kreeg van wat bos- en natuurbeheer praktisch inhield. Tijdens mijn vwo-opleiding realiseerde ik me al dat ik later graag met natuur zou willen werken. De studie 'Forest and Nature Conservation' leek mij het meest geschikt daarvoor en leek me bovendien erg interessant. In mijn Bachelor heb ik me gespecialiseerd in 'Bos- en Natuurbeleid'. Tijdens de Bachelor kreeg ik ook meer en meer interesse in ruimtelijke planning. Nadat ik er aantal vakken van gevolgd had besloot ik het een belangrijke plaats te geven in mijn Master. Zo is mijn Master 'Forest and Nature Policy' aangevuld met een grote 'minor' van zes vakken uit de studie 'Spatial Planning'. Bos- en natuurbeleid en ruimtelijke planning is bovendien onderling gerelateerd. Mijn interessegebied ligt in het (her)inrichten van landelijke gebieden waarin landgebruikfuncties als natuur, landbouw en recreatie op elkaar afgestemd en geïntegreerd moeten worden. Met mijn achtergrond van bos- en natuurbeleid met de aanvulling van ruimtelijke planning heb ik zowel expertise van de beleidsmatige als van de planmatige kant van landelijke inrichtingsprojecten.

Voor dit afstudeeronderzoek heb ik gezocht naar een combinatie van natuurbeleid en ruimtelijke planning. Zo kwam ik bij het 'Centrum Landschap' terecht van het onderzoeksinstituut Alterra te Wageningen. In een oriënterend gesprek met mijn begeleidsters Dr. Eveliene Steingröver en Dr. Ir. Willemien Geerstema, die beide werkzaam zijn bij 'Centrum Landschap', bleek dat er ruimte voor onderzoek was naar landschaps- en natuurontwikkeling en de visies van boeren daar over. Dit leek me een uitermate interessant onderwerp en onder begeleiding van mijn supervisor Dr. Esther Turnhout heb ik een opzet voor een sociaal-wetenschappelijk onderzoek gemaakt. Het draagvlak van boeren voor het ruimtelijk landelijk beleid werd na enig overleg met mijn supervisor en mijn begeleidsters het onderwerp van mijn onderzoek. Nationaal Landschap de Hoeksche Waard werd gebruikt als mijn onderzoeksgebied. Na het schrijven van het onderzoeksvoorstel ben ik interviews gaan afleggen bij verschillende boeren in de Hoeksche Waard. Deze gesprekken liepen over het algemeen vlot en ze werden in een vrij informele sfeer gehouden. Ik kom zelf ook van het platteland en ben daardoor al redelijk veel in contact gekomen met boeren. Ik wist dus al dat boeren over het algemeen heel praktisch denken en dat ze niet al te veel moeten hebben van ingewikkelde beleidstermen. De gesprekken verliepen hierdoor vlot en zowel ik als de boeren leken voldaan te zijn met de loop van het gesprek en de naar buitengebrachte informatie. De boeren stelden zich zeer open waardoor ik veel en diepgaande informatie kon verkrijgen. Hier ben ik de boeren dan ook zeer dankbaar voor. Zonder de enthousiaste medewerking van de boeren had dit rapport met deze diepgang niet geschreven kunnen worden. Ook wil ik Esther Turnhout bedanken voor haar steun en haar wetenschappelijke inbreng voor zowel de structuur als de inhoud van dit rapport. Door haar ervaring met soortgelijke onderzoeken was haar begeleiding van grote waarde. Ook wil ik Eveliene Steingröver en Willemien Geertsema bedanken voor ook hun steun en wetenschappelijke inbreng voor dit rapport. Van hun was vooral de wetenschappelijke informatie over de Hoeksche Waard en over natuur- en landschapsprojecten zeer belangrijk voor mijn onderzoek.

Samenvatting

Dit onderzoek richt zich op het draagvlak dat er onder boeren bestaat voor het ruimtelijk beleid in het landelijk gebied. Draagvlak van boeren, wat kort inhoudt hun steun en participatie, voor ruimtelijke plannen in het landelijk gebied is zeer belangrijk voor de effectieve uitvoering van de plannen. Boeren hebben namelijk veel land in bezit in het landelijk gebied waardoor hun invloed op het landschap groot is. Het vergroten van het draagvlak van boeren voor natuur- en landschapsontwikkeling past bovendien binnen de intentie van het Ministerie van LNV om het natuurbeleid te verbreden. Hiervoor zal de verantwoordelijkheid en de medewerking van boeren voor het natuur- en landschapsbeleid vergroot moeten worden. In de praktijk zal dit vooral vorm moeten krijgen in meer participatie van boeren in agrarisch natuurbeheer. In veel ruimtelijke plannen van het landelijk gebied wordt er een richting aangegeven naar meer natuurontwikkeling en behoud en versterking van de streekeigenheid (oftewel de identiteit). In dit onderzoek worden de opvattingen en ideeën over natuur (via het concept natuurbeelden) en identiteit (via het concept gebiedsidentiteit) die onder de boeren leven onderzocht. Ook zal het nut van natuur en het nut van gebiedsidentiteit in de ogen van de boeren onderzocht worden. Het nut van natuur wordt onderzocht met behulp van het concept ecosysteemdiensten. Dit concept maakt het mogelijk om het nut van natuur in verschillende dimensies weer te geven. Deze aanpak wordt ook gebruikt om het nut van gebiedsidentiteit te onderzoeken. Op basis van de opvattingen van boeren over natuur en identiteit en het nut ervan wordt een dominante integrale visie over landschapsontwikkeling samengesteld. Integratie van deze visie in de beleid- en planvorming via een bottom-up aanpak kan tot vergroting van het draagvlak van boeren voor het ruimtelijk landelijk beleid leiden.

In dit onderzoek wordt de Hoeksche Waard als studiegebied gebruikt omdat er in dit agrarische gebied veel natuur- en landschapsontwikkeling plaatsvindt en de participatie van boeren daarin relatief groot is. Het functionele natuurbeeld wordt het meest aangehangen door de boeren in het gebied. Natuur moet op de eerste plaats een functie hebben voor de mens. Natuurlijke elementen moeten aangepast worden aan de landbouw en ingepast worden in het agrarische cultuurlandschap. Natuur moet op bedrijfsniveau nuttig zijn voor de bedrijfsvoering terwijl op gebiedsniveau natuur ook nuttig mag zijn voor esthetische beleving en recreatie. De gebiedsidentiteit heeft als basis het agrarische cultuurlandschap en dit dient behouden te blijven. De leefwijze moet ingesteld zijn op de landbouw omdat het de economische drager van het gebied is en het past binnen de agrarische identiteit. De agrarische identiteit is nuttig voor een economisch vitale landbouw en kan voordelen opleveren voor esthetische beleving en recreatie. Zowel natuur als identiteit levert in de eerste plaats diensten in de economische dimensie, door goede omstandigheden voor de landbouw te creëren. Op de tweede plaats kunnen ze ook diensten leveren in de sociale dimensie, namelijk voor recreatie en esthetische beleving. Wel kan er frictie ontstaan tussen natuur en identiteit wanneer er te grootschalige natuur ontwikkeld wordt omdat dat niet past binnen de agrarische identiteit.

Het ruimtelijk landelijk beleid moet rekening houden met het sterke functionele en economische beeld dat boeren hebben met betrekking tot het landschap. Het beleid moet hiervoor de landbouw in bescherming nemen en integratie van natuur- en landschapsontwikkeling beleidsmatig en financieel stimuleren. Het behoud van het agrarisch cultuurlandschap is zeer belangrijk voor de boeren. Dit kan bewerkstelligd worden door het bedrijfsniveau als bouwsteen te zien voor ontwikkelingen op gebiedsniveau. De agrarische bedrijfsvoering zou als uitgangspunt genomen moeten worden en daar zouden landschapsontwikkelingen in ingepast kunnen worden. De economische voordelen van de landschapsontwikkelingen zouden goed duidelijk gemaakt moeten worden aan de boeren. Daarnaast kunnen ook sociale en esthetische waarden van belang zijn voor de boeren. Een gebiedsgerichte aanpak waarin het bedrijfsniveau als uitgangspunt wordt genomen en ervaringskennis van boeren gebruikt wordt is essentieel bij landschapsontwikkelingsbeleid.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

In de huidige maatschappij groeit de behoefte naar een kwalitatief hoogwaardig multifunctioneel landelijk gebied. Het landelijk gebied in Nederland is van oudsher een gebied waarin vooral landbouw als landgebruikfunctie voorkwam. Naargelang de welvaart in Nederland vooral de laatste 20 jaar sterk is gegroeid is ook de behoefte van de maatschappij gegroeid voor een groene rustige omgeving om te recreëren en om afwisseling te vinden van het drukke grijze vuile stadsleven. Recreatie werd meer en meer een landgebruikfunctie die geïntegreerd werd in het landelijk gebied. Ook nam de afgelopen jaren het milieubewustzijn toe zowel onder de Nederlandse samenleving als in het Nederlandse beleid. Door de toenemende recreatie en het groeiende milieubewustzijn kreeg natuur een meer prominente plek in het landelijk gebied. De maatschappelijke veranderingen leidden tot een verhoogde belangstelling voor kwaliteit ten aanzien van natuur en landschap. Dit leidt tot nieuwe conceptvorming voor de inrichting van het landelijk gebied, zowel op Europees niveau (bijvoorbeeld de initiatieven voor plattelandsontwikkeling in een mededeling van de commissie aan de lidstaten, 2000 en in de Europese Unie, Directoraat-generaal landbouw, 1999) als in nationaal verband (Ministerie LNV & provincies 1999; Ministerie LNV 2000b; Rapport Commissie Wijffels 2001). Ook wordt bij de inrichting en beheer van landelijke gebieden meer rekening gehouden met het streekeigen karakter, of de identiteit van de regio. Een uitgangspunt is dat natuur- en landschapsontwikkelingen in harmonieuze samenhang met de productiegerichte landbouw afgestemd of geïntegreerd worden. Een ander uitgangspunt is dat de traditionele landschapselementen en structuren als basis voor natuur- en landschapsontwikkelingen genomen worden.

In de visie 'Boeren voor Natuur' (Stortelder et al. (2001)) wordt aangegeven dat boeren essentieel zijn voor de effectieve inrichting van het landelijk gebied aangezien ze veruit het meeste land in eigendom hebben. De centrale gedachte bij het zoeken naar oplossingen voor integratie van landbouw en landschap is het landbouwbedrijf goede economische mogelijkheden te bieden om een substantieel deel van het landelijk gebied te beheren, waarbij er gericht wordt op multifunctioneel landgebruik. Tussen de huidige gangbare landbouw (waarin de landbouwproductie wordt geoptimaliseerd) en onttrekking van landbouwgronden voor natuurontwikkeling door grote terreinbeherende organisaties (waarbij vrijwel geen voedselproductie meer plaatsvindt), ligt een groot en tamelijk onontgonnen gebied, waarin zowel voedsel als natuur en landschap kunnen worden geproduceerd (Stortelder et al. (2001)). Het gaat daarbij om het zoeken naar nieuwe bedrijfstypen waarin landbouw en natuur kunnen worden geïntegreerd. Deze bedrijfsgerichte aanpak moet leiden tot meer participatie van boeren in natuur- en landschapsontwikkeling. Ook kan het de steun van de boeren voor het natuur- en landschapsbeleid vergroten.

1.2 Achtergrond

1.2.1 Het Nederlandse landelijk beleid

Voor het landelijk gebied in Nederland is de landbouw voornamelijk de structuurdrager. De bedrijfstypen en de bedrijfsvoering van de landbouw hebben dus een grote invloed op het landschap van het landelijk gebied. In de Nota Ruimte 'Ruimte Voor Ontwikkeling' wordt de landbouw aangegeven als de voornaamste beheerder van het buitengebied. Voor deze beheersrol dient de landbouwsector economisch vitaal en grondgebonden te zijn. In de rijksnota 'Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur' wordt aangegeven dat de landbouw ook een cruciale rol speelt in de het behoud en de ontwikkeling van ecologische en landschapskwaliteiten van het landelijk gebied. De essentiële rol van landbouw in het landelijk gebied vraagt om een ruimtelijk beleid dat zowel rekening houdt met de economische vitaliteit van de landbouw als de rol die het heeft als structuurdrager van het landschap. Aspecten als

cultuurhistorie en natuur zijn vaak onderdelen van het landschap in het landelijk gebied waar ook rekening mee gehouden moet worden. De overheid heeft dus de taak om de verschillende waarden van het landelijk gebied (landbouw, natuur, cultuurhistorie, recreatie, etc.) allen in ogenschouw te nemen bij het formuleren van het ruimtelijke beleid. Voor het Rijk betekent dit hoofdzakelijk het formuleren van richtlijnen en randvoorwaarden terwijl de provincies meer gebiedsgericht te werk gaan. Hierbij worden de kwaliteiten van een gebied als uitgangspunt genomen voor de ruimtelijke ontwikkeling. Dit is conform de ontwikkelingsplanologie die in de Nota Ruimte 'Ruimte voor Ontwikkeling' is aangegeven.

1.2.2 Participatie in de beleid- en planvorming

Beleid- en planvormingsprocessen in landschapontwikkelingsprojecten zijn tegenwoordig veelal gebaseerd op een 'governance-aanpak'. Hier wordt een samenwerkingsverband mee bedoeld waarbij zowel de staat, de markt en de burgers deelnemen. Deze aanpak vervangt de 'government-aanpak' waarbij er sprake is van een sterke top-down regulering van de staat. In governance zijn er juist meer horizontale (machts)relaties tussen de verschillende partijen die zich verenigen in een netwerk. Door de integratie van verschillende partijen vroeg in beleid- en planvormingsprocessen wordt er meer uitgegaan van een bottom-up aanpak. Het formuleren en implementeren van beleid in landschapontwikkelingsprojecten is een multi-actor proces geworden waarbij vele verschillende partijen deelnemen, zoals de provincie, gemeentes, NGO's, en belangengroepen van boeren en/of burgers.

In 'Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur' stuurt de overheid aan op een verbreding van het natuurbeleid. Een richtlijn hiervan is dat de verantwoordelijkheid voor het natuur- en landschapsbeleid moet groeien en dus verbreed moet worden in de maatschappij. Het natuur- en landschapsbeleid moet opgezet en ondersteund worden door verschillende maatschappelijke groepen: natuurorganisaties, bestuurlijke en maatschappelijke partners, het bedrijfsleven, boeren en burgers. Belangrijk is dat de maatschappelijke groepen bereid zijn om mee te werken en actief hun ideeën, opvattingen en visies over natuur en landschap tot uiting brengen. Aangezien boeren de groep grondbezitters zijn met het meeste areaal land in het landelijk gebied zijn zij een essentiële actor in de beleid- en planvorming met betrekking tot natuur- en landschap. Vooral voor de uitvoering van het beleid zijn de boeren als hoofdgrondbezitters in het landelijk gebied zeer belangrijk.

Voor effectieve beleid- en planvorming is het van belang dat het overheidsbeleid tot zekere mate mogelijkheden biedt voor integratie van de ideeën en plannen van de verschillende maatschappelijke groepen. De overheid heeft echter een te eenduidig natuurbeleid dat ontwikkeld is in een abstracte wetenschappelijke omgeving (Somers. et al., 2004). Dit beleid wordt door de maatschappij vaak niet goed begrepen waardoor er wel draagvlak voor natuur is maar minder voor het natuurbeleid. Toch is draagvlak voor het natuurbeleid vanuit maatschappelijke groepen, en vooral vanuit de boeren als grootgrondbezitters in het landelijk gebied, belangrijk voor een effectieve implementatie van dat beleid. De maatschappelijke groepen moeten wel bewust zijn of bewust worden van hun ideeën en opvattingen over natuur en landschap en bereid zijn dat naar buiten te brengen. De gebrekkige kennis van de overheid over de visies van de maatschappelijke groepen over natuur en landschap maakt het verbreden van het natuur- en landschapsbeleid lastig. Hierdoor worden kansen gemist om de steun en participatie, oftewel het draagvlak, met betrekking tot het beleid te vergroten. Wanneer het draagvlak onder de boeren voor het beleid te laag is zal de uitwerking van het beleid minder effectief verlopen.

1.2.3 Boeren in landschapontwikkelingsprojecten

Het instandhouden en ontwikkelen van het Nederlands agrarisch cultuurlandschap voor de lange termijn vergt veel inzet. Identiteit en natuur zijn twee essentiële indicatoren voor ontwikkeling van een kwalitatief hoogwaardig agrarisch cultuurlandschap. In een onderzoek van Geertsema et al. (2003) wordt aangegeven dat beide indicatoren de afgelopen decennia duiden op een sterke afname van de landschappelijke kwaliteit. Een gevolg van het streven van de boer naar uniforme, grootschalige productieomstandigheden is dat de landschappen steeds meer op elkaar gaan lijken. Het streekeigen

karakter dreigt verloren te gaan waardoor de culturele identiteit onder druk staat. Ook zijn de laatste decennia veel natuurwaarden gedegradeerd of verloren gegaan.

De benutting van het arbeidspotentieel dat nu nog onder de agrarische bevolking aanwezig is, kan een effectieve en duurzame oplossing bieden voor het natuur- en landschapsbeheer (Stortelder et al. (2001)). De betrokkenheid tussen grondgebonden landbouw en natuur zal hiervoor vergroot dienen te worden. De overheid probeert meer en meer de boeren te stimuleren tot natuur- en landschapsbeheer. De regeling agrarisch natuurbeheer (SAN) uit het Programma Beheer, waarbij boeren subsidie krijgen voor het aanleggen en beheren van natuurlijke elementen op hun grond, is hier een duidelijk voorbeeld van. Toch is de bereidheid van boeren om mee te werken aan de SAN relatief laag. Vooral de laatste jaren zijn er relatief weinig boeren bijgekomen in de SAN-regeling. Als bezwaar vanuit de boeren wordt vooral aangevoerd dat de overheid de SAN te weinig ondersteunt. In een onderzoek van Havenaar (2002) wordt meer versoepeling van de regels en hogere subsidies als belangrijkste verbeterpunten aangegeven volgens Nederlandse boeren- en tuinders.

Medewerking van boeren is van groot belang voor de effectieve uitvoering van ruimtelijke plannen op gebiedsniveau. Defrancesco et al. (2003), Toma en Mathijs (2005) en Van der Ploeg en Spierings (1999) geven aan dat voor die medewerking het belangrijk is dat de visies van boeren over natuur en landschap vroegtijdig geïntegreerd worden in het beleid voor het agrarisch natuurbeheer. Deze bottom-up aanpak vormt een alternatief op de top-down aanpak waarbij het beleid door deskundigen wordt geformuleerd en daardoor vaak op veel verzet stuit bij boeren. Hierdoor wordt het beleid door de boeren niet geaccepteerd en kunnen de plannen vaak niet goed uitgevoerd worden. In de visie 'Boeren voor Natuur' wordt er uitgegaan van gebiedsgerichte ontwikkelingsplannen waarbij landschappelijke en ecologische identiteit behouden en/of versterkt dient te worden. Voor de realisatie van de gebiedsplannen wordt het bedrijfsniveau als essentieel aangegeven. Een bedrijfsgerichte aanpak als onderdeel van de gebiedsgerichte aanpak kan leiden tot meer motivatie-gestuurd handelen op een manier die past bij de voorkeuren van de boer (Stortelder et al., 2001). De bereidheid van de boeren om hun bedrijfsvoering aan te passen ten behoeve van natuur en landschap is echter nog te laag. De schuld hiervan kan, zoals eerder aangegeven, deels gezocht worden bij de overheid, maar de boeren gaan ook niet vrij uit. Boeren weigeren bijvoorbeeld mee te werken omdat ze stug en vasthoudend met betrekking tot hun bedrijfsvoering zijn. Het vasthouden aan (traditionele) gangbare bedrijfsvoeringen door veel boeren is de hoofdoorzaak van de vertraging die de realisering van de EHS inmiddels heeft opgelopen (Keulartz et al. (2000)). Het is ook één van de hoofdredenen dat de bereidheid tot medewerking aan de SAN relatief laag is. Over het algemeen kan er gesteld worden dat boeren andere visies aangaande natuur en landschap hebben als de overheid.

Naar de visies van boeren over natuur en landschap is al in beperkte mate sociaal wetenschappelijk onderzoek verricht. Toch bestaat er nog onduidelijkheid over de boerenvisies en bovendien kunnen ze in meer of mindere mate uiteenlopen. De visies zijn ook vaak afhankelijk van het gebied waarin de boeren wonen en werken. Wel kan er gesteld worden dat boeren natuur vooral vanuit een functioneel oogpunt zien (Van der Ploeg en Spierings (1999) en De Boer en Schulting (2002)). Dit houdt in dat natuur ingericht en beheerd dient te worden ten dienste van de mens. In een studie van Hermy et al. (2002) wordt aangegeven dat het nut van natuur kan weergegeven worden door middel van ecosysteemdiensten. De dominante ecosysteemdiensten kunnen onderdeel zijn van een visie voor ruimtelijke ontwikkeling van een gebied. Qua perceptie van gebiedsidentiteit zien boeren het landelijk gebied vooral vanuit een traditionele agrarische identiteit (Johner (2002) en Roberston en Richards (2003)). Hiermee wordt bedoeld dat boeren agrarische landschapselementen veelal als kenmerkend aangeven voor een landelijk gebied. Er is dus al wel in zekere mate kennis ontwikkeld over visies van boeren aangaande landschapsontwikkeling. Toch kan er over het algemeen gesteld worden dat de communicatie tussen de overheid en de boer en kennis en inzicht in de visies met betrekking tot landschapsontwikkelingen nog het één en ander te wensen over laat. Kennis over de visies van boeren over landschapsontwikkeling en integratie van die kennis in de beleid- en planvorming is echter zeer

belangrijk voor het creëren van draagvlak. Wanneer het draagvlak van de boeren vergoot wordt zal naar verwachting ook de effectiviteit van de uitvoering van de ruimtelijke plannen vergroot worden. Bovendien kan op deze manier het natuur- en landschapsbeleid verbreed worden.

1.2.4 Het onderzoek

In dit onderzoek zal ik me richten op het ruimtelijke beleid- en planvormingsproces in het landelijk gebied gebaseerd op de governance-aanpak. Meer specifiek gaat het over boeren en hun visies over landschapsontwikkeling. De verschillende visies zullen vergeleken worden en op basis daarvan zal een dominante boerenvisie met betrekking tot landschapsontwikkeling samengesteld worden. De concepten natuur en gebiedsidentiteit zijn de basis van de boerenvisie aangezien deze twee concepten de richting aangeven van veel gebiedsplannen van het landelijk gebied. Het nut van natuur zal onderzocht worden door middel van het concept ecosysteemdiensten, dat de voordelen van natuur aangeeft. Met behulp van ecosysteem diensten kan het nut van natuur in verschillende dimensies, zoals de ecologische, sociale, en economische dimensie onderzocht worden. Ook wordt het nut en het gebruik van gebiedsidentiteit in verschillende dimensies onderzocht.

De verwachting dat in de dominante boerenvisie de concepten natuur en identiteit (in zekere mate) inbegrepen zullen worden is relatief hoog. Meer en meer boeren staan open voor agrarische bedrijfsvoering met nevenfuncties als natuur en recreatie. Hierdoor wordt hun perspectief verbreed en zijn de boeren dus niet meer volledig geconcentreerd op agrarische productie. Aspecten van het landschap als streekeigenheid, natuurontwikkeling en cultuurhistorie komen meer onder de aandacht bij de boeren. Ook de maatschappelijke ontwikkeling van het groeiende milieubewustzijn kan er tot leiden dat boeren meer aandacht krijgen voor de kwaliteit van het landschap. Om goed in te spelen en gebruik te maken van deze ontwikkelingen kan het helder in kaart brengen van de natuurbeelden, de ecosysteemdiensten en de genoemde identiteiten van het gebied een waardevolle kans zijn voor het opstellen van een landschapsontwikkelingsvisie vanuit de optiek van de boeren. Deze visie zou geïntegreerd kunnen worden in de beleid- en planvorming van het landelijk gebied. Naar het potentiële nut van het expliciet maken van de opvattingen over natuur, ecosysteemdiensten en gebiedsidentiteit van boeren als basis van een landschapsontwikkelingsvisie is in Nederland nauwelijks sociaal-wetenschappelijk onderzoek gedaan. Het draagvlak van de boeren voor het ruimtelijk landelijk beleid kan door dit onderzoek naar verwachting beter begrepen worden. Het agrarisch natuurbeheer kan hierdoor bovendien beter aangepast worden aan de visies van de boeren wat de betrokkenheid van de boeren voor de SAN naar verwachting zal verhogen.

We zullen in dit onderzoek verschillende boeren aan het woord laten over hun visie over landschapsontwikkeling in het landelijk gebied. Aan de hand van de concepten natuurbeelden, ecosysteemdiensten en gebiedsidentiteit zal er een dominante boerenvisie samengesteld worden met betrekking tot landschapsontwikkeling. Verder zal er onderzocht worden hoe groot de medestand van andere boeren voor de dominante visie. De boerenvisie zal op grote lijnen vergeleken worden met ruimtelijk landelijk beleid en er zal gekeken worden wat de hoofdpunten ter verbetering aan het beleid zijn volgens de boeren. Het uiteindelijke resultaat zal een analyse van het draagvlak zijn van de boeren voor het ruimtelijk landelijk beleid met aanbevelingen om dat draagvlak te vergroten.

Het onderzoek speelt zich af in de Hoeksche Waard. Dit gebied is gekozen omdat er relatief veel natuur- en landschapsontwikkelingen zijn of worden uitgevoerd. Bovendien zijn er relatief veel boeren betrokken in natuur- en landschapsontwikkelingen. Er kan dus gesteld worden dat de acceptatie van boeren voor natuur en landschap in de Hoeksche Waard relatief groot is. Hierdoor is het een voorbeeldgebied van verbreding van het natuurbeleid en beheer onder boeren in een governance-setting.

1.3 Probleemstelling en onderzoeksvragen

De probleemstelling in dit onderzoek omvat het tekort aan draagvlak onder boeren voor natuur- en landschapsbeleid. Doordat boeren het beleid te weinig steunen en er niet in participeren wordt zowel de uitvoering als de verbreding van het beleid belemmerd. In eerder onderzoek is al naar voren gekomen dat bij zowel de overheid als bij de boeren punten ter verbetering gevonden kunnen worden die het draagvlak voor het beleid kunnen vergroten. Ook is er in eerder (internationaal) onderzoek aangegeven dat door het integreren van de boerenvisies vroeg in het beleid- en planvormingsproces het draagvlak voor het uiteindelijke beleid vergroot kan worden. Er moet dus een goed inzicht verkregen worden in de visies van boeren over landschapsontwikkeling. Al is er al enige kennis en inzicht over natuurbeelden en percepties van gebiedsidentiteit onder boeren toch is er nog niet zozeer een integrale visie van boeren over landschapsontwikkeling naar voren gekomen in sociaal-wetenschappelijk onderzoek, waarin ook het nut van natuur en gebiedsidentiteit naar voren komen. Door onderzoek te doen naar dit nut, en dan vooral de verschillende dimensies ervan, kunnen de opvattingen en ideeën over natuur en gebiedsidentiteit beter begrepen worden en kan er een completer beeld gevormd worden. Een integrale landschapsontwikkelingsvisie kan een basis vormen voor integratie in het natuur- en landschapsbeleid volgens een bottom-up aanpak. Op deze manier kan ook het agrarisch natuurbeheer beter aangepast worden aan de wensen en visies van de boeren. Toch is er nog nauwelijks sociaal-wetenschappelijk onderzoek verricht naar het integreren van boerenvisies volgens een bottom-up aanpak in Nederland. Onderzoek naar een integrale visie van boeren op landschapsontwikkeling kan een waardevolle bijdrage leveren aan sociaal-wetenschappelijk onderzoek op dit gebied.

In dit onderzoek wordt er nagegaan hoe de dominante boerenvisie ten opzichte van landschapsontwikkeling kan worden samengesteld. De concepten natuurbeelden, ecosysteemdiensten gebiedsidentiteit zijn de dragers van deze visie. Door de boerenvisie in kaart te brengen kan het dienen als bouwsteen voor de ruimtelijke beleid- en planvorming van het landelijk gebied. Als de bevindingen in dit onderzoek meegenomen worden in de beleid- en planvormingsprocessen kan de verantwoordelijkheid en het draagvlak voor het landschap- en natuurbeleid in potentie groeien onder de boeren. Bovendien kan het landschap- natuurbeleid op deze manier verbreedt worden. Een antwoord zal proberen gevonden te worden op de volgende hoofdvraag:

Wat zijn de mogelijkheden om in een governance setting het draagvlak van boeren voor de ruimtelijke beleid- en planvorming voor het landelijk gebied te vergroten?

De hoofdvraag zal beantwoord worden aan de hand van de volgende deelvragen:

1. Welke natuurbeelden brengen de verschillende type boeren naar voren?
  - a. Hoe wordt natuur geïnterpreteerd?
  - b. Hoe zou natuur behandeld moeten worden?
  - c. Hoe zetten ze zich in voor natuur?
2. Welke ecosysteemdiensten brengen de verschillende type boeren naar voren?
  - a. Wat wordt er onder ecosysteemdiensten verstaan?
  - b. Wat zijn de ecosysteemdiensten op bedrijfsniveau?
  - c. Wat zijn de ecosysteemdiensten op gebiedsniveau?
3. Hoe kijken de verschillende type boeren tegen de gebiedsidentiteit aan?
  - a. Hoe wordt de gebiedsidentiteit geïnterpreteerd?
  - b. Wat zijn de fysieke elementen die de basis vormen van de gebiedsidentiteit?
  - c. Hoe is de sociale context gevormd die de gebiedsidentiteit beïnvloed?
  - d. Wat is het nut van de gebiedsidentiteit?
4. Hoe staan de visies van de boeren in vergelijking met het beleid?
  - a. Wat kan er gezegd worden over de medestand van de andere boeren?
  - b. Hoe luidt de kritiek van de boeren voor het beleid?

Om deze onderzoeksvragen te beantwoorden zal er een kwalitatief onderzoek uitgevoerd worden in de vorm van interviews met zorgvuldig geselecteerde respondenten.

1.4 Conceptueel kader

Voor dit onderzoek maken we gebruik van theorieën uit communicatiewetenschappen, beleidswetenschappen, ruimtelijke planning en sociologie. Wetenschappelijke literatuur aangaande natuurbeelden en natuurbeleid (Anema (1996), Buijs (2000), Margadant- van Arcken en Van den Berg (2000) en Natuurbeschermingsraad (1993)) zal worden gebruikt om dit concept, en dus de verschillende opvattingen van mensen ten opzichte van natuur, verder toe te lichten en te onderzoeken. Ook zal wetenschappelijke literatuur aangaande ecosysteemdiensten, die de voordelen van natuur aangeven, geraadpleegd worden. (Chopra (2005), ESA, (2000) en WSTB (2004)). Wetenschappelijke literatuur over gebiedsidentiteit (Farjon et al. (2001), Kruit et al. (2004) en Robertson en Richards (2003)) zal gebruikt worden om de voorstellingen en het nut van de gebiedsidentiteit te beschrijven en te analyseren. De opvattingen en ideeën ten opzichte van natuur en identiteit van de boeren zullen onderling vergeleken worden om de dominante opvattingen en ideeën te identificeren. Deze dominante opvattingen vormen de basis voor de boerenvisie over landschapsontwikkeling. Deze visie zal vergeleken worden met de essentie van het ruimtelijk beleid voor het landelijk gebied. Op basis hiervan, toegevoegd met de kritiekpunten van de boeren op het beleid, kan een beeld verkregen worden van het draagvlak van de boeren voor het beleid.

1.4.1 Natuurbeelden

Natuur is een containerbegrip dat uiteenlopende opvattingen en interpretaties kent. Deze verschillende opvattingen over natuur kunnen weergegeven worden in de vorm van natuurbeelden. Het onderzoek naar natuur en de verschillende natuuropvattingen (natuurbeelden) is een belangrijk thema in sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Er wordt vooral veel wetenschappelijk onderzoek gedaan naar natuurbeelden als basis van draagvlak voor natuurbeleid (Natuurbeschermingsraad, 1993; Heusinkveld, 1997; Volker, 1998; De Boer, 2002). De gedachte hierachter is dat wanneer de opvattingen over natuur door verschillende maatschappelijke groepen expliciet worden gemaakt er beter op ingespeeld kan worden met het beleid. Als het beleid rekening houdt met de dominante opvattingen over natuur die er in de samenleving leven zal het draagvlak voor het beleid relatief hoog zijn.

In de Westerse natuurbeelden is een duidelijke ontwikkeling te zien door de historie heen. De vooral productiegerichte visie op natuur maakt meer en meer plaats voor een esthetisch gerichte visie, waarbij natuur gewaardeerd wordt voor haar intrinsieke waarde. Natuurbeelden veranderen niet alleen op de grote tijdschaal, ook recente korte termijn ontwikkelingen zijn er, denk maar aan de groeiende aandacht voor agrarisch natuurbeheer, natuurontwikkeling en de klimaatsverandering. Het sociaal-culturele domein en ontwikkelingen daar in met zijn normen en waarden bepaald in grote mate onze kennis en ons oordeel over natuur. Aangezien dit sociaal-culturele domein niet voor iedereen hetzelfde is ontstaan er verschillende natuurbeelden.

De verscheidenheid in natuurbeelden geeft aan dat mensen in (Westerse) samenlevingen verschillende opvattingen hebben over natuur en landschap. Het onderscheid tussen natuur en landschap speelt in de beleving van de meeste mensen in Nederland niet of nauwelijks een rol, waardoor beide termen ondergebracht kunnen worden onder het kopje 'natuurbeelden' (Natuurbeschermingsraad, 1993). De opvattingen over natuur en landschap kunnen ruwweg verdeeld worden over twee natuurvisies. 'Natuur als natuurlijke hulpbron' gaat vooral uit van de materiële waarde van natuur. Natuur wordt gezien als een productiemiddel, een consumptiegoed, dat door de mens geëxploiteerd mag worden. De andere natuurvisie richt zich op de 'Arcadische natuur', waarbij natuur bewonderd wordt, esthetische en intrinsieke waarde heeft. Wilde natuur wordt als idyllisch beschouwd en hiermee wordt afgezet tegen de grijze vuile stad. Tussen deze twee hoofdvisies bestaan nog vele tussenvormen. Deze tussenvormen,

die leiden tot diverse natuurbeelden, worden in verscheidene artikelen geïdentificeerd en geanalyseerd (Buijs (2000), Anema (1996), Natuurbeschermingsraad (1993)).

Een natuurbeeld is opgebouwd uit meerdere dimensies. De definitie van natuur, ofwel de ideeën over natuur, is de cognitieve dimensie van een natuurbeeld (Keulartz et al. (2000b) en Jacobs (2006)). De relatie tussen mens en natuur wordt bepaald door de waarden die een persoon aan natuur hecht. Bij het vraagstuk hoe natuur te behandelen kom je in de normatieve dimensie van een natuurbeeld ((Keulartz et al. (2000b) en Jacobs (2006)) terecht. Hierbij moet je je afvragen wat voor waarden natuur voor je heeft. Oftewel de vraag waarom natuur belangrijk voor je is. Dit gaat over de instrumentele en de intrinsieke waarde van natuur (Van den Born (2007)). Bij de instrumentele waarde wordt vooral gedacht aan de functionaliteit van natuur voor de mens terwijl bij de intrinsieke waarde er meer de nadruk wordt gelegd op dat natuur een zelfstandige waarde heeft en dat het iets is om te bewonderen. De waarden die je aan natuur hecht kunnen een basis zijn voor hoe je natuur daadwerkelijk behandelt. Dit is de expressieve dimensie die zich uit in de inzet voor natuur.

Door de drie dimensies te onderzoeken kan op een diepgaande wijze bepaald worden welk natuurbeeld het meest van toepassing is. De natuurbeelden die in de studie van Buijs (2000) geïdentificeerd en geanalyseerd worden zijn relatief breed opgevat en het zijn er vijf in getal. Uit praktische overwegingen zijn een klein aantal (brede) natuurbeelden die wel alomvattend zijn voor de visies die er zijn ten opzichte van natuur en landschap (in de Westerse wereld) het meest geschikt voor het onderzoek. Bovendien zijn de natuurbeelden vrij eenvoudig beschreven waardoor ze naar verwachting geschikt zijn voor onderzoek te doen onder boeren. De lijst van Buijs zal in het onderzoek gebruikt worden als uitgangspunt van de natuurbeelden die naar verwachting in Nederland aanwezig zijn. De vijf natuurbeelden zullen hieronder kort omschreven met inbegrip van de verschillende dimensies. De cognitieve dimensie geeft voornamelijk aan hoe natuur er uit ziet. De normatieve en expressieve dimensie gaan juist in op de waarden die natuur heeft die als basis kunnen dienen voor de behandeling van natuur.

1. Wildernis-natuurbeeld: het ideaalbeeld is de natuur als wildernis dat uitgaat van grote eenheden natuur zonder invloed van de mens. Natuur en de menselijke maatschappij zijn onverenigbaar en invloed van de mens vermindert de waarde van natuur. Natuur heeft een intrinsieke waarde. Dit natuurbeeld past bij de eerder beschreven arcadische natuur.
2. Autonomie-natuurbeeld: natuur kan ook op kleine schaal vorm krijgen en bestaat ook in urbane omgevingen. De autonomie van de natuur staat centraal; de onafhankelijkheid van menselijke invloed. Ook hier heeft de vooral intrinsieke waarde.
3. Decoratieve natuurbeeld: natuur wordt gezien als recreatief groen dat goed toegankelijk moet zijn. Dit kan zowel wilde natuur als (kleine) cultuurlandschappen zijn. Natuur is deels synoniem met buitengebied. Er is een idyllische beeldvorming van natuur waarbij het gaat om mooie landschappen. Natuur heeft esthetische en recreatieve waarde.
4. Brede natuurbeeld: vrijwel alles wat groeit en bloeit is natuur. Natuur mag te dienste staan van de mens al moet het liefst ook nog in zekere mate zelfstandig zijn. Het agrarisch cultuurlandschap is ook natuur en de aanwezigheid van bebouwing en het onderscheid van stad of platteland maakt weinig verschil. Natuur heeft zowel functionele als intrinsieke waarde.
5. Functioneel natuurbeeld: natuur heeft een duidelijke functie voor de mens. De mens gebruikt en onderhoudt de natuur en dat wordt als natuurlijk gezien. Landbouw en natuur zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Grootschalige, monofunctionele cultuurlandschappen zijn het meest typerend voor natuur. Natuur heeft een sterke functionele waarde.

1.4.2 Ecosysteemdiensten

De voordelen die mensen genieten of zien van ecosystemen kunnen gedefinieerd worden als ecosysteemdiensten (Chopra, 2005). Deze diensten krijgen veel aandacht in sociaal en ecologisch wetenschappelijk onderzoek omdat er gezocht moet worden naar manieren om de ecosystemen op aarde te behouden en duurzaam te gebruiken. Meer effectieve management programma's moeten opgesteld worden omdat de vraag naar ecosysteemdiensten, zoals voedsel en water, blijft groeien terwijl menselijke handelingen (zoals vervuiling) deze ecosysteemdiensten juist tegenwerken. Het aanpassen van beleid en management programma's kan in potentie ecosysteem degradatie voorkomen en de bijdragen van ecosystemen aan het menselijk welzijn vergroten (Chopra, 2005). Het onderzoek naar ecosysteemdiensten kan als bouwsteen fungeren voor duurzaam integraal natuurbeleid. Om te weten wanneer en hoe het beleid aan te passen en politieke actie te ondernemen is substantiële kennis nodig van zowel de ecologische als de sociale systemen. Het grote voordeel van het concept ecosysteemdiensten is dat het niet alleen rekening houdt met de ecologische dimensie maar ook met de sociale en economische dimensie. Vooral voor biodiversiteit wordt er veel onderzoek gedaan naar de ecosysteemdiensten om de voordelen van biodiversiteit in verschillende dimensies te ontdekken. Op deze manier kan er een meer integraal beleid voor biodiversiteit ontwikkeld op basis van de verschillende voordelen. Naar verwachting zal het draagvlak van het beleid hierdoor ook groter worden. Het onderzoek naar de socio-economische indicatoren en de implementatie in ecosysteembeleid is echter nog niet ver ontwikkeld.

Ecosysteemdiensten zijn belangrijk voor duurzaam natuurbeleid maar kan ook als uitgangspunt genomen worden in ruimtelijk beleid. Het nut van natuur in het landschap kan worden aangegeven door onderzoek te doen naar de dominante ecosysteemdiensten. Deze ecosysteemdiensten kunnen als uitgangspunt genomen worden voor ruimtelijke plannen (Hermy et al., (2002)). Via het concept ecosysteemdiensten kunnen boeren het nut van natuur aangeven wat bovendien een aanvulling geeft op de natuurbeelden. De ecosysteemdiensten kunnen dus een onderdeel zijn van een landschapsontwikkelingsvisie en kunnen zo bijdragen aan vergroting van het boerendraagvlak voor het ruimtelijk landelijk beleid. In dit onderzoek zal er geconcentreerd worden op natuur in de vorm natuurlijke elementen in het landschap omdat dat het meest concreet is. Het meer algemene en globale nut van natuurlijke processen is meer abstract en daardoor naar verwachting minder geschikt voor onderzoek onder boeren. Bovendien valt het buiten de focus van het onderzoek. Door de natuur te zien als fysieke elementen in het landelijk gebied kunnen bovendien meer concrete bevindingen gedaan worden voor de ruimtelijke planning en kunnen vergelijkingen gemaakt worden met het beleid.

Ecosysteemdiensten geven een aanvulling en beter inzicht op natuurbeelden door het nut van natuur te beschrijven en onder te verdelen in verschillende categorieën. Naar dit nut van ecosysteemdiensten als aanvulling op natuurbeelden en als onderdeel van een visie op landschapsontwikkeling is nog amper sociaal-wetenschappelijk onderzoek verricht. De verkregen informatie van het identificeren en analyseren van ecosysteemdiensten kan tevens gebruikt worden voor het formuleren ecosysteem management programma's en beleid in eventuele verdere onderzoeken. De Millenium Ecosystem Assessment (2000) heeft een wetenschappelijke lijst opgesteld met een viertal brede typen ecosysteemdiensten. Deze lijst geeft een overzichtelijk en bondig overzicht van de type ecosysteemdiensten die er zijn en zal uitgangspunt in het onderzoek gebruikt worden.

1. Toevoersdiensten: de producten die uit ecosystemen worden verkregen. Verschijningsvormen zijn voedsel, vezels, genetische bronnen, zoet water, hout, biochemische producten, etc.
2. Regulerende diensten: de voordelen die verkregen worden door de regulering van ecosysteemprocessen. Voorbeelden zijn de regulering van klimaat, water en (sommige) ziekten.
3. Culturele diensten: de immateriële geneugten die de natuur aan de mens biedt. Hierdoor is geestelijke verrijking, cognitieve ontwikkeling, recreatie en esthetische beleving mogelijk. Ook is het een bron voor inspiratie, educatie, spiritualiteit, religie en cultuurhistorie.

4. Ondersteunende diensten: deze zijn nodig voor de productie van alle overige ecosysteemdiensten. Voorbeelden zijn biomassaproductie, productie van atmosferische zuurstof, het vormen en vasthouden van bodems, de voedselkringloop, de waterkringloop en de natuurlijke leefomgeving.

1.4.3 Gebiedsidentiteit

Gebiedsidentiteit of regionale identiteit is net als natuur een containerbegrip. Gebiedsidentiteit kan op verschillende manieren worden geïnterpreteerd en het wordt op verschillende manieren in verschillende contexten gebruikt. Naar de interpretaties van gebiedsidentiteit wordt veel sociaal-wetenschappelijk onderzoek verricht omdat het een frequent gebruikt begrip is in ruimtelijke plannen en het vaak als bouwsteen gezien wordt van landschappelijke kwaliteit. Veel wetenschappelijk onderzoek is er gericht op om meer inzicht in het begrip te krijgen, het gebruik ervan in de beleidspraktijk en manieren om het (beter) te operationaliseren (Kruit et al. (2004)).

Over het algemeen kan gesteld worden dat er van gebiedsidentiteit gesproken kan worden als een gebied karakteristieke kenmerken heeft waarmee het zich onderscheidt van andere gebieden. De gebiedsidentiteit kan zorgen voor een verbondenheid binnen het gebied (Robertson en Richards (2003)). In het beleid wordt gebiedsidentiteit vooral als een sturinginstrument gebruikt of als een middel om bepaalde doelen te realiseren. Het begrip wordt veel gebruikt bij beleid dat gericht is op het versterken van ruimtelijke kwaliteit, om mensen meer bij het gebied te betrekken en bij het beschermen van cultuurhistorische waarden. Ook kan identiteit belangrijk zijn voor om een gebied op de kaart te zetten voor bijvoorbeeld recreatie. Net als bij de ecosysteemdiensten kan het nut van gebiedsidentiteit in verschillende dimensies weergegeven worden. Volgens Kruit et al. (2004) zijn de dragers van gebiedsidentiteit de fysieke en niet-fysieke elementen van een gebied. Bij fysieke elementen kan je denken aan de landschappelijke elementen terwijl je bij de niet-fysieke elementen kan denken aan de sociale context van een gebied. De karakteristieke kenmerken van het landschap bieden een basis voor de identiteit en de sociale context geeft daar een aanvulling op omdat het de verhalen en betekenis die mensen aan het gebied toekennen weergeeft.

Doordat de landschappelijke elementen de basis vormen voor de gebiedsidentiteit kunnen er verbanden gelegd worden met natuur en landschap. In het landelijk gebied is natuur namelijk over het algemeen een frequent voorkomende landgebruikfunctie. Natuurlijke elementen kunnen een onderdeel van landschappelijke elementen zijn en daardoor een bouwsteen zijn van gebiedsidentiteit. Ook kan door onderzoek naar de sociale context natuur- en landschapsontwikkelingen beter begrepen worden. In het ruimtelijk beleid in Nederland betreffende het landelijke gebied, is er de laatste jaren een koers ingezet naar meer natuurontwikkeling en behoud en versterking van identiteit van regio's. Door onderzoek te doen naar de hoofdconcepten natuur en identiteit en het nut ervan volgens boeren kan hun visie op landschapsontwikkeling onderzocht worden. Dit zou inzicht kunnen geven wat betreft de mogelijkheden die er zijn om de visie van boeren op landschapsontwikkeling te integreren met het beleid om zodoende het draagvlak van de boeren voor het beleid te vergroten.

1.5 Onderzoeksmethode

1.5.1 Onderzoeksgebied: de Hoeksche Waard

Bij het zoeken naar een geschikt onderzoeksgebied is er gekeken naar een gebied waar de ruimtelijke beleid- en planvorming duidelijk aansluit bij de ontwikkelingsplanologie. In beleid en planvormingsprocessen dienen diverse maatschappelijke groepen te participeren die zich verenigen in netwerken met vooral horizontale (macht)relaties, oftewel conform de governance-aanpak. De Hoeksche Waard is een gebied waar er in zekere mate wordt uitgegaan van participatieve beleid- en planvorming. De governance-aanpak komt duidelijk tot uiting omdat er verschillende

samenwerkingsverbanden en overlegplatformen tussen overheden en maatschappelijke groepen zijn. Ook vindt er in de Hoeksche waard verbreding van het landschaps- en natuurbeleid plaats. Er is een breed scala aan betrokken maatschappelijke groepen met hun eigen visies betreffende het landschap in de Hoeksche waard. Dit vormt een basis voor verbreding van het ruimtelijk landelijk beleid en vergroting van het draagvlak.

De Hoeksche Waard is in 2005 aangesteld als Nationaal Landschap. Het agrarische cultuurlandschap is de basis van het Nationaal Landschap en dit dient behouden te worden. In veel plandocumenten aangaande het landelijk gebied van de Hoeksche Waard wordt de landbouw als structuurdrager van het landschap aangegeven. Natuurontwikkeling en het behoud van de agrarische identiteit van het gebied krijgen ook een hoge prioriteit in veel plannen. Hierbij is de bedoeling dat deze landgebruikfuncties zoveel mogelijk gecombineerd en geïntegreerd worden. De ruimtelijke landelijke plannen van de Hoeksche Waard passen goed binnen de opbouw van de landschapsontwikkelingsvisie met de concepten natuur en identiteit in relatie met landbouw.

In de Hoeksche Waard is de landbouwsector duidelijk onderdeel van de verbreding van het landschaps- en natuurbeleid. De boeren in de Hoeksche Waard houden zich relatief veel bezig met landschap- en natuurontwikkeling. Vooral in de vorm van de aanleg en het beheer van wilde akkerranden langs percelen blijkt dit. De wilde akkerranden liggen verspreid over het gehele gebied wat als uniek in Nederland beschouwd kan worden. Ook zijn er agrarische natuurverenigingen waarmee boeren zich op gebiedsniveau inzetten voor het landschap. De relatief grote aandacht die boeren in de Hoeksche Waard voor natuur en landschap hebben kan als een voorbeeldsituatie gezien worden voor verbreding van het natuur- en landschapsbeleid onder boeren. Doordat de bereidheid tot medewerking aan landschapsontwikkeling over het algemeen relatief groot is onder de boeren is de verwachting dat het draagvlak voor het ruimtelijk landelijk beleid ook relatief groot is.

1.5.2 Data verzameling

Het onderzoek is uitgevoerd in de vorm van interviews met een dertiental boeren. Eerst is er een lijst van een groot aantal boeren uit de Hoeksche Waard opgesteld met contactgegevens en profielbeschrijvingen geleverd door agrarische natuurvereniging Rietgors en LTO-noord. Op basis van deze lijst is een selectie gemaakt van boeren die in zekere mate van elkaar verschillen. Bij verschillen tussen boeren is vooral gekeken naar de kenmerken bedrijfstype en bedrijfsvoering omdat hiermee het karakter van het bedrijf het meeste vorm krijgt. Daarnaast is er ook gekeken naar nevenactiviteiten en de ligging van de agrarische bedrijven. Bij bedrijfstype kan er gedacht worden aan akkerbouw, veeteelt en gemengd. De bedrijfsvoering kan in principe gangbaar of biologisch zijn. Ook kunnen er combinaties voorkomen of kunnen er innovatieve methodes toegepast worden. Bij nevenactiviteiten kan er bijvoorbeeld gedacht worden aan natuur- en landschapsbeheer, recreatie, educatie, en betrokkenheid in beleid. Als laatste kan de ligging van het bedrijf als onderscheidcriteria genomen worden.

Door het selecteren van verschillende boeren als respondent zal er naar verwachting een diversiteit aan visies over landschapsontwikkeling gevonden worden. Hierdoor kan er in het onderzoek een breed beeld geschetst worden van de boerenvisies. Om de representativiteit van het onderzoek te vergroten is er ook naar de verhoudingen tussen de type boeren gekeken. In de Hoeksche Waard komen hoofdzakelijk gangbare akkerbouwers voor dus dit type boer komt het meest naar voren als respondent. Nevenactiviteiten en ligging kunnen wel tot enig verschil tussen deze hoofdgroep boeren leiden. Om het beeld van de visies van de boeren in de Hoeksche waard over landschapsontwikkeling nog representatiever te maken is de boeren ook gevraagd om aan te geven hoeveel medestand ze verwachten onder de rest van de boeren in de Hoeksche Waard wat betreft hun visie op landschapsontwikkeling. Wanneer ze aangaven dat de medestand naar verwachting laag was werd gevraagd naar de visies die in hun ogen wel dominant zouden zijn.

Er is met dertien boeren een gesprek gevoerd door interviews af te nemen bij de boeren thuis. Van de dertien respondenten zijn er acht gangbare akkerbouwer waarvan er één gaat omschakelen naar biologisch. Verder zijn er nog twee gangbare boeren met een gemengd bedrijf (akkerbouw en schapenhouderij), één gangbare boer met een schapenhouderij, één gangbare akkerbouwer met fruitteelt en één biologische akkerbouwer met tuinbouw. Wat nevenactiviteiten betreft doen acht boeren mee aan de akkerrandenregeling. Twee boeren doen mee aan botanisch beheer in weiljes met wilde kruidenmengsels en twee anderen zijn betrokken in weidevogelbeheer. Ook zijn er twee boeren die op eigen initiatief natuurlijke elementen hebben aangelegd. De één in de vorm van bloemenranden, knotwilgen en hoogstamfruitbomen, en de ander in de vorm van een verwilderd stukje grond. Op gebiedsniveau zetten drie boeren zich in voor het natuur en landschap. Twee boeren zitten in de vereniging H-WODKA dat zich richt op innovatieve landbouw en het behoud van het landschap van de Hoeksche Waard. Eén boer is actief lid van de agrarische natuurvereniging Delta Natuur die boeren inzet in het beheer van het landschap in de Hoeksche Waard. Qua recreatie zijn er twee boeren die een wandelpad over hun land hebben liggen. Eén boer verkoopt zijn producten in de regio en houdt eens per jaar een open dag op zijn bedrijf. Twee boeren zijn direct betrokken bij het beleid omdat ze in het bestuur van de agrarische belangenorganisatie LTO-noord zitten. Verdere specificaties van de boeren kunnen gevonden worden in Tabel 1 in de bijlage.

Op basis van een semi-gestructureerd interview zijn de boeren ondervraagd naar hun visies over landschapsontwikkeling. Op deze manier zat er een duidelijke lijn en richting in het gesprek met als doel de boerenvisies over landschapsontwikkeling te achterhalen. De onderwerpenlijst was als volgt ingedeeld: inleiding van het onderzoek, relatie van de boer met de Hoeksche Waard, natuur en landschap, ecosysteemdiensten, gebiedsidentiteit, netwerken en beleid en (landschappelijke) ontwikkelingen. De indeling van de gesprekken kan dus als vast beschouwd worden maar tijdens de gesprekken is er ook geregeld (tijdelijk) afgeweken van de vragenlijst. De respondenten werden gestimuleerd om zo uitgebreid mogelijk te praten over de vaste onderwerpen en onderwerpen die in hun ogen relevant waren voor het onderzoek. Ook werd er in de vragenlijst gerefereerd naar actuele ontwikkelingen om de onderwerpen van de interviews zo concreet mogelijk te maken. Voorbeelden hiervan zijn de akkerrandenregeling, het Vlietproject, project Argusvlinder en het Nationaal Landschap. Ook is er geprobeerd om het beleid en beheer dat er in het gebied plaatsvindt zo concreet mogelijk te maken door verschillende maatregelen te noemen. Voorbeelden hiervan zijn onderhoud van dijken en bomerijen, het natuurvriendelijk maken van oevers en het inrichten van schrale natuurgebieden. Alle gesprekken pasten binnen anderhalf uur waarbij de meeste iets meer als een uur duurden.

Volgens de sneeuwbalmethode is de boeren na afloop van de interviews gevraagd naar verdere relevante boeren voor het onderzoek. Op deze manier is de lijst van het totale aantal boeren uitgebreid en is de informatie over hun kenmerken verbeterd. Hierdoor kon er een selectie van respondenten gemaakt worden gebaseerd op een meer uitgebreide en meer diepgaande analyse. Ook waren er een aantal boeren die aanvullende relevante informatie hebben gegeven in de vorm van brochures of verwijzingen naar internetsites.

1.5.3 Data analyse

De interviews zijn met behulp van een digitale voice recorder opgenomen en stuk voor stuk letterlijk uitgetypt. Aan de hand van de eerder genoemde onderverdeling in gespreksonderwerpen zijn de uitgewerkte versies van de interviews geanalyseerd. De belangrijkste informatie en de meest veelzeggende citaten die de boeren in de interviews naar voren brachten zijn per onderwerp uit de uitgewerkte interviews gefilterd. Op basis van de interviewanalyses van de dertien boeren is een tabel (Tabel 1) opgesteld die kort en bondig een overzicht geeft van de informatie van de verschillende boeren per onderwerp. Ook het type boer en de verwachte medestand voor hun visies is opgenomen in de tabel.

Op basis van de informatie uit de interviewanalyses en de tabel is er gekeken wat voor opvattingen en ideeën er onder de boeren bestaan wat betreft natuur en gebiedsidentiteit. Ook zijn de ideeën over het nut van natuur (in de vorm van ecosysteemdiensten) en het nut van gebiedsidentiteit vanuit de optiek van de boeren op deze manier onderzocht. Vervolgens werd er gekeken welke visie over natuur en welke visie over identiteit het meest dominant was onder de boeren. Deze twee dominante visies werden als uitgangspunt genomen voor de boerenvisie in de Hoeksche Waard wat betreft landschapsontwikkeling. De inhoud van de visie werd in grote lijnen vergeleken met het beleid. Deze vergelijking en opmerkingen die van de boeren over het beleid vormden de basis voor het inzicht in het draagvlak van de boeren voor het landelijk ruimtelijk beleid in de Hoeksche Waard.

1.6 Leeswijzer

In dit onderzoek zal het draagvlak van het ruimtelijk landelijk beleid onderzocht aan de hand van de concepten 'natuurbeelden', 'ecosysteemdiensten' en 'gebiedsidentiteit'. Als eerste zal in hoofdstuk 2 het studiegebied, de Hoeksche Waard, kort en bondig beschreven worden. Daarna zal het beleid dat betrekking heeft op het gebied in hoofdlijnen weergegeven worden. Hierbij zullen ook eventuele ontwikkelingen geanalyseerd en kort beschreven worden. Hierdoor kunnen de uitspraken en de uiteindelijke visies van de boeren over landschapsontwikkeling in het juiste perspectief worden geplaatst. Er zal aandacht besteed worden aan de ontwikkeling van groenblauwe netwerken (GBN) omdat het gebaseerd is op aaneensluitende natuur- en landschapselementen. Om de verbreding van het landschaps- en natuurbeleid in beeld te brengen zullen de maatschappelijke actoren die betrokken zijn bij het ruimtelijk beleid van het landelijk gebied geïdentificeerd en geanalyseerd worden. Aan de maatschappelijke groep 'boeren' zal extra aandacht besteed worden en hun relatie met landschaps- en natuurprojecten zal beschreven worden. In hoofdstuk 3 zal de opvattingen en ideeën van de boeren over natuur en landschap met behulp van het concept natuurbeelden beschreven worden. Hierin zal geanalyseerd worden wat boeren onder natuur verstaan, hoe ze vinden dat het behandeld zou moeten worden, hoe ze natuur daadwerkelijk behandelen. In hoofdstuk 4 wordt het nut van natuur onderzocht door gebruik te maken van het concept ecosysteemdiensten. Er zal aandacht besteed worden aan wat de boeren verstaan onder ecosysteemdiensten en wat in hun ogen natuur oplevert aan voordelen, zowel op bedrijfsniveau als op gebiedsniveau. Ook zal er gekeken in welke dimensies (ecologisch, sociaal, economisch) ondergebracht kunnen worden. Hoofdstuk 5 zal gewijd worden aan de gebiedsidentiteit. Ook hier zal eerst gekeken worden wat de boeren verstaan onder gebiedsidentiteit. De fysieke elementen en de sociale context die ten grondslag liggen aan de gebiedsidentiteit zal daarna geanalyseerd worden gevolgd door de visies over het nut van gebiedsidentiteit. Ook hier zal gekeken worden in welke dimensies de aangegeven voordelen van gebiedsidentiteit passen. Door in Hoofdstuk 6 naar de medestand te kijken die boeren verwachten voor hun visies van de andere boeren in de Hoeksche Waard kunnen de visies mogelijk meer worden gegeneraliseerd. In dit hoofdstuk zal er ook gekeken worden naar de kritiekpunten die de boeren naar voren brachten aangaande het ruimtelijk landelijk beleid. In hoofdstuk 7 zal een vergelijking gemaakt worden van de dominante boerenvisie met het ruimtelijk landelijk beleid waarin ook de kritiekpunten meegenomen worden. In hoofdstuk 8, de conclusie, zullen er conclusies getrokken worden over de concepten natuur, ecosysteemdiensten en gebiedsidentiteit volgens de visie van de boeren. Over de verwachting voor het draagvlak van de boeren voor het landelijk ruimtelijk beleid zullen ook conclusies getrokken worden. Op basis hiervan zal gekeken worden wat de mogelijkheden zijn om boeren effectiever te betrekken in het landelijk ruimtelijk beleid om het draagvlak van de boeren voor het beleid te vergroten.

2 Context: de Hoeksche Waard

2.1 Gebiedsbeschrijving

De tot de Zuid-Hollandse eilanden behorende 'Hoeksche Waard' is een van oorsprong overwegend agrarisch gebied, dat in de loop van de laatste vijf eeuwen door aaneensluiting van allerlei grote en kleine inpolderingen tot één geheel is uitgegroeid. Tot dit geheel behoort ook het eiland 'Tiengemeten' dat net onder het aaneengesloten gebied ligt. In het noorden wordt het eiland begrensd door de Oude Maas, in het zuiden door het Haringvliet en Hollandsch Diep en oostelijk en westelijk door de Dordtsche Kil en het Spui. De Hoeksche Waard is onderdeel van de Zuid-Hollandse Delta. In het gebied zijn de gemeenten Korendijk, Oud-Bijerland, Binnenmaas, Cromstrijen en Strijen gelegen. Samen beslaan de gemeenten een oppervlakte van ruim 33.000 ha en tellen ze ongeveer 85.000 inwoners.

Tussen 3000 en 2000 voor Christus is de zuidwestelijke kustlijn van Nederland bedekt geraakt onder een laag veen. Delen van dit veen zijn door rivieroverstromingen geleidelijk bedekt geraakt onder een laag klei waardoor er in De Romeinse tijd al gewoond en geboerd kon worden; ook in delen van de Hoeksche Waard. Het landschap werd meer en meer ingericht voor landbouw door het inklinken van veen en later het inpolderen. Rond 1900 is de infrastructuur in de Hoeksche Waard aanzienlijk uitgebreid waardoor het in verbinding kwam te liggen met Rotterdam. Ook nam de bedrijvigheid langzaam toe in het gebied. Toch is het agrarische karakter van de Hoeksche Waard in stand gehouden. Wel zijn de dorpskernen die veelal op de dijken (vaak in lintvorm) lagen in zekere mate uitgebreid richting de polders. Deze uitbreidingen bestaan vooral uit nieuwbouw en bedrijvigheid.

Fig. 1 De ligging van de Hoeksche Waard. Onderdeel van de Zuid-Hollandse Delta en ten noorden en oosten omgeven door de stedencluster Rotterdam-Dordrecht. Bron: Google Maps.

De Hoeksche Waard is een relatief uniek poldergebied dat zich kenmerkt door een open groen landschap met karakteristieke elementen zoals dijken, kreken en bomerijen. De vele dijken met beplantingen en de half of geheel verlandte kreken in het gebied zijn de overblijfselen van de geleidelijke

inpoldering van de Hoeksche Waard. Deze structuren en elementen met beplantingen zijn vanuit cultuurhistorisch oogpunt zeer waardevol. Het historische en groene karakter van de Hoeksche Waard geeft het gebied een sterke identiteit en heeft er tot geleid dat het gebied in 2005 tot Nationaal Landschap is benoemd. Hierdoor geniet het gebied extra bescherming wat betreft het behoud van het landschap. De Hoeksche Waard heeft een agrarische identiteit, gekenmerkt door groen, openheid, en rust met landbouw als structuurdrager van het landschap. Door haar ligging onder de rook van Rotterdam fungeert het gebied bovendien als een soort groene long.

Het landschap van de Hoeksche Waard wordt bepaald door de landbouw en is bovendien rijk aan natuurlijke elementen en structuren. Hierbij kan gedacht worden aan rietoevers langs de kreken, kleine bossen, en 'wilde' akkerranden. Natuur in de Hoeksche Waard wordt zoveel mogelijk verweven met de landbouw. In vanuit natuurlijk oogpunt waardevolle gebieden, worden aangepaste bedrijfsvoeringschema's toegepast door de boeren. Het landschap van de Hoeksche Waard wordt dooraderd door groenblauwe netwerken (GBN). Hierbij moet je denken aan landschapselementen als kreken, sloten, dijken, bermen, bossen en akkerranden die met elkaar in verbinding liggen.

2.2 Beleid

Zowel op regionaal niveau als lokaal niveau zijn er ruimtelijke plannen opgesteld voor de ontwikkeling van de Hoeksche Waard. De gemeenten hebben hun betrokkenheid met de Hoeksche Waard geuit door in samenwerking het programma 'Ruimtelijke Inrichting Hoeksche Waard' (RIHW) op te stellen. Hierin werkten de gemeenten, het Waterschap en de provincie Zuid-Holland in een aantal projecten samen aan de vormgeving en ontwikkeling van de streek, dat in 1995 gestart werd. In de RIHW wordt er van uit gegaan om de ruimtelijke kwaliteit van de Hoeksche Waard voor de toekomst te waarborgen. Het gebied kan in zekere mate meegaan in de dynamiek van de Rotterdamse regio maar het eigen landschappelijke rustige karakter moet behouden blijven. Kwaliteit en duurzaamheid zijn sleutelwoorden van het RIHW. Het RIHW is in 2005 opgevolgd door de Commissie Hoeksche Waard waarin alle gemeenten zijn vertegenwoordigd. De Commissie Hoeksche Waard deelt over het algemeen dezelfde visie als het RIHW. Het legt de nadruk op kwaliteitszoning, waarbij de kernkwaliteiten van de Hoeksche Waard beschermd worden en samen met infrastructuur als leidend principe beschouwd worden in de ruimtelijke planvorming (Commissie Hoeksche Waard (2005)). De kernkwaliteiten zijn de openheid van het landschap, de polderstructuur en de dijk- en kreekstructuren. Natuurontwikkeling wordt gestimuleerd, waarbij naar integratie met andere functies wordt gezocht, zoals landbouw, recreatie en toerisme. Economische ontwikkeling is mogelijk maar dan vooral in de noordrand zodat het landschap zoveel mogelijk behouden blijft. Deze visies heeft de Commissie Hoeksche Waard in 2006 vastgelegd in het plandocument 'Inbreng Streekplan 2006-2020'. Ook is de commissie bezig met het opstellen van een structuurvisie voor de Hoeksche Waard. Op deze manier wordt er geprobeerd invloed uit te oefenen op (herzieningen van) het Streekplan Zuid-Holland Zuid.

Er heerst wat onduidelijkheid over de in het Streekplan Zuid-Holland Zuid vastgestelde uitbreiding van bedrijventerrein, glastuinbouw en woningbouw. Deze ontwikkelingen kunnen een bedreiging vormen voor de GBN, natuurontwikkeling, landbouw en recreatie in de Hoeksche Waard. De provincie Zuid-Holland heeft hier op gereageerd door in 2006 de Vierde Partiële Herziening (VPH) in het Streekplan Zuid-Holland Zuid aan te brengen waarin de uitbreidingen tot in zekere mate worden toegestaan (vooral in het noorden). Ook wordt de snelweg A4 doorgetrokken waarbij een deel door de Hoeksche Waard zal gaan lopen. De landschapskwaliteiten moeten wel behouden blijven en ontwikkeld worden. Een belangrijk gegeven hierbij is dat de Hoeksche Waard nu een Nationaal Landschap is waardoor de landschapskwaliteiten extra beschermd wordt. Wel moet het gebied zich ook voldoende sociaal-economisch kunnen ontwikkelen.

Er kan gesteld worden dat de ontwikkelingsvisies van de Commissie Hoeksche Waard en de provincie Zuid-Holland grotendeels overeenkomen. Beide hechten veel belang aan behoud en versterking van de kernkwaliteiten en het open agrarische landschap. Wel is er nog enige discussie over uitbreiding van economische activiteiten, zoals het bedrijventerrein, glastuinbouw en woningbouw. De provincie wil economische ontwikkeling meer stimuleren terwijl de gemeenten meer waarde hechten aan het behoud van het landschap. Ook houden de gemeenten zich meer en meer bezig met het aantrekkelijk maken van het gebied voor recreatie.

2.2.1 Ontwikkeling van de groenblauwe netwerken

In de Zuid-Hollandse delta wordt de ruimtelijke structuur bepaald door de deltawateren en de Biesbosch. Dit is een robuust en dynamisch estuarium van natuur- en waterlandschappen. Binnen de Hoeksche Waard worden de GBN gevormd door de agrarische gebieden, de natuurgebieden en de verbindingen daartussen (over land en via water), en het open water van de sloten en krekens in het gebied. In de VPH van het Streekplan Zuid-Holland is als opgave aangegeven om meer samenhang tussen de diverse functies te krijgen en het bevorderen van de recreatieve en toeristische aantrekkelijkheid. Cultuurhistorie en natuur zijn daarom belangrijke onderdelen in de GBN. De groenblauwe dooradering moet een integrale structuur zijn door het landschap van de Hoeksche Waard. Het is een belangrijk onderdeel van de identiteit van het landschap en onderdeel van de kernkwaliteiten. Het behoud en ontwikkeling van de GBN is een speerpunt van het ruimtelijk landelijk beleid. Akkerbouw gezien als drager van het landschap. De opgave is om de akkerbouw te verbreden en de agrarische sector als een duurzame vorm van grondgebruik te behouden en verder te ontwikkelen. Op deze manier kan akkerbouw en natuurontwikkeling geïntegreerd worden door vormen van agrarisch natuurbeheer en/ of kunnen andere nevenfuncties gezocht worden als recreatie, waterslag en educatie.

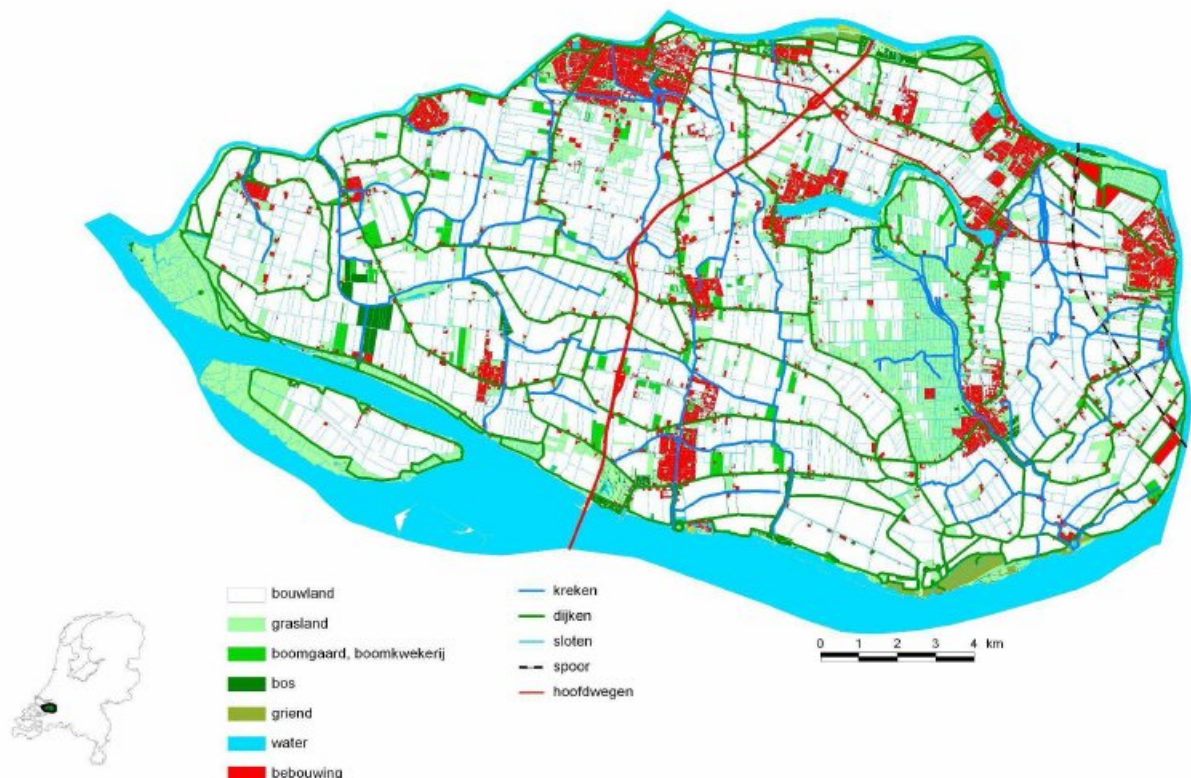

Fig. 2 Groen-blauwe netwerken dooraderen het landschap van de Hoeksche Waard. Bron: Alterra-rapport 1344.

De ontwikkeling van de GBN draagt bij aan de realisatie van de (provinciale) ecologische hoofdstructuur (P)EHS. Onderdelen van de GBN kunnen fungeren als natuurgebiedjes van de EHS, als verbindingzones, en/of als onderdeel van Deltanatuur. Dit laatste is een publiek-privaat project met als doel natte natuur te ontwikkelen in de Zuid-Hollandse Delta en de Biesbosch om de EHS te versterken, de aantrekkelijkheid van het landschap te vergroten, en de waterveiligheid te verbeteren. Ook is de GBN onderdeel van, en versterkt het de kwaliteit van Vogelrichtlijngebieden, Habitatrichtlijngebieden (Natura2000-gebieden) gelegen in de Hoeksche Waard. Deze gebieden hebben hoge natuurwaarden en zijn daarom extra beschermd vanuit de EU.

De natuurrijke en waterrijke netwerken bieden uitgebreide en diverse habitats voor planten- en diersoorten. Dit biedt kansen voor de biodiversiteit en voor natuurlijke plaagonderdrukking. De GBN kan namelijk habitats bieden aan natuurlijke vijanden van plaagsoorten. Deze functionele biodiversiteit kan vooral voor de landbouw voordelig zijn. Ook kan de GBN andere diensten leveren voor onder andere recreatie, toerisme, educatie en wateropslag. Het ontwikkelen van de GBN is door de sterke positieve invloed op natuur en de vele mogelijke nevenfuncties een zeer waardevol ontwikkelingsproject.

2.2.2 Betrokken actoren

De actoren die betrokken zijn bij de ruimtelijke ontwikkeling van het landelijk gebied van de Hoeksche Waard, en zo dus in zekere mate een bijdrage leveren aan de verbreding van het landschaps- en natuurbeleid kunnen in vijf categorieën worden verdeeld. Dit zijn de overheden, (beleids)maatschappelijke groepen, landschap en natuur groepen, landbouw groepen, en recreatie en toerisme groepen. Van deze vijf categorieën zullen de prominentste groepen geïdentificeerd en geanalyseerd worden. Hiermee wordt bedoeld de groepen die al (frequent) betrokken zijn geweest bij eerdere beleid- en planvorming aangaande het landelijke gebied van de Hoeksche Waard.

De overheid bestaat op regionaal niveau uit de Provincie Zuid-Holland, Rijkswaterstaat en de Waterschappen 'Hollandse Delta' en 'De Grootte Waard'. Op lokaal niveau wordt de overheid vertegenwoordigd door de vijf gemeenten, te weten Korendijk, Oud-Bijerland, Binnenmaas, Cromstrijen en Strijen. Al deze overheden hebben onderdelen van de GBN in bezit en/of onder beheer.

Het 'Hoeksche Waard Initiatief' is opgericht door een aantal betrokken bewoners. Deze vereniging heeft het initiatief genomen om met de gemeenten en de het Waterschap 'De Grootte Waard' tot een gemeenschappelijk standpunt voor de ontwikkeling de Hoeksche Waard te komen. Deze twee groepen en het eerder genoemde gemeentelijke samenwerkingsverband 'Commissie Hoeksche Waard' zijn de belangrijkste (beleids)maatschappelijke groepen die betrokken zijn bij de ruimtelijke ontwikkeling van de Hoeksche Waard.

Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten zijn beide vertegenwoordigt is in de Hoeksche Waard. Ze hebben natuurgebieden (waaronder onderdelen van de GBN) in bezit en beheer. De vereniging 'Het Hoekschewaardse Landschap' is een belangengroep die zelf ook gebiedjes (waaronder delen van de GBN) in de Hoeksche Waard onder beheer heeft. Deze vereniging zet zich in voor natuurbehoud, milieu en historisch dorpschoon in de Hoeksche Waard. Stichting 'Groen & Leefbaar Hoeksche Waard Zuid' kan beschouwd worden als een soort pressiegroep die zich inzet voor het behoud en de versterking van de natuurwaarden en het woon- en leefklimaat in het zuidelijk deel van de Hoeksche Waard. Het is een onafhankelijke stichting die voor hun bedreigende ruimtelijke plannen probeert onder druk te leggen.

De belangen van de boeren worden vertegenwoordigd door de Landbouw en Tuin Organisatie (LTO) en in zekere mate door Rietgors. LTO(-noord) wil zich profileren als gesprekspartner voor overheden en instellingen die invloed uitoefenen op de bedrijfsvoering van boeren en tuinders. De organisatie wil een sterke maatschappelijke en economische positie voor de boeren en tuinders bereiken, waarbij economische en sociaal-maatschappelijke duurzaamheid van de landbouw als ontwikkelingsrichting wordt gekozen. Stichting 'Rietgors' is een agrarische natuurvereniging en richt zich vooral op versterking van de landschappelijke en landbouwkundige kwaliteiten van de Hoeksche Waard. Ook

deze stichting is een samenwerkingsverband maar dan uitsluitend bestaande uit maatschappelijke groepen. Het probeert een schakel te vormen tussen boer en natuur en boer en overheid. 'Delta Natuur' is ook een agrarische natuurvereniging maar die richt zich op de inrichting en het beheer van natuur- en landschapselementen door boeren op gebiedsniveau.

De VVV Zuid-Holland Zuid is de belangengroep voor recreatie en toerisme in de Hoeksche Waard. Het wil een recreatief en toeristisch attractief landschap zien in de Hoeksche Waard.

2.3 Boeren en natuur

In de Hoeksche Waard lopen een aantal projecten die invloed hebben op de bedrijfsvoering van de boeren die daarbij betrokken zijn. Het FAB-experiment bevindt zich in de zuidoost hoek van de Hoeksche Waard en is in 2005 opgezet door vijf (biologische) akkerbouwers, LTO en onderzoekers. Het doel van het onderzoek is bedrijfssystemen te ontwikkelen die gebruik maken van functionele biodiversiteit. Een speerpunt hiervan is natuurlijke plaagonderdrukking; door het creëren van habitats voor natuurlijke vijanden kunnen plaagsoorten bestreden worden. Het ontwikkelen van de GBN is zeer belangrijk voor het creëren van deze habitats. Ook in 2005, is op initiatief van Stichting Rietgors en mogelijk gemaakt door het Waterschap Hollandse Delta, LTO, provincie Zuid-Holland, Delta Natuurbeheer en Landschapsbeheer Zuid-Holland, ongeveer 200 km 'wilde' akkerranden aangelegd. Doel van het project is verbetering van de waterkwaliteit en verfraaiing van het landschap. Het project is verspreid over de Hoeksche Waard. Verder zijn er nog twee natuurgerichte projecten in de Hoeksche Waard, namelijk Project Argusvlinder en het Vlietproject, die zich beide richten op het natuurvriendelijk inrichten van oevers. Boeren die land in of aan deze projecten hebben liggen dienen hun bedrijfsvoering in zekere mate aan te passen. De locatie van de boven beschreven projecten zijn weergegeven in figuur 3.

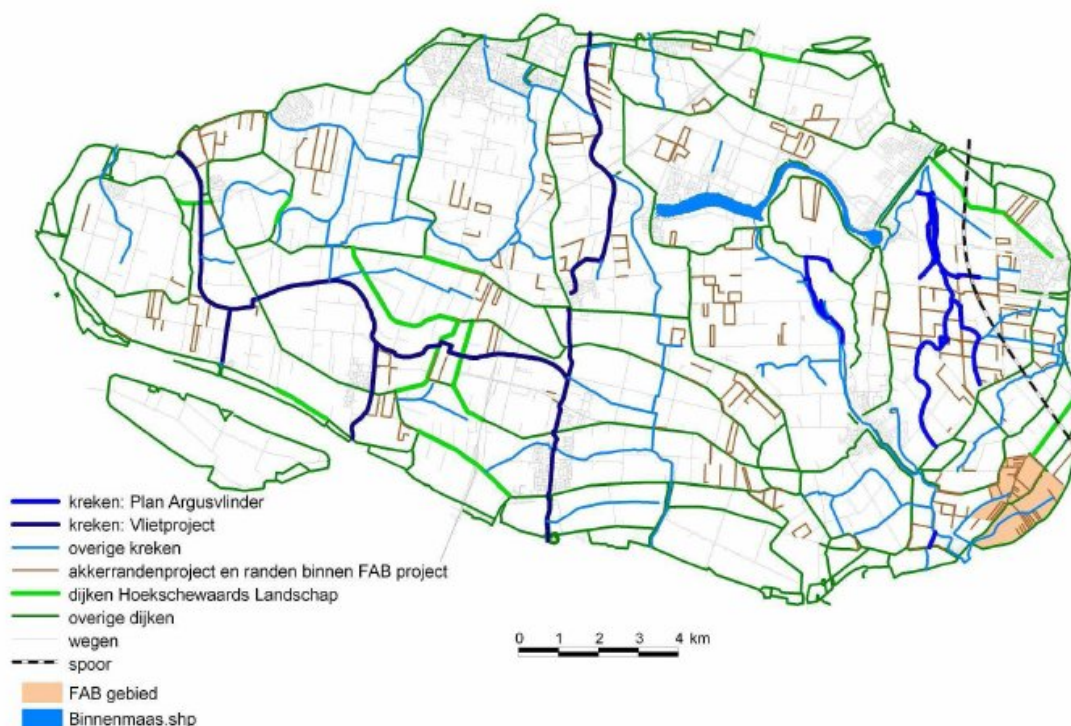

Fig. 3 Landschappelijke lokale projecten in de Hoeksche Waard die invloed hebben op de bedrijfsvoering van boeren. Bron: Alterra-rapport 1334.

Verder zijn er natuurgerichte projecten van (inter)nationale betekenis in de Hoeksche Waard. Zo zijn er Vogel- en Habitatrichtlijngebieden benoemd in de Hoeksche Waard. Dit zijn gebieden die onderdeel zijn van het EU-natuurbeleid 'Natura 2000'. Deze gebieden hebben uitzonderlijke en essentiële natuurwaarden en genieten daarom een hoge bescherming. De polder 'Het Oudeland van Strijen' is een Vogelrichtlijngebied dat op het vasteland gelegen is, namelijk in het midden van het oostelijk deel van de Hoeksche Waard. De andere Vogel- en/of Habitatrichtlijngebieden omvatten het open water rondom de Hoeksche Waard en betreft het eiland Tiengemeten. Het Oudeland van Strijen is tevens aangegeven als Agrarisch Gebied Plus in de VPH. Deze provinciale benoeming houdt in dat dit agrarisch gebied bijzondere natuur- en/of landschapswaarden heeft. Dit gebiedt geniet dus uitzonderlijke bescherming waarbij de Vogelrichtlijn toonaangevend is. De bedrijfsvoering van de in- en omliggende boeren dient hieraan aangepast te worden. Ook de ganzengebieden, de groene verbindingen en geplande ontwikkelingsgebieden met betrekking tot natuur en recreatie in de Hoeksche Waard kunnen hun weerslag hebben op de bedrijfsvoeringen van de boeren. De natuurgerichte projecten in de Hoeksche Waard zijn aangegeven in figuur 4.

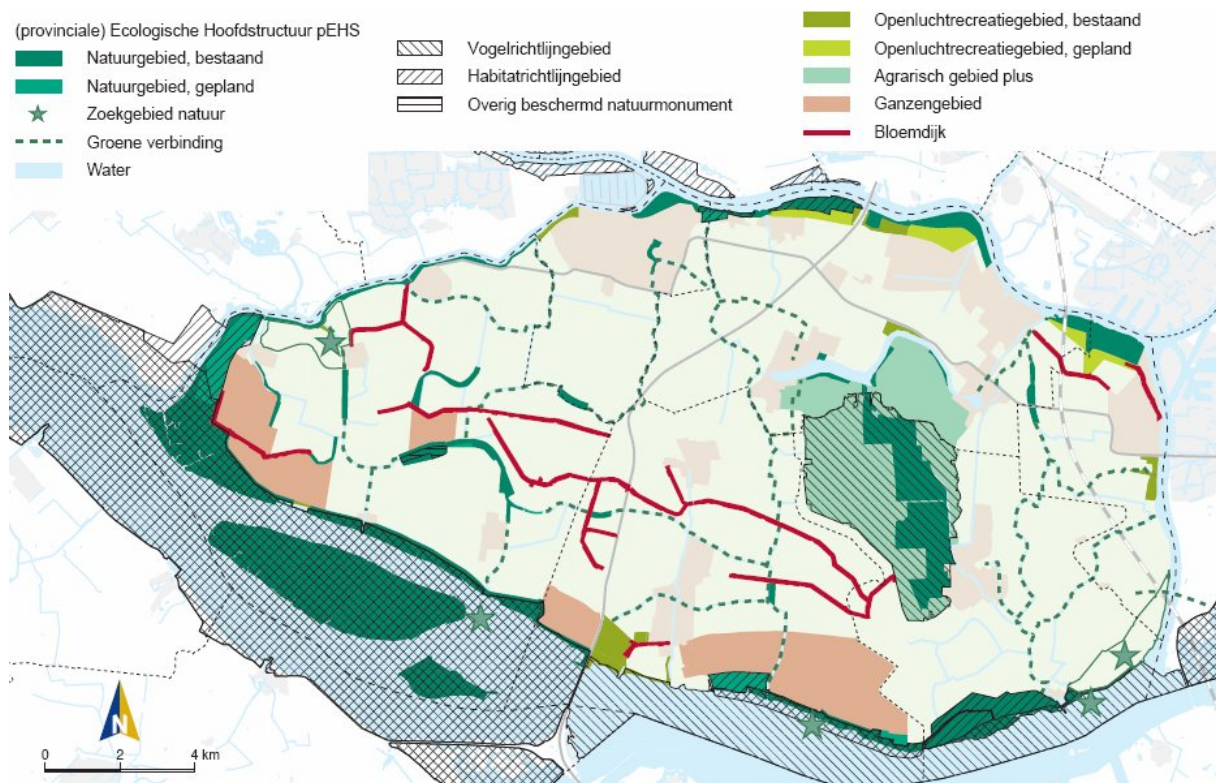

Fig. 4 Natuurgerichte projecten in de Hoeksche Waard. Vooral het Oude Land van Strijen (midden, oostelijk deel) heeft meerdere en uitzonderlijke landschaps- en natuurwaarden. Bron: VPH.

De relatief grote betrokkenheid van boeren bij natuur- en landschapsontwikkeling zal naar verwachting een goede basis zijn voor onderzoek naar het draagvlak van de boeren voor het ruimtelijk beleid in het landelijk gebied. Door dit onderzoek kan het draagvlak beter begrepen worden en kan er gekeken worden hoe het vergroot kan worden. Het onderzoek kan bovendien als voorbeeld of inspiratie dienen voor andere landelijke gebieden, zowel in Nederland als in de hele wereld. Het draagvlak van de boeren zal in de volgende hoofdstukken onderzocht worden aan de hand van de concepten 'natuurbeelden', 'ecosysteemdiensten' en 'gebiedsidentiteit'. Deze concepten dienen als basis van de landschapsonwikkelingsvisie en kan bovendien vergeleken worden met het ruimtelijk landelijk beleid.

3 Natuurbeelden

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zal de eerste deelvraag van dit onderzoek beantwoordt worden. Deze deelvraag luidt:

Welke natuurbeelden brengen de boeren naar voren?

- a. Hoe wordt natuur geïnterpreteerd?
- b. Hoe zou natuur behandeld moeten worden?
- c. Hoe zetten ze zich in voor natuur?

Om deze hoofdvraag te beantwoorden zullen de drie dimensies van een natuurbeeld apart behandeld en onderzocht worden. Eerst zal er aandacht besteedt worden aan de cognitieve dimensie. Hierbij zal er onderzocht worden wat de boeren onder natuur verstaan en wat voor hun natuur is. Wanneer er een beeld verkregen is van wat nou eigenlijk natuur is kan er ingegaan worden op de opvatting over hoe die natuur behandeld zou moeten worden. Met dit vraagstuk zijn we beland in de normatieve dimensie van natuur. Bij de laatste dimensie, de expressieve dimensie, kan er gekeken worden of de waarden die gehecht worden aan natuur in de normatieve dimensie, in de praktijk tot uiting worden gebracht. De inzet voor natuur en landschap kan gezien worden als de praktische behandeling van natuur. Je kan er voor kiezen om bepaalde activiteiten wel of niet te ondernemen die invloed hebben op de natuur. Hierbij moet je denken aan wat passend is om te doen met betrekking tot natuur aan de hand van de waarden die je aan natuur toekent. Bij alle drie de dimensies zal na de beschrijvingen van de opvattingen van de boeren gekeken worden welke van de vijf natuurbeelden het meest van toepassing is of zijn. Op basis hiervan kan een diepgaand inzicht verkregen worden over de opvattingen ideeën van boeren met betrekking tot natuur in het landschap.

3.2 Wat wordt er onder natuur verstaan?

Het begrip natuur is erg abstract en de boeren gaven ook vaak aan dat ze het moeilijk vonden om er een definitie van te geven. Over de definitie van natuur zijn de meningen op het eerste gezicht verdeeld onder de geïnterviewde boeren. Ook wordt er vanuit verschillende invalshoeken naar natuur gekeken. Sommige boeren zien natuur als iets dat ontstaan is zonder invloed van de mens. Deze boeren voegen daar dan ook aan toe dat volgens deze definitie van natuur er geen echte natuur in Nederland is. Bas Zevenbergen zegt over natuur:

Natuur is iets wat vanzelf gekomen is, wat niet door de mens gemaakt is, niet aangeplant, niet gegraven, niks. Het is iets wat van vlak na de oerknal is, wat vanzelf ontstaan is en niet een handje is geholpen. Hier in Nederland hebben we in mijn beleving geen natuur. Ik zeg niet dat ik het niet mooi vind maar het is geen natuur want alles is door de mens gemaakt.

Deze boeren vinden dat er geen echte natuur in de Hoeksche Waard of heel Nederland is, maar dat betekent niet dat ze de 'menselijke' natuur in Nederland niet waarderen. Ook al zijn de groene elementen in het landschap, zeker in de Hoeksche Waard, vaak door mensenhanden aangelegd toch worden ze vaak als mooi beschouwd en als een positieve toevoeging aan het landschap gezien.

De andere boeren zien natuur niet zozeer als iets wat ontstaan moet zijn zonder menselijke invloed. Deze boeren geven aan dat het agrarische landschap iets natuurlijks heeft en dus ook in zekere mate als natuur gezien kan worden. Wim de Jong zegt er het volgende over:

De Hoeksche Waard dat vind ik best wel natuur. De landbouwgewassen dat vind ik al mooi om te zien. Voor mij is natuur eigenlijk alles wat groeit en bloeit. Als ik bloeiende aardappels zie in de zomertijd dan heeft dat dan wel wat.

Hierbij gaat het bij de keuze van wel of geen natuur niet zozeer om de wijze waarop iets ontstaan maar meer over hoe het eruit ziet en wat het toevoegt aan het landschap. Wim de Jong zegt ook dat hij een spruitenveld prachtig vindt omdat er duizenden verschillende kleuren groen te zien zijn. Op deze manier wordt er niet echt een onderscheid gezien wat betreft een spruitenakker en bijvoorbeeld een natuurweide met wilde grassen. Beide hebben een mozaïek aan groenpatronen en kleuren waardoor het er mooi en natuurlijk uit ziet.

Of iets wel of geen natuur is kan ook beschouwd worden vanuit het oogpunt van natuurlijke processen. Als iets natuurlijke processen bevat dan kan het al natuur genoemd worden. Naargelang ergens meer natuurlijke processen voorkomen kan het natuurlijker genoemd worden. De landbouw is een bedrijfssysteem waar relatief veel gewerkt wordt met natuurlijke processen, denk maar aan fertilisatie en compostering. De landbouw kan dus als relatief natuurlijk beschouwd worden of zelfs als onderdeel van natuur beschouwd worden. Arie Verhorst vertelt hierover:

Landbouw is onderdeel van een natuurlijk proces. Natuur kan meer of minder natuurlijke processen hebben. Zonder een goed bodemleven heb je geen goede landbouwgrond. Natuur is onlosmakelijk met de land- en tuinbouw verbonden.

De laatste opvatting van natuur onder de boeren is gericht op biodiversiteit. Als er in een landschap veel verschillende planten- en diersoorten voorkomen kan het natuur genoemd worden. Ook hier geldt er dat er naargelang de biodiversiteit stijgt het gebied natuurlijker wordt. Bij deze opvatting is het landschap over het algemeen ook divers, dus veel verschillende elementen en structuren. Deze verschillende elementen en structuren zorgen bovendien voor meer habitats en dus een (potentieel) hogere biodiversiteit. Mees Visser beschrijft de relatie tussen natuur en biodiversiteit:

Natuur is als er alles aanwezig is: water, bomen, dieren. Ik denk dat diversiteit erg belangrijk is, dat een natuurlijk evenwicht alleen maar kan ontstaan als er diversiteit is.

Alle boeren zien de relatie van landbouw en natuur wel waarbij het er vaak op neerkomt dat landbouw werken met natuur of natuurlijke processen is. Ook de boeren die natuur als iets spontaans zien zonder invloed van de mens erkennen dat landbouw toch wel iets met natuur te maken heeft en dat het agrarische landschap in zekere mate natuurlijk is. Landbouw zou gezien kunnen worden als het gericht gebruik maken en manipuleren van natuurlijke processen voor commerciële doeleinden.

Wanneer de uitspraken van de boeren over de definitie van natuur vergeleken worden kan er vastgesteld worden dat verschillend lijkende definities min of meer op het zelfde neerkomen. Zo zijn er boeren die wildernis echte natuur vinden en zijn er boeren die naargelang er meer natuurlijke processen of (bio)diversiteit op een plek aanwezig de natuurlijkheid toeneemt. In de wildernis zijn er vele natuurlijke processen aan de gang en is de (bio)diversiteit hoog. Wildernis wordt dus door al deze boeren gezien als het meest natuurlijk. Het agrarische landschap bevat ook natuurlijke processen en diversiteit dus is ook in zekere mate natuurlijk. Op deze manier komen de op het eerste gezicht verschillend lijkende definities uiteindelijk op hetzelfde neer.

Om een aanvulling te geven op de boerendefinitie van natuur zal er onderzocht worden hoe natuur er volgens de boeren uit ziet of zou moeten zien. Op deze manier wordt het begrip natuur concreter gemaakt en kunnen de boeren uitgebreider en gedetailleerder hun beeld geven over natuur aan de hand van verwijzingen naar natuur zoals zij dat kennen en zien. In dit onderzoek zal natuur beschouwd worden als dat wat de overheid aangeeft als natuur in de ruimtelijke plannen. In het landelijk gebied komt dat praktisch neer op de groene elementen buiten de landbouwgronden. Deze definitie van natuur zal naar verwachting makkelijk te begrijpen zijn voor de boeren en maakt het bovendien mogelijk om een goede vergelijking van de boerenvisies met het (overheids)beleid te maken.

De meeste boeren in de Hoeksche Waard vinden natuurlijke elementen in het landschap mooi omdat het zorgt voor afwisseling. Wel vinden de boeren dat natuur verweven moet worden in het landschap en dat het niet te grootschalig moet zijn. Landbouw wordt als de hoofdlandgebruiksfunctie gezien in het

landschap en de natuurlijke elementen moeten daar op aangepast worden en niet te veel nadelige effecten hebben. Ook moet de natuur ontwikkeld worden op stukjes grond die minder productief zijn of die moeilijk te bewerken zijn. Vruchtbare kleigrond is bestemd voor landbouw, het wordt als zonde beschouwd om dat weg te geven aan de natuur. Cees Schelling zegt er het volgende over:

Natuur moet kleinschalig zijn, dat je er hoekjes die over zijn voor benut of onrendabele stukjes. Maar niet dat je ineens een hele polder pakt. Hier in de ruilverkaveling is daar wel veel aangedaan, we hebben ook allemaal 2,5% grond ingeleverd. Natuur is voor de recreatiesector best wel belangrijk denk ik alleen als agrariërs hebben we daar weer wat minder mee.

Bos wordt door vrijwel alle boeren als ongepast in de Hoeksche Waard gezien en als onfunctioneel voor de landbouw beschouwd. Van oudsher, toen de Hoeksche Waard ingepolderd werd, is er nooit bos geweest in het gebied. Alleen was er wat griendhout in de natte delen van de polders maar dat waren slechts wat kleine bomen en struiken. Kleinschalige ontwikkeling van deze grienden vinden veel boeren wel kunnen. Bos verstoort de openheid en het karakter van het landschap en bovendien is het zonde van de vruchtbare grond. Er zijn wel wat kleine bossen aangelegd in de loop der tijd die verspreid liggen over de Hoeksche Waard. Arie Verhorst zegt er het volgende over:

Er zijn wat mensen geweest die gingen wat bosobjecten aanplanten en er was zelfs een boer die ging bos planten. Dan staat er ineens 80 hectare bos in de Hoeksche Waard. Ik vind het niks, het hoort hier niet thuis. De polders zijn gemaakt door en voor boeren om daar gewassen op te telen. Daar is het geschikt voor dus dat kan je er goed doen, er zijn goede omstandigheden. Als je daar dan bos in gaat maken dan stoot dat wat af.

De natuurlijke elementen die er zijn in het landschap moeten goed verzorgd en beheerd worden zodat ze er netjes bij liggen. Alle boeren zorgen er over het algemeen voor dat hun percelen er netjes bij liggen wat inhoudt dat het land goed onderhouden wordt door te maaien en te ploegen. De boeren vinden dat het geen rommeltje moet zijn. Veel boeren geven aan dat ze verwachten of willen dat de omliggende natuur er ook netjes en verzorgd bij ligt, het landschap moet niet rommelig ogen. Dit betekent dat de verantwoordelijke verenigingen of instanties af en toe moeten maaien of snoeien om de begroeiing in toom te houden. De afspraken over onderhoud van de natuurlijke elementen laten nog wel eens wat te wensen over. Bas-Jan Niemansverdriet zegt daar over:

Ik heb zelf ook een kreek van Argusvlinder dwars door het land en het onderhoud dat ze er aan doen is nul komma nul. Dat wekt irritatie. Er worden afspraken gemaakt maar die worden gewoon niet nageleefd door de natuurorganisaties. Met mijn bedrijfsvoering heb ik er niet direct last van maar je probeert dat je spul er netjes bij ligt en dan worden er afspraken gemaakt over onderhoud maar die worden niet nagekomen.

Martin Dam geeft aan dat ook het onderhoud van sommige dijken veel te wensen over laat:

Het Hoekschewaardse landschap heeft ook sommige dijken onder beheer. Dat is zo'n rommeltje, het hoeft natuurlijk niet allemaal spic en span te zijn. Maar de manier waarop het bijgehouden wordt, laat het dan niet aan z'n lot over maar onderhoud het dan tenminste. Natuur moet ook onderhouden worden, zeker in zo'n klein rotlandje als Nederland. Je moet niet alles los laten gaan. Kijk maar in het park de Oostvaardersplassen wat daar allemaal mis gaat, ik denk niet dat we dat hier willen hebben. Ja, de natuurmannen natuurlijk wel maar de andere mensen niet.

Natuur in de Hoeksche Waard moet volgens de boeren kleinschalig zijn, het liefst op onrendabele stukjes grond en verweven zijn in het landschap. Ook moet het het open karakter van het landschap niet te veel verstoren. Bos wordt gezien als iets wat niet thuis hoort in de Hoeksche Waard. De natuur die er is moet goed onderhouden worden zodat het geen rommeltje word. Natuur moet dus netjes in het landschap verweven worden en het moet niet te prominent aanwezig zijn. Alle boeren erkennen dat landbouw toch zeker wel iets met natuur te maken heeft omdat het gebaseerd is op natuurlijke processen. Het agrarische landschap wordt in zekere mate als iets natuurlijks gezien en het bevat dan

ook een relatief hoge verscheidenheid aan natuurlijke processen en planten en dieren. De erkenning van de natuurlijkheid van het agrarische cultuurlandschap en de opvatting dat natuurlijke elementen daar in ingepast moeten worden en netjes onderhouden moeten worden sluit sterk aan bij het functionele natuurbeeld. Nu de verschillende aspecten van de definitie van natuur, in de vorm van wat natuur is en hoe het er uit ziet of zou moeten zien, behandeld zijn zal er in de volgende paragraaf verder ingegaan worden op hoe natuur behandeld zou moeten worden. Hierbij wordt niet zozeer naar de fysische aspecten van aspecten van natuur gekeken maar naar de waarden die natuur heeft (voor de mens).

3.2 Hoe natuur te behandelen?

Alle geïnterviewde boeren gaven aan dat natuur, zeker in de Hoeksche Waard, iets functioneels moet hebben. Natuur wordt niet gezien als iets zelfstandigs dat alleen maar bewonderd en beschermd dient te worden. Natuur moet in de eerste plaats ingericht en beheerd worden naargelang de behoeften en wensen van de mens. Bovendien willen de boeren dat ontwikkeling van natuur hun bedrijfsvoering niet te veel belemmert. Voor natuurontwikkelingen op hun bedrijf zoals akkerranden willen boeren vaak voordelen voor hun bedrijfsvoering en een financiële tegemoetkoming zien. Wel vinden de meeste boeren dat verweving van natuur tot in zekere mate mooi is voor de Hoeksche Waard, zowel op bedrijfsniveau als op gebiedsniveau. De agrarische bedrijfsvoering is nog steeds het belangrijkste voor de boeren al staan ze wel meer en meer open voor natuur- en landschapsontwikkelingen. Arie Verhorst zegt daar over:

Het economisch belang voor de boeren is zeer klein bij natuur en veel boeren denken nog erg productiegericht. Je ziet wel dat er een omslag in aan het komen is. Als we een generatie verder zijn kan dat al veel meer zijn.

De boeren zien zichzelf als de hoofdinzichters van het gebied. Door de inrichting en het beheer van hun bedrijf en eventueel de omliggende omgeving zorgen de boeren voor het aanzicht van het landschap. Wel vinden vrijwel alle boeren dat de vergoedingen voor het beheer van het landschap te laag liggen. Veel boeren geven aan dat de subsidies voor de akkerranden te kort schieten. Ze vinden dit opmerkelijk omdat natuurontwikkeling een speerpunt is van het ruimtelijk beleid in de Hoeksche Waard. Er is echter relatief weinig geld beschikbaar is voor vormen van agrarisch natuurbeheer. Leen de Geus zegt daar over:

Als je in het algemeen kijkt wat vergoed wordt voor natuur is dat eigenlijk alleen maar kostprijswaardig. Natuur is hartstikke waardevol in feite en als je kijkt naar de vergoeding die je krijgt, dan is het van wat zijn je verderfde inkomsten en dan nog het liefst een beetje eraf want je hebt ook een beetje voordeel, en dat is je vergoeding. Economisch gezien is dat gewoon hartstikke slecht. Je levert iets dat hartstikke schaars is in zo'n gebied met de Randstad en het is hartstikke waardevol daardoor.

In veel plandocumenten van de gemeenten, de Commissie Hoeksche Waard en de Provincie Zuid-Holland wordt de landbouw als de drager van het landschap van de Hoeksche Waard aangegeven. De boeren zien dat ook zo en ze zijn over het algemeen wel bereid om mee te doen aan natuur- en landschapsontwikkelingen. Op deze manier werken de boeren ook mee aan het invullen van de maatschappelijke vraag. Vanuit de samenleving is er behoefte aan een rustig groen landschap voor woon- en recreatiedoeleinden. De boeren delen over het algemeen de visie dat natuur vooral functioneel moet zijn voor de boer op bedrijfsniveau en functioneel moet zijn voor de samenleving op gebiedsniveau. Wel hebben boeren vaak het idee dat de samenleving en de gemeenten wel graag een aantrekkelijk landschap willen maar dat ze er zelf niets aan willen doen en dat ze er niet voor willen betalen. Bas-Jan Niemansverdriet geeft er een voorbeeld van:

Er wordt wel van ons boeren verwacht dat we het landschap goed onderhouden en dat we netjes zorgen dat alles er netjes bij staat. Maar aan de andere kant als je aan een burger vraagt of hij bijvoorbeeld wat knotwilgen langs de havenkant wil snoeien dan is het gelijk weer nee. Maar ze staan er niet voor mezelf want voor mezelf is het makkelijker dat ze weggehaald worden. Maar voor een stukje aankleding van de haven is het niet verkeerd.

Bas Zevenbergen beschrijft hoe de gemeenten in de Hoeksche Waard wel graag een aantrekkelijk landschap willen hebben en dit gebruiken als reclame naar buiten terwijl ze er financieel veel te weinig aan tegemoetkomen:

De gemeenten willen alles maar het mag geen geld kosten. Ze willen akkerranden maar ze hebben er geen geld voor over, ze investeren er nul in. De boeren moeten het allemaal zelf doen.(...). Maar in de politieke praatjes zeggen ze dat de akkerranden zo mooi zijn en dat de Hoeksche Waard er zoveel beter van wordt. Maar als het geld kost dan doen ze niet mee.

De boeren staan over het algemeen toch open voor initiatieven voor natuur- en landschapsontwikkelingen ook al zijn de vergoedingen er voor te laag. Vooral de akkerrandenregeling is een groot succes in de Hoeksche Waard en ze liggen dan ook verspreid over het gehele gebied. Hoewel de akkerranden wat praktische voordelen hebben voor de bewerking, waar later verder op in gegaan zal worden, lijken de boeren toch ook uit ideologische overwegingen voor de akkerranden te kiezen. Veel boeren geven aan dat natuur in zekere mate in het agrarische cultuurlandschap past en dat het mooi is. Alle boeren erkennen de relatie van landbouw en natuur en beseffen dat ze van natuurlijke processen afhankelijk zijn voor hun landbouwproductie. Deze afhankelijkheid en het dagelijks werken met natuur lijkt een soort respect voor natuur te kweken onder veel boeren. Martin Dam verwoordt dit als volgt:

Ik denk dat boeren in wezen allemaal wel dierenliefhebbers en natuurliefhebbers zijn. We zijn er constant mee bezig. Er zijn er ook die alles dood spuiten en constant met een gifbus rondlopen maar dat zijn er maar een paar. We zijn er zodanig mee bezig dat we wat er is wel in stand proberen te houden.

Ook geven veel boeren aan dat ze natuur (zolang het binnen de perken gehouden wordt) bij de landbouw vinden horen en dat mooi vinden. Henry Ravenstijn zegt er het volgende over:

Als mijn bietjes er net uit komen en er lopen 5 of 10 hazen dan vind ik dat prachtig. Laat ze maar lopen, ze hoeven van mij niet doodgeschoten te worden. Aan 5 hazen zal ik misschien wel wat schade hebben, 100 euro ofzo, maar ik heb er ook plezier van. Maar jacht moet er ook zijn, anders wordt het veel te gek met die dieren maar ik vind het gewoon prachtig. Ook als er een fazant of een Kievit zit te broeden dan zal ik nooit moedwillig over de eitjes heen rijden. Ik vind laat dat maar, dat is natuur in mijn ogen.

Natuurlijke processen moeten dus tot in zekere mate de vrijheid krijgen om hun gang te kunnen gaan. Wel moet de mens dit monitoren en waarnodig ingrijpen en bijstellen. Naast concrete voordelen die natuurlijke elementen kunnen opleveren voor de bedrijfsvoering van boeren waarderen veel boeren natuur ook in zekere mate omdat het mooi is en onderdeel hoort te zijn van het landelijk gebied. Op hun bedrijf doen boeren vooral mee aan natuurontwikkeling in de vorm van de aanleg en het beheer van akkerranden. Veel boeren vinden dat deze akkerranden bijdragen aan een mooi landschap. Ze blijken bereid te zijn om daar financieel iets voor in te leveren omdat de akkerranden economisch minder lucratief zijn als landbouwproductie. Deze insteek lijkt een onderliggend mechanisme voor het succes van de akkerranden in de Hoeksche Waard. Vrijwel alle boeren hebben een soort respect voor natuur en willen graag in een mooie afwisselende omgeving wonen en werken. Naast de instrumentele waarde die de natuurlijke elementen als praktische voordelen voor de bewerking van het land opleveren, vinden veel boeren ook dat natuur toch een soort bewonderingswaarde heeft. Ze voelen zich bovendien ook tot in zekere mate verantwoordelijk voor het aanzicht van het landschap en voor het voldoen aan de

maatschappelijke vraag. Wel vinden ze dat de samenleving en de overheid ze daar meer in tegemoet mag komen. De opvatting dat natuur in de eerste plaats functioneel moet zijn voor de mens en dat natuur in het agrarische cultuurlandschap aangepast en/of functioneel moet zijn voor de landbouw sluit sterk aan bij het functionele natuurbeeld. Er wordt echter ook door veel boeren aangegeven dat verweving van natuur in het landschap mooi is en dat het in zekere mate het agrarisch cultuurlandschap aantrekkelijker maakt voor recreatie en wonen. Natuur heeft dus niet alleen een functionele waarde maar ook een meer recreatieve en in zekere mate een esthetische waarde. De opvatting dat natuur bijdraagt aan mooie en recreatief aantrekkelijke landschappen sluit aan bij het decoratieve natuurbeeld. Er kan dus gesteld worden dat boeren in de normatieve dimensie natuur ten eerste als iets functioneels willen zien voor mens en landbouw maar het moet op de tweede plaats ook een mooie toevoeging zijn voor het landschap. Of deze dominante visie van de boeren over hoe natuur behandeld zou moeten worden door hun vertaald wordt in de praktijk zal behandeld worden in de volgende paragraaf.

3.3 Inzet voor natuur

Op bedrijfsniveau zie je dat de inzet voor natuur en landschap vooral vorm krijgt door de aanleg en het beheer van akkerranden. Dit kunnen wilde grasranden zijn of wilde bloemenranden. De akkerranden liggen tegenwoordig verspreid over de gehele Hoeksche Waard. Dit maakt het gebied een voorlopergebied in Nederland. De eerste akkerranden werden zo een ruime tien jaar geleden gelegd op een klein aantal bedrijven. Eerst was de Hoekschewaardse boer er nogal huiverig voor en stond er afwachtend tegenover. Nu zijn de akkerranden een vrijwel alom geaccepteerd verschijnsel. Leen de Geus zegt daar over:

Toen wij aan die akkerranden begonnen was men nogal kritisch, de mensen stonden niet in de rij om aan zo'n project mee te doen. Toen we begonnen met 5 man hadden we iets van 25 kilometer en nu zie je het overal dus blijkbaar werkt het wel.

Boeren zetten zich ook op andere manieren in voor natuur op hun bedrijf. Zo houden Martin Dam en Arie Verhorst zich bezig met weidevogelbeheer wat voornamelijk neerkomt op het tellen en monitoren van weidevogels. Verder zijn er ook boeren die op eigen initiatief natuur hebben aangelegd en beheren. Zo heeft Mees Visser op eigen initiatief bloemenranden, hoogstamfruitbomen en knotwilgen op zijn bedrijf geplaatst. Mark de Lijster laat randen langs de akkers verruigen en heeft een hoekje dat over is tot een klein bos laten uitgroeien. Deze laatste twee boeren doen dit zelfs zonder subsidie. Cees Schelling en Peter v/d Hoek doen aan botanisch beheer op wilde grasweiden. Wim de Jong en Leen de Geus hebben een wandelpad over hun land lopen waardoor de burger kan recreëren in het boerenlandschap. Al deze initiatieven geven aan dat er in de Hoeksche Waard redelijk wat gaande is aangaande natuur en landschap op de bedrijven van de boeren.

Op gebiedsniveau is er minder inzet voor natuur en landschap te vinden onder de boeren. Grote natuurprojecten als Argusvlinder en het Vlietproject waarin vooral natte natuur ontwikkeld wordt in de vorm van begroeiingen langs waterwegen zijn over het algemeen eigendom en onder beheer van het Waterschap of Staatsbosbeheer. Het Hoekschewaardse Landschap is een vereniging die deels onderhoudswerkzaamheden overneemt van die projecten. Deze vereniging beheert ook andere natuur- en landschapselementen als dijken en bomenrijen. In het Hoekschewaardse Landschap zijn wel een aantal boeren lid maar het zijn vooral betrokken burgers die er de kar trekken. Stichting Rietgors is een agrarische natuurvereniging die natuur- en landschapsontwikkelingen faciliteert. Zo gaat de procedure van de akkerrandenregeling via Rietgors. Aangezien het een stichting is kan je er geen lid van worden, enkel donateur, maar er zijn maar relatief weinig boeren die dat zijn. De meeste boeren geven aan dat ze er weinig nut van inzien om lid te worden van een agrarische natuurvereniging. Veel geven wel aan dat het wat voordelen op zou kunnen leveren voor netwerken maar tegelijkertijd geven ze ook aan dat het niet echt nodig vinden om zich er in te betrekken. Veel boeren werken toch het liefst individueel en

moeten niet al te veel van samenwerkingen en verenigingen hebben zolang het hun geen direct voordeel oplevert. Er zijn wel verschillende boeren die aangeven dat ze samenwerken met andere boeren bij de oogst maar daar zit natuurlijk wel een direct voordeel aan. Delta Natuur is een boerenvereniging die ingehuurd kan worden om natuur en landschap te beheren, hier is Bas Zevenbergen medeoprichter van. Boeren kunnen hier lid van worden en als ze tijd over hebben kunnen ze ingezet worden voor natuur- en landschapsbeheer in de Hoeksche Waard. Dit is maar een kleine vereniging en hun werk in het landschap is vele male minder als dat van het Hoekschewaardse Landschap. Verder zijn er nog verenigingen of organisaties die zich deels bezig houden met het landschap van de Hoeksche Waard. H-WODKA stelt zich ten doel om de landbouw te innoveren om zo de landschapswaarden te behouden en te ontwikkelen. Ook dit is een kleine club met relatief weinig invloed op het landschap. Aad Klompe is er oprichter van en Peter v/d Hoek is er lid van. Deze bovengenoemde verenigingen en organisaties waarin boeren betrokken zijn, zijn het meest invloedrijk wat betreft het landschap van de Hoeksche Waard waarbij opgemerkt moet worden dat het Hoekschewaardse Landschap veruit het meeste invloed heeft. Verder hebben sommige boeren invloed op het landschap via de belangenorganisatie van de boeren in de Hoeksche Waard, LTO-Noord. Arie Verhorst en Cees Schelling hebben hier bestuurlijke functies in.

Er zijn dus wel wat initiatieven genomen door boeren in de Hoeksche Waard op landschappelijk gebied op gebiedsniveau maar de daadwerkelijke invloed op het landschap is relatief laag. Staatsbosbeheer en het Waterschap beheren voornamelijk de grotere natuur waarbij ze bijgestaan worden door het Hoekschewaardse landschap wat voornamelijk een burgerorganisatie is. Veel boeren concentreren zich toch vooral op hun eigen bedrijf en bedrijfsvoering en bovendien zijn veel boeren afwachtend waardoor er niet veel initiatief genomen wordt. Dit blijkt onder andere uit wat Leen de Geus zegt:

Verder probeer ik zelf goed te doen en voor de rest moet iedereen zelf maar de keuze maken of dat hem zint of niet. Je moet gewoon wat proberen, en dan moet je de nadelen en de voordelen maar noemen. Het is alleen maar lastig dus ik doe het niet, dat je hier wel ziet, dat is niet mijn insteek, je moet het eerst zelf proberen.

Leen de Geus, Aad Klompe en Cees Schelling geven alle drie aan dat ze zichzelf als voorlopers zien op het gebied van natuur- en landschapsontwikkeling. De andere boeren stellen zich voornamelijk meer afwachtend op tegen zulke ontwikkelingen en willen sterk vasthouden aan hun agrarische bedrijfsvoering. Wim de Jong geeft bijvoorbeeld aan dat hij bij nieuwe ontwikkelingen eerst liever ziet hoe het bij anderen gaat voor dat hij er over gaat denken om het in zijn eigen bedrijfsvoering op te nemen. Hij zegt daar over:

Akkerranden heb ik niet, al die bloemenranden die in de polders staan daar heb ik toen niet aan meegedaan. Daar heb ik niet echt een goede reden voor maar ik zag dat onderhoud niet zo zitten omdat ik het vrij druk heb. Dat is het wat me een beetje heeft tegen gehouden. Aan een bloemenrand hoef je niet zoveel te doen maar dat vervuild weer zo ontzettend dus ik wou eerst maar eens een beetje aankijken hoe dat bij anderen ging.

Toch zijn de akkerranden te vinden op relatief veel bedrijven in de Hoeksche Waard maar dat is vooral te danken aan het werk van de voorlopers. Toen bleek dat de akkerranden goed opneembaar waren in de agrarische bedrijfsvoering hebben ook meer terughoudende boeren gebruik gemaakt van de akkerrandenregeling zoals Leen de Geus eerder aangaf. Veel boeren concentreren zich op de eerste plaats sterk op hun eigen agrarische bedrijfsvoering en werken het liefst alleen. Al zijn er wel wat samenwerkingsverbanden onderling tussen de boeren met het oogsten, toch zijn de boeren vrijwel het gehele jaar zelfstandig aan het werk. Mark de Lijster geeft deze voorkeur voor zelfstandig werken als zijn hoofdreden voor het niet overschakelen naar biologische landbouw. Hij zegt daar over:

Maar als je biologische landbouw in je eentje kon dan deed ik het ook. Maar je hebt toch een hoop mensen nodig om alles onkruidvrij te houden en dan moet je een beetje vlot met mensen om kunnen gaan. Ik doe alles het liefst alleen.

De individualistische instelling die bij veel boeren te bespeuren valt en de afwachtende houding tegenover nieuwe projecten leidt er mede toe dat de invloed van de boer op het landschap op gebiedsniveau relatief klein is. Blijkbaar hebben de meeste boeren eerst een paar voorlopers nodig. Als die succesvol blijken te zijn met een bepaald project volgen de rest. Dit proces is bijvoorbeeld doorlopen bij de akkerrandenregeling. Sommige burgers lijken progressiever te zijn en nemen meer initiatief waardoor ze via het Hoekschewaardse Landschap relatief veel invloed hebben op het landschap op gebiedsniveau.

Op bedrijfsniveau kan geconstateerd worden dat veel boeren zich inzetten om in zekere mate goed onderhouden natuur te realiseren, vooral in de vorm van akkerranden. In het dagelijks werk geven veel boeren aan over het algemeen op een respectvolle wijze met natuur om te gaan wat onder andere blijkt uit het beschermen van vogelnesten. Wel behandelen ze natuur ook op een schadelijke manier, denk maar aan chemische bestrijdingsmiddelen en kustmest. Dit is echter een onderdeel van de gangbare bedrijfsvoering en nodig om een hoge agrarische productie te halen. Op gebiedsniveau zijn er wel een aantal initiatieven en verenigingen van boeren gericht op natuur en landschap maar hun invloed op het landschap kan als relatief klein beschouwd worden. Veel boeren concentreren zich sterk op hun eigen bedrijf waardoor kansen tot samenwerking om natuur en landschap meer volgens een boerenvisie te beheren en te behandelen gemist worden. Wanneer je kijkt naar de vergelijking van de normatieve dimensie met de expressieve dimensie kan geconstateerd worden dat ze vrijwel op één lijn liggen. In de normatieve dimensie gaven de boeren aan dat natuur ingepast moet worden in het agrarisch cultuurlandschap en dat het respectvol behandelt dient te worden. In de expressieve dimensie blijkt dat de boeren natuur, vooral in de vorm van akkerranden, goed onderhouden zodat het functioneel is voor de bedrijfsvoering en past in het agrarische landschap. Ook gaan de boeren op een respectvolle wijze met natuur om in zoverre dat past binnen hun bedrijfsvoering. Op gebiedsniveau kan echter wel gesteld dat boeren goed onderhouden natuur zouden willen zien maar dat ze zich daar niet optimaal voor inzetten omdat kansen voor meer boerenlandschapsbeheer door samenwerking niet benut worden.

Over het algemeen kan gesteld worden dat de boeren het functionele natuurbeeld het meest aanhangen. Het uitgangspunt van de boeren is dat natuur in functie moet staan van de mens en dat het zo ingericht en beheerd moet worden. De verbondenheid van natuur of natuurlijke processen en landbouw wordt door alle boeren erkend. Natuur moet in de eerste plaats aangepast worden aan de landbouwsector en ingepast worden in het agrarische landschap. Toch zien de meeste boeren agrarische monoculturen niet als natuur. Op dit punt wijkt de dominante visie van de boeren op natuur af van het functionele natuurbeeld. De boeren zien over het algemeen natuur meer als groene elementen buiten de landbouwgronden en ze vinden dat die elementen het landschap aantrekkelijker maken. Hierin volgen ze het decoratieve natuurbeeld dat natuur ziet als recreatief groen en waarbij het vooral gaat om mooie landschappen. In het volgende hoofdstuk wordt er dieper ingegaan over het nut van natuur in de vorm van ecosysteemdiensten. Op deze manier kunnen de keuzes van de boeren voor de natuurbeelden verder onderzocht en aangevuld worden. Aangezien voor de boeren natuur sterk nuttig of functioneel zou moeten zijn vormt het hoofdstuk over ecosysteemdiensten een verklarend vervolg op die functionaliteit.

4 Ecosysteemdiensten

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt er antwoord gegeven op de tweede deelvraag:

2. Welke ecosysteemdiensten brengen de verschillende type boeren naar voren?
  - a. Wat wordt er onder ecosysteemdiensten verstaan?
  - b. Wat zijn de ecosysteemdiensten op bedrijfsniveau?
  - c. Wat zijn de ecosysteemdiensten op gebiedsniveau?

Ecosysteemdiensten geven het nut van een bepaald natuurlijk element aan. Dit nut kan weergegeven worden in een lijst van diensten die het levert vanuit het perspectief van een bepaalde persoon of groep. De diensten kunnen gecategoriseerd worden in verschillende dimensies. In dit onderzoek worden de ecosysteemdiensten gebruikt om een beeld te krijgen van het nut van natuur vanuit het perspectief van de boeren. Dit zal een toevoeging geven op de al behandelde natuurbeelden. Door te vragen naar de ecosysteemdiensten kunnen de functies van natuur in de ogen van de boeren geïdentificeerd en geanalyseerd worden. Hierdoor wordt er voor dit onderzoek een integraal beeld gevormd van hoe boeren over natuur denken in termen van behandeling en functionaliteit. Door ook te kijken naar de dimensies waar de dominante ecosysteemdiensten aan toe behoren, kan verder onderzocht worden vanuit welk perspectief boeren natuur nuttig vinden. Om een compleet beeld te krijgen van de dominante ecosysteemdiensten zal zowel het bedrijfsniveau als het gebiedsniveau behandeld worden. Door het bedrijfsniveau en het gebiedsniveau apart te behandelen kan een duidelijke vergelijking gemaakt worden.

4.1 Wat wordt er onder ecosysteemdiensten verstaan?

Vrijwel alle boeren bleken nog vrijwel onbekend met het begrip ecosysteemdiensten te zijn. Veel boeren gaven aan dat ze nog niet zozeer nagedacht hadden over op wat voor manieren natuur op het bedrijf of in het landschap nuttig kan zijn. Er is dus wel een relatief grote acceptatie voor natuur onder de Hoeksche Waardse boeren maar er blijkt weinig kennis te zijn over wat de natuurlijke elementen nu allemaal op kan leveren aan voordelen. Toch vinden veel boeren dat natuur en landschap belangrijk is voor de Hoeksche Waard en dat je als boer daar je steentje aan bij moet dragen. Wim de Jong zegt er het volgende over:

Ik vind het wel belangrijk dat de agrarische sector meewerkt aan natuur en landschap. Het zijn pluspunten voor recreatie, de woonomgeving en het kan ook wat zijn voor agrarische biodiversiteit. Je weet ook niet welke kant het opgaat met het bestrijdingsmiddelenbeleid dus dan is het toch wel prettig om te weten, zoals het er nu naar uitziet, dat het allemaal werkt. Dan moet je er misschien toch wel naartoe.

Het beeld dat de boeren schetsen van de voordelen van natuur in het landschap is niet echt diepgaand. Ze zien over het algemeen wel in dat natuur ondersteunend kan zijn voor de landbouw en voor een attractief landschap. Er is echter geen diepgaande kennis over hoe die voordelen concreet benut kunnen worden door een gerichte inrichting en beheer van natuurlijke elementen. Veel kennis over ecosysteemdiensten om het nut van natuur te optimaliseren voor het bedrijf of de boer zelf is er dus niet. Zo zou er bijvoorbeeld gekeken kunnen worden naar wat voor type natuur wat voor voordelen op kan leveren. Op die manier zou gekeken kunnen worden wat voor soort vegetatie het best bij het bedrijf en/of het landschap past om functioneel te zijn voor zaken als landbouw en recreatie. De boer richt zich

vooral op zijn agrarische bedrijfsvoering, waar uiteraard de boterham mee verdiend moet worden, en laat (nieuwe) initiatieven voor natuur vooral aan (agrarische) natuurverenigingen en/of voorlopers over.

Alle boeren beseffen wel dat de landbouw gebaseerd is op natuurlijke processen en dat die voor een groot deel de bodem- en waterkwaliteit bepalen. De natuur of natuurlijke processen zorgen dus indirect voor de voedselproductie. Over dit meer globale nut van natuur wordt in dit onderzoek niet zozeer ingegaan. Hier gaat het vooral om het nut van natuurlijke elementen in het landschap wat hoofdzakelijk neerkomt op natuurlijke vegetatie. In de volgende twee paragrafen zullen de percepties van de boeren over het nut van natuurlijke elementen op bedrijfsniveau en gebiedsniveau geanalyseerd worden.

4.2 Bedrijfsniveau

Natuurlijke elementen op de agrarische bedrijven in de Hoeksche Waard zijn vooral de akkerranden. Wat betreft de akkerranden kan er gekozen worden tussen grasranden en bloemenranden waarbij grasranden het meest worden aangelegd en beheerd door de boeren. De reden die hier vaak voor gegeven wordt is dat grasranden minder intensief beheerd hoeven te worden. Voor het directe of concrete nut van de akkerranden zeggen veel boeren in eerste instantie dat het handig is voor de bewerking van het land. Het is namelijk wettelijk verplicht om anderhalve meter van de sloot te blijven met het spuiten van chemicaliën om verontreiniging van het oppervlaktewater te voorkomen. Wanneer er een akkerrand rondom het perceel ligt heb je dus een soort spuitzone liggen. Hierbij moet wel aangetekend worden dat de akkerrand, wat een natuurlijk element dient te zijn, verontreinigd wordt door de chemische bestrijdingsmiddelen en kustmest. Dit zal naar verwachting een negatieve invloed hebben op de biodiversiteit in de akkerrand. Bas-Jan Niemansverdriet zegt het volgende over de akkerranden:

Het gaat meer om het spuitsel, ik hoef geen anderhalve meter van de sloot vandaan te blijven. Dat is ook de reden dat de akkerranden hier nog steeds liggen. Dus het gaat vooral om de spuitzones.

Verder worden akkerranden ook vaak als handig gezien om een rondje om het land te rijden. Leen de Geus zegt daar over:

Ik vind die akerranden wel handig want ik kan makkelijk even een rondje om het land rijden dus ik kan makkelijker bij die percelen gaan kijken. Het is hartstikke leuk, het is leuk dat je een rondje over je eigen erf kan lopen.

De akkerranden kunnen dus handig zijn voor de bewerking van het land en als er dan ook nog een financiële tegemoetkoming tegenover staat zijn relatief veel boeren wel bereid om mee te doen aan de regeling. Maar puur vanuit economisch oogpunt zijn de akkerranden niet rendabel omdat het verbouwen van gewassen tot aan de sloot financieel meer opbrengt per vierkante meter. Een ander natuurlijk element dat veel boeren als zeer functioneel zien zijn de windsingels van bomen rondom de bebouwing. Dit verfraait en verhoogt de economische waarde van het erf en het beschermt de gebouwen tegen wind geven veel boeren aan. Arie Verhorst zegt er over

Ik heb hier bomen staan en die hebben beperkt economisch nut als windsingel, schuilplek voor koeien en bescherming van gebouwen. Dat zijn eenvoudige dingen. En economisch gezien is je waarde van je bedrijf wat hoger als je er groen omheen hebt. Het is ook een mooie aankleding.

Veel boeren geven aan dat ze de akkerranden tot in zekere mate vinden bijdragen aan een aantrekkelijk en afwisselend landschap. Ook geven veel boeren aan dat ze met hun bedrijf en hun bedrijfsvoering in het landschap van de Hoeksche Waard willen en proberen te passen. Cees Schelling zegt daar over:

We hebben ons weel een beetje ingehouden met het bouwen zodat het voor ons gevoel wel een beetje erbij past(...). Qua gewassen passen we goed in het landschap want het zijn traditionele gewassen.

Veel boeren waarderen het traditionele open landschap in de Hoeksche Waard met de polderstructuur, de dijken en de krekken en ze vinden dat natuurlijke elementen zoals bomenrijen, rietkragen en akkerranden daar een mooie toevoeging aan zijn. Wel moet de natuur kleinschalig zijn en moet het de agrarische bedrijfsvoering niet te veel verstoren. De waardering voor het open groene landschap is dus duidelijk van invloed op de acceptatie van de akkerranden en andere natuurontwikkelingen. Hierdoor zijn veel boeren tot in zekere mate bereid om (kleine) aanpassingen te doen in hun bedrijfsvoering. Natuur levert volgens de boeren dus in zekere mate een dienst in de vorm van een mooi en aantrekkelijk landschap. Vanuit het bedrijfsniveau kan daar aan meegewerkt worden.

Een ander nut van natuur wat veel genoemd wordt door de boeren maar waarvan vaak niet wordt geweten wat het precies inhoudt is de functionele agrobiodiversiteit. De akkerranden en andere natuurlijke elementen dragen bij aan de groenblauwe dooradering van de Hoeksche Waard wat een netwerk van vegetatie en waterelementen inhoudt. Dit netwerk kan in potentie de biodiversiteit in de Hoeksche Waard vergroten omdat het meer en grotere habitats creëert. Voor de agrarische sector kan dit een direct voordeel opleveren omdat er natuurlijke vijanden van plaagsoorten een leefplaats kunnen vinden in de groenblauwe dooradering. Door deze natuurlijke vijanden kunnen plaagsoorten in potentie in toom gehouden worden en hoeft er minder gespoten te worden met chemische bestrijdingsmiddelen. In de Hoeksche Waard loopt een project dat onderzoek doet naar deze functionele agrobiodiversiteit, namelijk het FAB-project. Cees Schelling doet samen met een vijftal andere boeren mee in dit project. Cees Schelling is positief over dit project al vind hij wel dat de vergoedingen te laag zijn. Wel heeft hij in de praktijk al ondervonden dat het idee van FAB echt werkt:

Natuur is belangrijk op mijn bedrijf want ik pas het systeem toe van FAB en heel mijn omgeving wordt daar min of meer voor gebruikt om natuurlijke vijanden te kweken. Het heeft ook wel effect. Het hangt wel van het gewas af waar je het op toepast maar ik heb de laatste 3 jaar niet meer voor insecten gespoten, niet voor schadelijke insecten tenminste. Die akkerranden dragen daar wel mede aan bij dat ik totaal niet hoeft te spuiten.

Cees Schelling ziet zichzelf als een voorloper en zijn kennis over het nut van natuur voor natuurlijke plaagonderdrukking kan ook als ver ontwikkeld worden beschouwd in vergelijking met de andere ondervraagde boeren. Vrijwel alle boeren hebben wel van het FAB-project gehoord maar ze weten niet echt wat het inhoudt en omdat er nog niet echt resultaten van het project naar buiten zijn gekomen geloven ze er nog niet echt in. Hierdoor stellen ze zich afwachtend op. De boeren houden vast aan hun gangbare bedrijfsvoering met spuiten omdat dat een zekere methode is voor hoge agrarische productie. Cees Schelling zegt dat hij dat ook begrijpt en dat het nog te vroeg is om dit helemaal om te gooien omdat de resultaten van FAB nog niet compleet en nog voorbarig zijn. Het project moet eerst verder uitgewerkt worden voordat het effectief opgenomen kan worden in het beleid. Het is dus wachten op verdergaand onderzoek en meer wetenschappelijke resultaten voordat FAB een echt effectief onderdeel kan zijn van het landbouwbeleid en agrarische bedrijfsvoeringen. Daarbij is het ook de vraag hoeveel vertrouwen de boeren in de FAB-methode hebben en of ze bereid zijn hun huidige methode daar voor om te wisselen. Leen de Geus zegt er het volgende over:

Ik ken de verhalen over biodiversiteit in de akkerranden wel maar dat kan ik niet echt concreet maken (...). Maar om nou direct te zeggen dat er minder plagen voorkomen daardoor, dat heb ik nog niet vast kunnen stellen. Ik heb wel het idee dat er meer soorten voorkomen en dat er meer wild zit, er zitten meer roofvogels, dat heb ik wel vast kunnen stellen.

Ook wordt de FAB-methode door sommige boeren gezien als een te complex systeem. Met spuiten heb je een directe invloed op de plaagsoorten, met het FAB-systeem zijn er meer variabelen die dit beïnvloeden. Bovendien staat de kennis over functionele agrobiodiversiteit en over het praktische gebruik ervan nog in de kinderschoenen. Bas Zevenbergen zegt er het volgende over:

De functionele biodiversiteit daar moeten de bestuurders van bedenken dat een akkerbouwer een omzetsnelheid heeft van 1 in een jaar. Als ik een keer zaai dan zit ik er een jaar aan vast. Dus als ik iets

wil leren van akkerranden en functionele agrobiodiversiteit dan heb ik maar één kans in een jaar. Als ik het een jaar niet goed doe dan moet ik wachten tot volgend jaar. En dan hebben we er last van dat ieder jaar niet hetzelfde is want we hebben namelijk met de natuur te maken, met die onweersbui, of die verschrikkelijke regenbui, die hagel ofzo. Er is ieder jaar wel wat waardoor iets niet goed gaat.

Wanneer naar de uitspraken van de boeren over de ecosysteemdiensten gekeken wordt kan geconstateerd worden dat de boeren over het algemeen een vrij oppervlakkige kennis over ecosysteemdiensten met betrekking tot natuurlijke elementen op hun bedrijf hebben. De boeren lijken vooral mee te doen met de akkerrandenregeling omdat het wel handig is voor de bewerking van het land en er een financiële vergoeding tegen over staat. Wel waarderen veel boeren het landschap met verweving van natuurlijke elementen wat de bereidheid voor het meedoen aan natuur- en landschapsinitiatieven vergroot. Van het nut van natuur voor functionele agrobiodiversiteit weten de boeren nog vrijwel niks af. Het lijkt er op dat er vooral gewacht wordt tot dat voorlopers met succesvolle resultaten komen alvorens de rest er over gaat denken.

Het nut van natuur in de ogen van de boeren kan gecategoriseerd worden met behulp van de lijst ecosysteemdiensten van de MEA (. Zoals eerder gezegd zien alle boeren wel in dat ze van natuurlijke processen afhankelijk zijn voor hun agrarische productie. Natuurlijke processen leveren dus een toevoerdienst in de vorm van voedsel en bovendien ondersteunen ze de landbouw door regulatie van bodem en water. Wanneer er naar natuurlijke elementen op het bedrijf (in de vorm van vegetatie) gekeken wordt zien de boeren niet zozeer duidelijke diensten. De akkerranden zijn makkelijk voor de bewerking maar hadden in principe ook geasfalteerd kunnen zijn voor dat nut. Dit kan ook gezegd worden van de windsingel, deze had ook van een fabriekproduct gemaakt kunnen worden voor het nut van bescherming van de bebouwing. Het gaat dus meer om de vorm van het natuurlijke element als de vegetatieve samenstelling wat betreft de functionaliteit. Wel geven de boeren aan dat natuurlijke elementen in zekere mate mooi zijn, zowel op het bedrijf als in het landschap. Ook verhogen natuurlijke windsingels de economische waarde van het bedrijf. Wat als ondersteunende dienst (voor de landbouw) van natuurlijke elementen gezien kan worden is de functionele agrobiodiversiteit. Van het precieze nut hiervan is echter nog weinig bekend onder de meeste boeren. Hierdoor weten ze ook niet hoe ze de natuurlijke elementen moeten inrichten en beheren om er echt voordeel uit te halen. Aangezien de boeren de natuurlijke elementen vooral nuttig willen zien voor hun bedrijfsvoering en hun financiële inkomsten bevinden de ecosysteemdiensten zich vooral in de economische dimensie. Toch wordt er ook geredeneerd vanuit de sociale dimensie want natuur moet ook mooi ingepast worden in een (recreatief) aantrekkelijk landschap waar vanuit het bedrijfsniveau aan meegewerkt wordt. Het ecologische nut van natuur wordt door de boeren niet zozeer genoemd al kan de aandacht voor functionele agrobiodiversiteit er gedeeltelijk tot gerekend worden omdat het ook de gehele biodiversiteit verhoogd. Hierbij moet echter wel gezegd worden dat de functionele agrobiodiversiteit door de boeren vooral gezien wordt vanuit de optiek van wat het op kan leveren voor de landbouw, dus vanuit economisch perspectief. De sterke focus op het nut van natuur voor de bedrijfsvoering krijgt dus vorm door de identificatie van vooral ecosysteemdiensten in de economische dimensie. Het functionele natuurbeeld wordt hiermee bevestigd omdat natuur in eerste plaats in functie moet staan voor de landbouw of het in ieder geval niet negatief moet beïnvloeden. In de volgende paragraaf zal gekeken worden hoe de boeren het nut van natuur zien op gebiedsniveau.

4.3 Gebiedsniveau

Zoals eerder genoemd hebben veel boeren een waardering voor het Hoeksche waardse landschap. Wat er vooral gewaardeerd wordt vanuit agrarisch oogpunt is de openheid en de vruchtbare kleigrond wat de Hoeksche Waard een uitermate geschikt akkerbouwgebied maakt. Alhoewel alle boeren het bedrijven van landbouw duidelijk als belangrijkste en als hoofdbezigheid aangeven zetten veel boeren zich wel in zekere mate in voor het landschap, de één alleen wat meer als de ander. Vrijwel alle boeren zijn wel tot

op zekere hoogte trots op het landschap of vinden het in ieder geval mooi. Er is een brede acceptatie onder de boeren voor natuur in het landschap omdat dat tot in zekere mate de aantrekkelijkheid en de afwisseling van het landschap bevordert. Veel boeren geven aan dat het een mooie woon- en werkomgeving creëert, zowel voor henzelf als de rest van de samenleving. Een groene, natuurlijke woonomgeving kan ook een positieve en een gezonde werking op mensen hebben zoals Mees Visser en Bas Zevenbergen aangeven. Dat natuur bijdraagt aan de aantrekkelijkheid van het landschap kan op gebiedsniveau als de belangrijkste ecosysteemdienst gezien worden vanuit de optiek van de boeren. Mees Visser zegt er het volgende over:

Ik vind het heel erg belangrijk dat de open ruimte natuurlijk afgewisseld wordt door bomenrijen en alleenstaande boerderijen waar begroeiing omheen is. Dat vind ik toch wel erg mooi. Dat is het mooie van de Hoeksche Waard, en die kronkelende kreek en dijken met bomen. Ik vind het belangrijk dat de Hoeksche Waard mooi is. Hoe zich dat vertaalt economisch dat kan ik niet inschatten maar nooit negatief natuurlijk.

Het afwisselende open landschap van de Hoeksche Waard met verweving van groene en blauwe elementen is ook aantrekkelijk voor recreanten. De Hoeksche Waard is sinds 2005 Nationaal Landschap waardoor de landschapskwaliteiten beschermd dienen te blijven. Alhoewel geen van de boeren weet wat de aanstelling tot Nationaal Landschap concreet inhoudt verwachten de meeste boeren wel dat door deze aanstelling, en door het groene rustige landschap van de Hoeksche Waard, de recreatiedruk op het gebied zal toenemen. De natuur in het landschap heeft dus ook een functie voor recreatie. De boeren vinden het niet erg als er meer recreatie komt zolang het hun bedrijfsvoering niet te veel belemmert. Als de recreatie niet te grootschalig wordt verwachten veel boeren dat het wel goed in te passen valt in het landschap zonder dat er al te veel omgegooid moet worden. De meeste boeren geven aan dat ze verwachten dat door het Nationaal Landschap het landschap behouden zal blijven en dat de landbouw als hoofddrager van het landschap een belangrijke rol zal blijven spelen. Ruimtelijke druk van woningbouw, bedrijvigheid en industrie zal niet groot zijn waardoor de landbouw voldoende ruimte blijft houden. Wel geven vrijwel alle boeren aan dat er dynamiek in het gebied moet blijven en dat er dus economische ontwikkeling mogelijk moet zijn. Veel boeren zijn bang dat dit dor het Nationale Landschap tegen gehouden wordt. Bas Zevenbergen zegt er het volgende over:

Het is alleen maar goed voor de Hoeksche Waard als er in zekere mate uitbreiding van industrieterreinen komt ook voor bedrijven van buiten de Hoeksche Waard. Onder de noemer van Nationaal Landschap wordt dat helemaal tegen gehouden. Ik denk als we geen titel Nationaal Landschap hadden gekregen dan was het veel moeilijker geweest om het tegen te houden. Dan krijg je meer bedrijven, dus meer werkgelegenheid, dus meer woningen en ga zomaar verder. Ik ben bang dat je het zelfde krijgt als het Groene Hart. Dat is ook ontstaan boven Rotterdam en is eigenlijk stil blijven staan in ontwikkeling. Als het tegen zit dan blijft de Hoeksche Waard ook stil staan in ontwikkeling.

Veel boeren vinden dus dat industrie en bedrijvigheid tot in zekere mate ruimte voor ontwikkeling moeten krijgen in de Hoeksche Waard om de dynamiek te behouden. Ook vinden vrijwel alle boeren dat recreatie ruimte moet krijgen om te ontwikkelen. Door de toename van recreatie kunnen er kansen voor boeren komen voor vormen van verbreding als kanoverhuur, minicamping en educatie. Sommige boeren geven aan dat ze met hun bedrijf wel open staan voor zulke dingen. Het toenemen van de recreatie in de Hoeksche Waard wordt door de boeren over het algemeen eerder als een kans dan als een bedreiging gezien voor de landbouw. Martin Dam zegt er over:

Over het algemeen krijg je meer fietsers en een lichte verbreding van de landbouw zoals de verkoop van streekproducten, workshops en dat soort dingen. Op het bedrijf, de schapenveehouderij, doet mijn vrouw al wat cursussen geven als verloskundige. Misschien is er wel meer uit te halen.

De meeste boeren geven aan dat ze verwachten dat de landbouw een prominente rol zal blijven spelen in het Nationale Landschap maar daarbij geven ze wel vaak aan dat er veel meer regelgeving is bijgekomen of zal bijkomen wat ontwikkelingen tegen houdt. Doordat er door de overheden te veel

gericht wordt op het behoud van het landschap en ontwikkeling van natuur worden veel economische ontwikkelingen tegen gehouden geven veel boeren aan. Vooral bedrijvigheid, woningbouw en industrie krijgen te weinig ruimte om uit te breiden of te ontwikkelen waardoor de werkgelegenheid in de Hoeksche Waard daalt. Boeren hebben hier in mindere mate last van maar ook bij hun zijn er veel beperkingen aangaande het uitbreiden van het bedrijf. Henry Ravenstijn zegt er over:

Er zitten hier een paar boeren die ergens anders vandaan komen en dan praat je over 400 hectare en 250 hectare en die willen een schuur bouwen maar dat zitten ze allemaal maar tegen te hengelen. Dat snap ik dus niet, men wil allemaal een Hoeksche Waard behouden. Een open landschap, Nationaal Landschap, akkerbouw moet de boventoon zijn en dan komen er een paar nieuwe jongens hier en die willen een schuur bouwen en dat mag dan niet omdat het te groot is of wat dan ook. Dan krijg ik de museumgedachte weer en dan denk ik laat die mensen gewoon die schuur bouwen.

Veel boeren geven aan dat er dynamiek in het gebied moet blijven om de Hoeksche Waard economisch vitaal te houden en het geen openluchtmuseum te laten worden. Beperkte economische ontwikkeling van industrie, bedrijvigheid en woningbouw moet dus mogelijk zijn. Het behoud van het landschap en het ontwikkelen van natuur daarin kan dus als het ware een nadeel hebben namelijk dat het de economische vitaliteit van het gebied vermindert. Wanneer er veel land ingericht wordt ten behoeve van natuur blijft er minder ruimte over voor de landbouw en andere economische landgebruikfuncties. Bovendien worden economische landgebruikfunctie aan strenge voorwaarden gebonden om de natuur en het landschap te beschermen. Hierdoor wordt de Hoeksche Waard voor economische ondernemers een oninteressant gebied waardoor de economische vitaliteit van het gebied achteruit gaat. Aad Klompe zegt er het volgende over:

Je ziet dat de werkgelegenheid in de Hoeksche waard de laatste jaren sterk achteruit gegaan is. Ook met vergunningverlening sta je zo anderhalf twee jaar te wachten. Dit komt door de structuurvisie met al het praten, praten, beleid, beleid, overleggen, overleggen, en als je aan de gemeente dan vraagt of je een biogasinstallatie mag dan zeggen ze dat ze niet weten waar ze dat moeten plannen want de structuurvisie is nog niet af. Er was hier een proefbedrijf daar zou een proefstation komen maar die zijn inmiddels ook vertrokken naar buiten de Hoeksche Waard. Die zeiden we wachten maar niet langer meer. Dus stilstand is achteruitgang. Rust Roest.

Natuur wordt door de boeren zeker niet gezien als iets wat alleen maar voordelen levert. Een ander groot probleem van vooral grootschalige natuurontwikkeling is het aantrekken van ganzen. Grote aantallen ganzen komen naar de grootschalige schrale natuurgebieden toe, zoals het Oude Land van Strijen en de buitendijkse APL-polders. Aangezien het daar schraal is en er dus weinig voedsel is komen de ganzen foerageren op de akkers van de boeren. De schrale natuurgebieden worden in het beleid wel aangegeven als ganzenfoerageergebied maar in de werkelijkheid vervullen vooral de akkers met wintertarwe van de boeren die functie. Dit leidt tot ernstige gewasschade en veel boeren klagen er dan ook over. Bas-Jan Niemansverdriet vertelt er over:

Uit het oogpunt van de samenleving wordt grootschalige natuur in het landschap gewaardeerd, uit het oogpunt van de agrariërs niet. Voor de samenleving zorgt het voor een aantrekkelijker landschap en voor recreatiedoeleinden. Maar natuur zoals de APL-polder Hoeflanden, hier aan de andere kant van de dijk, dat is wordt voor mij agrarisch gezien een belasting en voor heel de Hoeksche Waard omdat je daar met name ganzen mee aantrekt die bij de boeren op de akkers komen eten.

Peter v/d Hoek geeft ook aan dat de vele ganzen die aangetrokken worden door natuurgebieden een groot probleem opleveren voor de omliggende boeren:

In natuurgebieden daar kunnen ze niet eten, misschien wel broeden, maar om te eten zullen ze toch naar een landbouwgebied gaan. Dan bedoel ik vooral ganzen en smienten. Ik zie dat ook als een probleem want ik heb hier tarwe ingezaaid en ik heb er ook stokken staan maar elke keer moet ik er op

om die ganzen weg te jagen. Want als ze eenmaal de zit hebben gekregen dan blijven ze daar heel de winter. Dus ik zie dat zeker als een groot probleem.

Ondanks de nadelen die landschaps- en natuurontwikkelingen met zich meebrengen is de acceptatie voor deze ontwikkelingen, tot in zekere mate, onder de Hoekschewaardse boeren relatief groot. De boeren voelen over het algemeen hun rol als hoofdrichters van het landschap goed aan en ze staan vaak open voor initiatieven met betrekking tot natuur en landschap. Wel wordt hier vaak bij genoemd dat de overheidsvergoedingen voor ontwikkeling en beheer van natuurlijke elementen op het bedrijf tekort schieten. Deze financiële kant van ontwikkeling van natuur op het bedrijf gaat buiten de focus van dit onderzoek en zal verder niet behandeld worden maar het geeft wel aan dat veel boeren ook zeker uit een ander, meer ideologisch oogpunt kiezen voor het ontwikkelen van natuur op hun bedrijf. Veel boeren voelen zich ook in zekere mate verantwoordelijk voor het landschap en willen dat het landschap gewaardeerd wordt door de samenleving. Aad Klompe vertelt:

Maatschappelijk wil men graag die bloemenrandjes hebben dus als je wat productie laat op een minder efficiënt gedeelte (...). Aan de ene kant moet je voor je boterham zorgen maar aan de andere kant waar het past en als de kosten deels gecompenseerd worden waarom zou ik daar dan niet voor open staan. Maar we zijn hier in de Hoeksche Waard een uitzondering want als je naar een ander eiland gaat dan steken ze je in brand als je met zulke vragen komt!

Zoals eerder genoemd verdiepen de boeren zich over het algemeen niet zo zeer in het optimaliseren van de voordelen die natuurlijke elementen voor hun bedrijf of voor het landschap kunnen bieden. De meeste boeren stellen zich redelijk afwachtend op en kijken naar de resultaten van voorlopers alvorens ze zelf betrokken raken in natuur- en landschapsinitiatieven. Ze lijken mee te kabbelen in een succesvolle trend in de Hoeksche Waard, namelijk de akkerrandenregeling, zonder echt te weten wat de (potentiële) voordelen of het nut hier nou van zijn. Zo wordt een belangrijk nut van de akkerranden, dat als onderdeel van de groenblauwe dooradering fungeert, om de biodiversiteit te verhogen niet specifiek genoemd door de boeren. Wel waarderen veel boeren een afwisselend landschap met verweving van natuur. Ook bekijken ze het breder en zien ze in dat natuur voordelen kan hebben voor de samenleving en recreatie, waar de landbouw op zijn beurt op in kan spelen. Als grootste nadelen geven de boeren aan dat natuurontwikkeling tot minder ruimte voor economische ontwikkelingen leidt en tot overlast van ganzen leidt.

Op gebiedsniveau heeft natuur volgens de boeren vooral een functie als culturele dienst in de vorm van basis voor recreatie en ook in zekere mate voor esthetische beleving. Verweving van natuur maakt het gebied aantrekkelijk om in te wonen en te recreëren. Ook vinden de boeren over het algemeen dat natuur en natuurlijke processen in zekere mate iets is om te bewonderen en dat het een positieve of zelfs gezonde werking heeft op de mens. Wel moeten de natuurlijke elementen in het landschap de landbouw niet te veel benadelen; het moet afgestemd worden op de landbouw. Er kan gesteld worden dat volgens de boeren natuur op gebiedsniveau vooral nuttig moet zijn in de sociale dimensie. Natuur in het landschap is namelijk in zekere mate mooi en aantrekkelijk voor recreëren en wonen, zowel voor de boer zelf als voor de rest van de samenleving. De boeren kunnen bovendien eventueel met hun bedrijf inspelen op toenemende recreatie dus indirect kan natuur ook een economisch voordeel hebben op gebiedsniveau. Deze socio-economische ecosysteemdiensten die gebaseerd zijn op de functie van natuur voor recreatie, wonen en esthetische beleving passen binnen het decoratieve natuurbeeld. Natuur moet namelijk in dit natuurbeeld bijdrage aan mooie en recreatieve landschappen. Wat verder opvalt is dat de boeren sterk redeneren vanuit hun directe en concrete beleving van natuur. Er wordt niet of nauwelijks nagedacht over globale diensten van natuur als het behoud van biodiversiteit en het inspelen op klimaatsverandering. Hierdoor krijgen de (globale) regulerende en ondersteunende diensten van natuur weinig aandacht van de boeren. In het volgende hoofdstuk zal het andere hoofdconcept van het ruimtelijk landelijk gebied onderzocht worden, de gebiedsidentiteit.

5 Gebiedsidentiteit

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt de derde deelvraag beantwoordt. Deze vraag luidt:

Hoe kijken de verschillende type boeren tegen de gebiedsidentiteit aan?

- a. Hoe wordt de gebiedsidentiteit geïnterpreteerd?
- b. Wat zijn de fysieke elementen die de basis vormen van de gebiedsidentiteit?
- c. Hoe is de sociale context gevormd die de gebiedsidentiteit beïnvloed?
- d. Wat is het nut van de gebiedsidentiteit?

Om deze deelvraag te beantwoorden zal het concept gebiedsidentiteit verder belicht worden vanuit de optiek van de boeren. Eerst zal er gekeken worden naar de bekendheid van de boeren met het concept gebiedsidentiteit en de manieren waarop ze het interpreteren. Bij gebiedsidentiteit gaat het om karakteristieke kenmerken waarmee een gebied zich onderscheidt van andere gebieden. Deze kenmerken maken het gebied herkenbaar of zelfs uniek. De dragers van regionale identiteit zijn fysieke elementen, oftewel landschappelijke elementen, en niet-fysieke elementen, oftewel de sociale context. Kenmerkende landschappelijke elementen fungeren als de basis voor de identiteit terwijl de sociale context de sfeer en ontwikkelingen daarin aangeeft. De landschappelijke elementen die bijdragen aan de gebiedsidentiteit zijn zeer interessant voor dit onderzoek omdat die gerelateerd kunnen worden aan bovenstaande resultaten over natuur- en landschap. Op deze manier kan de visies ten opzichte van de gebiedsidentiteit van de boeren een aanvulling geven op de eerder genoemde visies over natuur en landschap. Als laatste zal ook het nut van de gebiedsidentiteit, in verschillende dimensies, onderzocht worden volgens de boeren. Ook hier kunnen mogelijk vergelijkingen gevonden worden tussen het nut van natuur en het nut van gebiedsidentiteit.

5.1 Wat wordt er onder gebiedsidentiteit verstaan?

Net als bij de ecosysteemdiensten blijken de boeren over het algemeen weinig kennis te hebben over het concept gebiedsidentiteit. De boeren houden zich er over het algemeen niet echt bezig met de identiteit. Wel gaven veel boeren aan dat ze het gebied wel waardeerden en dat ze er graag wonen. Vrijwel alle boeren die geïnterviewd zijn wonen al hun hele leven in het gebied en deze boeren gaven vrijwel allemaal aan dat ze gehecht waren aan het gebied. Veel boeren gaven bovendien aan dat ze het open, groene en rustige landschap en de goede agrarische omstandigheden van het gebied waarden. Arie Verhorst geeft dit weer:

Ik vind het heerlijk om de horizon te zien, dat noemen jullie het open landschap. Ik wil in de verte zien wat voor weer het wordt. Dat komt ook uit je beroep voort, ik ben altijd met weeromstandigheden bezig. Dan is het altijd mooi om de horizon te bekijken, wat er aan komt. Als je boer bent dan is het niet alleen het landschap, maar ook de omstandigheden waarmee je je bedrijf kan uitvoeren is van belang. En als boer in de Hoeksche Waard kan je onder relatief goede omstandigheden kun je boer zijn.

Het feit dat de meeste boeren al hun hele leven in het gebied wonen bepaald voor een groot deel de binding met het gebied. Ze geven aan dat ze het gebied echt als hun thuisplaats zien waar ze al hun sociale contacten hebben. Bas-Jan Niemansverdriet zegt er over:

Het is het gebied waar je woont, waar je alle activiteiten onderneemt of in de buurt van het gebied. Sociale contacten, maatschappelijke contacten. En dit plekje op de boerderij is waar je opgegroeid bent.

Twee boeren (Martin Dam en Henry Ravenstijn) hebben niet heel hun leven in het gebied gewoond en zij geven aan dat ze minder gehecht zijn aan het gebied en in principe ook wel ergens anders zouden willen wonen. Martin Dam zegt daar over:

Ik ben ook nog wel een tijdje uitgezworven. Ik woon hier dus van m'n derde jaar maar ik heb ook nog negen jaar op een melkveehouderij in Ermelo gewerkt als assistent-bedrijfsleider. Ik heb niet echt een binding met een bepaalde streek. Het bedrijf waar we nu op zitten is van mijn schoonouders geweest. Die zijn hier altijd boer geweest. Na de periode in Ermelo zijn we hier naartoe gekomen. Mijn vrouw kon hier werk krijgen. Die is lerares op de middelbare landbouwschool waar ze paardenhouderij geeft. Veehouderij wordt er niet meer gegeven. Door de situatie dat mijn schoonouders hier nog zaten en wij iets voor ons zelf wilden beginnen zijn we hier terecht gekomen. Maar dat had ook ergens anders kunnen zijn.

Wanneer boeren geboren en getogen zijn in het gebied blijkt de binding met het gebied dus het sterkst te zijn. Ze waarderen het agrarische cultuurlandschap waarin ze opgegroeid zijn en voelen zich daar thuis in terwijl de 'import'-boeren meer naar de agrarische omstandigheden van het gebied kijken. In de volgende paragraaf zal aangegeven worden welke landschappelijke elementen volgens de boeren kenmerkend zijn voor de Hoeksche Waard.

5.2 Fysieke elementen

De Hoeksche Waard heeft volgens veel boeren niet echt een sterke identiteit waarmee het zich duidelijk onderscheidt van andere gebieden. Iets wat vaak naar voren kwam onder de boeren is dat de Hoeksche Waard qua landschapselementen niet zozeer uniek is maar qua ligging wel. Het is namelijk een open, rustig en groen landbouwgebied terwijl het tegen de Randstad aan ligt. Het contrast tussen de vuile grijze drukke stad en het rustige open groene platteland is zeer groot terwijl de afstand tussen beide zeer klein is. Leen de Geus zegt er over:

De openheid en dat dicht tegen de stad aan dat is toch wel bijzonder. Als je in Zeeland komt dan is alles groen, dat is het echte platteland. Als je in de Kop van Groningen komt daar is het echt weids, dat is wel even anders. Het is toch die combinatie, dat is hier wel bijzonder. Je woont tegen Rotterdam aan en tegen Dordt en toch nog zo'n open land dat is wel apart.

Mark de Lijster geeft aan dat het zeer rustig is in zijn werkomgeving terwijl er een autosnelweg op steenworpafstand.

Er zijn hier nog steeds plekken zijn waar bijna niemand komt dat vind ik wel een beetje de charme van de Hoeksche Waard. Nou wordt dat wel steeds minder natuurlijk want het wordt meer en meer een drukbevolkt stukje Nederland. Maar als je hier naar de dijk loopt en je bent daar aan het werk dan kom je voor de rest bijna niemand tegen. Het is dan heel rustig terwijl je vlak bij de A16 en de Randstad aan zit.

Qua kenmerkende landschappelijke elementen wordt vaak de polderstructuur genoemd met de dijken en de kreken. Wel wordt er vaak bijgezegd dat je dat op omringende eilanden ook nog wel vindt al is het in de Hoeksche Waard nog wel goed behouden gebleven. De boeren gaven dus aan dat ze niet zozeer een sterke identiteit konden beschrijven van het gebied. Toch worden door veel boeren wel landschappelijke kenmerken genoemd die het gebied karakteriseren. Identiteit wordt in eerste instantie door de boeren niet zozeer gezien als iets dat opgebouwd moet zijn uit unieke of onderscheidende kenmerken maar eerder uit vertrouwde en gewaardeerde kenmerken. Op basis van deze kenmerken raken ze (mede) gehecht aan een gebied. De Hoeksche Waard wordt dus niet als een uniek gebied beschouwd met een sterke eigen identiteit maar de meeste boeren geven wel aan dat ze het landschap met de historische structuren en elementen waarderen en mooi vinden. Henry Ravenstijn zegt er over:

Ik vind het heel apart, al die aparte poldertjes tegen elkaar geplakt met de dijken en kreken. Dat is door mensenhanden gemaakt en als ik me dan voorstel wat een klus dat geweest moet zijn dan krijg ik er nog meer respect voor.

Ook waarderen de boeren de gunstige landbouwkundige situatie in de Hoeksche Waard, waarbij bedoeld wordt op de openheid van het landschap en de vruchtbare kleigrond. De boeren vinden over het algemeen dat het landschap zoals het er nu is behouden moet blijven, de historische achtergrond van het gebied moet zichtbaar blijven in het landschap. Teveel natuur wordt vaak als verstorend gezien omdat dat niet in het traditionele boerenlandschap past. Cees Schelling zegt daar over:

Grootschalige natuurontwikkeling vind ik hier niet passen. Alles is hier in honderden jaren tijd ingepolderd door de mensen en nu zou dat weer terug moeten. Ik denk niet dat je dat voor mekaar krijgt en het is zo door de mens gemaakt en zo moeten we het dan maar waarderen.

De ontwikkeling van natuur wordt als de grootste verandering in het landschap van de Hoeksche Waard gezien door de boeren. In de laatste ruilverkaveling van ongeveer 10 tot 15 jaar geleden is vooral in de oostkant van de Hoeksche Waard relatief veel natuur aangelegd. Aan de west- en middenkant van de Hoeksche Waard was de ruilverkaveling eerder begonnen waardoor er minder natuur is ingeweven in het landschap. De ontwikkeling van natuur heeft het aanzicht van het landschap en de identiteit van het gebied verandert. Zo een twintig jaar geleden was de Hoeksche Waard nog een hoofdzakelijk akkerbouwgebied waar de gewassen tot aan de slootkant verbouwd werden. Het hele gebied stond in teken en in functie van de landbouw. Er was wel wat natuur, de zogenaamde boeren natuur, dit was vooral op onproductieve stukjes land. Zo waren er bijvoorbeeld griendbosjes in moerassige delen van de Hoeksche Waard. Ook stonden er bomen voor bescherming van de gebouwen en eventueel als schuilplaats voor vee. De natuur stond dus vooral in functie van de landbouw. De sterke landbouwidentiteit van de Hoeksche Waard is veranderd in een meer multifunctionele identiteit. Landbouw is nog steeds wel de hoofddrager van het landschap maar meer en meer grond is in gebruik genomen door natuur. Dit is niet zozeer natuur die functioneel is voor de landbouw het is meer natuur die afgestemd is op natuurwaarden en de maatschappelijke vraag. De Hoeksche Waard moet bijdragen aan de ontwikkeling van groenblauwe dooradering en de EHS. Ook moet het er aantrekkelijk uit zien om te wonen en te recreëren. Daarom zijn er onder andere wandel- en fietspaden aangelegd langs natuurstukjes en kan je op bepaalde plekken over het water kanoën. Arie Verhorst zegt er over:

Er is meer natuur gekomen, veel meer natuur. Ik stam nog uit de tijd dat er geploegd werd tot aan het randje van het water. Dus elke vierkante centimeter werd gebruikt voor agrarische productie. Dat is veranderd natuurlijk. Het algemene beeld is niet zo sterk veranderd maar het detailbeeld wel. Het beleid is ook veranderd. Dertig jaar geleden was natuur in de Hoeksche Waard in het beleid nog geen item, toen was het puur landbouw. Als je daar over sprak wees iedereen naar z'n hoofd. Natuur was er wel, want toen hadden we ook al dijken met bomen en kreken en watergangen, maar er was totaal geen aandacht voor zowel van de bevolking als van de overheid. Het was allemaal in functie van de landbouw, intensief of extensief, maar dat was de hoofdmoot. De bevolking was er toen veel meer op ingesteld.

Er is over het algemeen wel een boerenacceptatie voor natuur in het landschap maar er valt wel duidelijk te merken dat het niet te gek moet worden met de natuurontwikkeling. Sommige boeren geven aan dat ze al vinden dat er al te veel natuur ontwikkeld is in de Hoeksche Waard. Peter v/d Hoek zegt er over:

Er is meer natuur bijgekomen dat is de grootste verandering en bedreiging. Het beleid is ook meer natuurgericht geworden. Je wordt zelfs met onteigening bedreigd. Maar landbouw vind ik gewoon natuur en als je dan daarvoor moet wijken dan vind ik dat vergaand, op het communistische af. Ik vind het niet erg als je ergens weg moet maar als je weg moet van goede akkerbouwgrond dan vind ik dat

onverantwoord. We moeten ook kijken naar de wereldvoedselvraag. De wereldbevolking stijgt naar 2050 toe veel meer als de voedselproductie.

Vrijwel alle boeren zijn het er over eens dat productieve grond bestemd moet blijven voor de landbouw. Op onproductieve stukjes vinden de meeste boeren het wel goed dat er natuur ontwikkeld wordt. Dit draagt namelijk bij aan het groene en rustige landschap wat zowel de boeren als de samenleving waarderen en past bovendien tot op zekere hoogte binnen het agrarisch cultuurlandschap. Wel vinden de boeren dat vooral de ontwikkeling van grootschalige natuur een bedreiging vorm voor de landbouw en niet binnen het agrarisch cultuurlandschap past. Natuur en identiteit gaan in dit geval dus niet goed samen. Natuur kan zoals eerder gezegd wel onderdeel zijn van de agrarische identiteit van het gebied maar dan moet het kleinschalig zijn en ingepast worden in het agrarisch cultuurlandschap. Ook al vinden de boeren dat de Hoeksche Waard niet echt een eigen identiteit heeft toch waarderen ze het landschap zo als het is en vinden ze dat het behouden moet blijven. De traditionele en vertrouwde landschappelijke elementen en het open, groene en rustige landschap is wel kenmerkend voor de Hoeksche Waard maar is niet uniek. Wel kan dit als uitgangspunt voor de identiteit genomen worden en kan het gebruikt worden om recreatie aan te trekken. In de volgende paragraaf zullen ontwikkelingen van de leef sfeer in de Hoeksche Waard onderzocht worden. De landschappelijke elementen kunnen door sociale ontwikkelingen veranderen in inrichting en beheer. De sociale context helpt dus ontwikkelingen in het landschap te begrijpen.

5.3 Sociale context

Het beleid in de Hoeksche Waard is meer natuurgericht geworden om te voldoen aan de verschillende behoeften uit de maatschappij. Van een cultuur die vrijwel volledig gericht was op de landbouw is de Hoeksche Waard naar een meer diverse cultuur gegaan. De grootste verandering is volgens de boeren dat er relatief veel mensen van uit de stad in de Hoeksche Waard zijn komen wonen. Ze zijn hier komen wonen om in een groene rustige omgeving te wonen. Ze werken veelal nog wel in de Randstad. De dorpen zijn uitgebreid en zijn (deels) veranderd van traditionele ambachtelijke plattelandsdorpjes in modernere forenzendorpen. Cees Schelling zegt er het volgende over:

Langzamerhand verandert de identiteit wel zeker als je naar het agrarische wereldje kijkt. Je hebt boeren die stoppen of geen opvolger hebben en dan komen er mensen uit de Randstad hier naartoe. Dat is al aan het veranderen en ik denk dat dat nog wel meer gaat veranderen. Als ik kijk naar mijn eigen woonplaats, s'Gravendeel, in dat dorp waren het allemaal mensen die geen binding hadden met de Hoeksche Waard. Dat was een forenzendorp, dat loopt doordeweeks gewoon leeg overdag. Het zijn allemaal mensen die ergens in Rotterdam werken ofzo. Dat is in Oud-Beijerland idem dito.

De nieuwe inwoners van de Hoeksche Waard hebben weinig binding met de Hoeksche Waard en de agrarische cultuur. Ze willen de Hoeksche Waard vooral zien als een groen en rustig gebied omdat dat een aantrekkelijke woonomgeving creëert. De boeren geven vaak aan dat de nieuwe stedelingen weinig begrip hebben voor de landbouw. Deze mensen isoleren zich veelal van de oorspronkelijke inwoners en hun leef sfeer. Ze passen zich dus veelal niet aan de cultuur en levenssfeer van de Hoeksche Waard aan, ze willen het zelfs veranderen en aanpassen aan hun normen en waarden. Peter v/d Hoek zegt daar over:

De levenssfeer is veranderd van een boerencultuur naar een cultuur met meer stedelingen die minder begrip hebben voor de landbouw. Als er maar even een weg vervuild is klagen ze al terwijl ik juist vind dat als je hier komt wonen je je moet aanpassen, niet andersom. Eigenlijk zouden gemeentes daar ook meer aan moeten werken. Als er nieuwelingen in die nieuwe woonwijken komen wonen moeten de gemeenten daar meer aandacht voor vragen.

De levenssfeer in de Hoeksche Waard is bovendien meer individueel geworden, iedereen is meer op zichzelf. Dit is volgens de boeren ook deels toe te schrijven aan de 'import' van de stedelingen. Vroeger was er meer sociale eenheid en sociale controle onder de mensen in de Hoeksche Waard. Iedereen kende elkaar in die tijd ook wel en men kwam geregeld bij elkaar door middel van bijeenkomsten of in verenigingen. Nu is ieder meer op zich, veel mensen hebben door het werk in de stad geen zin of tijd meer om zich in het verenigingsleven te betrekken. Wim de Jong zegt er over:

De levenssfeer is veranderd want iedereen is veel meer op zichzelf, dat is vooral bij de burgers. Bij de boeren valt het op zich nog wel mee. Er is een ijsclub die vroeger in de buurt erg populair was, maar nu aan het doodbloeden is omdat de burgers, vooral de import en de jeugd, er geen interesse voor hebben en geen tijd in willen steken (...). Het is meer ieder voor zich en dat is ook wel jammer maar toch is het zo. Ze hebben nu vaak allemaal andere dingen te doen.

Mark de Lijster geeft aan dat de individualisering die je in de Hoeksche Waard ziet deels aan de import van stedelingen is toe te schrijven maar ook een maatschappelijke ontwikkeling is die je in heel Nederland ziet:

Je ziet meer import uit andere delen van Nederland. De leefsfeer is wel veranderd maar dat is niet alleen de schuld van de import maar ook van de hele Nederlandse maatschappij. Tegenwoordig zit iedereen achter de computer en achter de tv. Vroeger kwam iedereen nog bij elkaar en daar hield je een praatje mee, nu is het meer zelfstandig. Met mijn buurman kan ik buitengewoon goed overweg maar als ik hem 1 of 2 keer in de maand spreek dan houdt het op. En voor de rest hier in de buurt spreek ik bijna niemand. Je steekt je hand op en je hebt er geen hekel aan maar voor de rest gebeurt er niks.

Zoals eerder genoemd willen de nieuwe stedelingen het landschap en de cultuur van de Hoeksche Waard aan hun behoeften aanpassen. Ze willen een groene natuurlijke woonomgeving met een rustige leefsfeer. Veel van deze stedelingen zijn dan ook erg natuurgericht omdat natuur bijdraagt aan een aantrekkelijke woonomgeving. In het Hoekschewaardse Landschap zijn dan ook veel van deze nieuwe stedelingen betrokken geeft Arie Verhorst aan. Zoals veel boeren aangeven hebben veel van deze nieuwe stedelingen weinig begrip voor de landbouw omdat dat niet helemaal past in hun ideale woonomgeving. Door de landbouw ontstaan bijvoorbeeld modderige wegen. Ze denken wel dat wat hun willen het beste is voor de Hoeksche Waard. Arie Verhorst zegt er over:

De identiteit van 100% agrarisch is omgegaan naar een mengeling met stedelingen die denken verstand te hebben van de Hoeksche Waard. Die komen van elders en denken dat ze er ook verstand van hebben maar ik ben een echte Hoeksche Waarder en ik woon hier altijd al. Er zijn ook al mensen die wonen hier al 30 of 40 jaar en die noemen zich dan een Hoeksche Waarder maar dat is echt niet waar hoor. Zo lang ik leef wordt jij geen Hoeksche Waarder. Dit zijn degene die soms terecht maar soms ook ten onrechte elke stap die er gezet wordt in de Hoeksche Waard willen blokkeren. Dat zijn niet de mensen van hier. Die hebben de neiging om elke bedrijfsontwikkeling of economische ontwikkeling teniet te doen. Die zetten zich sterk in voor natuur en landschap, dat mag best maar je moet niet overdrijven.

De import van stedelingen is volgens de boeren de ontwikkeling die de cultuur en de leefsfeer in de Hoeksche Waard redelijk drastisch verandert heeft. Mede door de import van de stedelingen is bovendien het beleid meer natuurgericht geworden. Het meer natuurgerichte beleid heeft geleid tot meer (grootschalige) natuurontwikkeling en heeft tegelijkertijd geleid tot afbraak van de agrarische identiteit en in zekere mate het agrarisch cultuurlandschap. Wel geven veel boeren aan dat ze in hun bedrijfsvoering nog niet zozeer belemmerd worden door natuurontwikkelingen. De mensen in de Hoeksche Waard zijn verder zelfstandiger geworden waardoor de sociale eenheid en controle in en rondom de dorpen grotendeels verdwenen is. Hoewel de leefsfeer volgens veel boeren ten negatieve is veranderd zijn veel boeren nog wel positief over de landbouw en hun mogelijkheden met hun bedrijfsvoering. Daarbij moet wel aangetekend worden dat de boeren niet weten wat de aanstelling tot

Nationaal Landschap inhoudt en tot in welke mate de natuurontwikkelingen worden doorgevoerd. Dit zijn wel onzekerheidsfactoren waar de boeren bang voor zijn en die hun bedrijfsvoering mogelijk negatief kunnen beïnvloeden.

5.4 Het nut van identiteit

De meeste ondervraagde boeren hadden nog niet zozeer nagedacht over het (potentiële) nut dat de gebiedsidentiteit voor henzelf of hun bedrijfsvoering zou kunnen hebben. Ze gaven dan ook aan dat ze op dit moment niet echt iets deden met de gebiedsidentiteit van de Hoeksche Waard. Zoals eerder aangegeven vinden ook de meeste boeren dat de Hoeksche Waard geen sterke identiteit heeft op de manier dat het een uitzonderlijk of uniek gebied is. Het traditionele agrarische cultuurlandschap is echter wel iets dat gewaardeerd wordt door de boeren en kenmerkend is voor het gebied. Het feit dat de fysieke elementen van het traditionele agrarische cultuurlandschap nog goed zichtbaar zijn in het gebied kan gebruikt worden als bouwsteen voor identiteit. Ook het feit dat de Hoeksche Waard een eiland is kan bijdragen aan de identiteit. Toch is er vanuit de boeren nog maar weinig initiatief om de identiteit van het gebied te versterken. Wel zien de meeste boeren in dat de gebiedsidentiteit gebruikt kan worden voor de verkoop van streekproducten. Daar zijn al een klein aantal initiatieven voor. Zo is er Hoeksche chips, gemaakt van aardappelen uit de Hoeksche Waard. Mees Visser verkoopt groente en fruit van zijn bedrijf in de regio door middel van abonnementen en hij vindt het belangrijk dat de gebiedsidentiteit versterkt wordt. Hij geeft ook aan dat voor hem als biologische boer de gebiedsidentiteit belangrijk is omdat hij zich al richt op regionale verkoop en door een label van de Hoeksche Waard erbij kan hij die verkoop promoten. De gangbare boeren zeggen over het algemeen niet iets met de gebiedsidentiteit te doen al zeggen sommige wel dat het in de toekomst gebruikt kan worden als de recreatie toeneemt. Als de recreatie toeneemt kan de landbouw verbreden. Vrijwel alle boeren kunnen zijn wel positief ten opzichte van recreatie zolang het hun bedrijfsvoering niet te veel belemmert. Peter v/d Erve geeft aan dat zijn bedrijf zich in de toekomst geschikt kan zijn voor het inspelen op recreatie en educatie:

Ik vind het wel passen in het landschap en voor mijn bedrijfsvoering sta ik er in eerste instantie ook wel voor open. Ik heb nu ook de richting van biologisch gekozen, dat is wel heel wat anders dan hier een pretpark maken, maar voor educatie daar sta ik niet negatief tegen over.

De biologische boeren zijn het meest voor recreatieve verbreding op het agrarisch bedrijf. Mees Visser en Peter v/d Erve zien in dat door identiteit en recreatie er een toegevoegde waarde kan ontstaan voor hun bedrijf en hun producten. De meeste gangbare boeren gaven aan zich te willen concentreren op hun agrarische bedrijfsvoering waarin verbreding met betrekking tot recreatie niet of moeilijk past. Ook zien de boeren zich vaak als zelfstandige ondernemers waarin recreatie en dus veel sociale contacten niet bij past. Wim de Jong zegt er het volgende over:

Ik ben daar niet de man voor denk ik, dat kan je beter aan een ander over laten. Het past wel in de Hoeksche Waard, daar heb ik totaal geen problemen mee. Ik zie het ook bij collega's die er wel instappen en die hebben daar ook lol in en tijd voor. Je kan er wel tijd voor maken maar dan moet je toch je bedrijfsvoering omgooien.

Vrijwel alle boeren verwachten dat de recreatiedruk in de toekomst zal toenemen in de Hoeksche Waard. Het is een groen en rustig gebied vlak bij de Randstad en bovendien is het aangesteld tot Nationaal Landschap. Zoals eerder genoemd weten de boeren niet precies wat het Nationaal Landschap inhoudt en zijn ze veelal bang dat het economische ontwikkelingen tegenhoudt. Ze verwachten wel allemaal dat het landschap behouden en beschermd zal worden. Doordat de recreatie toe zal nemen zal de Hoeksche Waard een bekender gebied worden dus veel boeren verwachten dat door de recreatie de identiteit van de Hoeksche Waard vanzelf versterkt zal worden. Al is er vanuit de

boeren over het algemeen weinig initiatief voor verbreding om in te spelen op de recreatie, toch vinden ze wel dat recreatie tot in zekere mate past in de Hoeksche Waard. Wel moet het ingepast worden in het landschap en in het gebied. Martin Dam zegt er over:

Het moet niet te gek worden, het moet wel leefbaar blijven. Het moet geen groot natuurpark worden want dan is er ook weinig meer aan. Het is een combinatie van het landschap, er moeten niet dingen echt uitspringen. Het is leven en werken bij elkaar en wat recreatie.

De gebiedsidentiteit wordt door de boeren op het moment (nog) niet als sterk gezien en vrijwel niet gebruikt. In de toekomst wordt dat naar verwachting wel wat meer. De traditionele fysieke elementen van het agrarische cultuurlandschap worden door veel boeren gewaardeerd en kunnen als basis fungeren voor de gebiedsidentiteit. Het gaat in het gebied niet zozeer om unieke maar meer om traditionele of vertrouwde kenmerken of kwaliteiten. Het feit dat het een open, groen en rustig landschap is vlak bij de stad kan de identiteit van het gebied verder versterken. Het behoud en de ontwikkeling van de landschappelijke elementen als de natuurrijke kreken, natte polders en dijken met bomenrijen gaat bovendien hand in hand met natuurontwikkeling. De ontwikkeling van vooral grootschalige natuur doet echter afbreuk aan de agrarische identiteit. Het Nationale Landschap zal de Hoeksche Waard qua recreatiegebied meer op de kaart zetten volgens veel boeren. De landbouw kan inspelen op de toename van recreatie door te verbreden. Al vinden alle boeren dit wel tot in zekere mate in het landschap van de Hoeksche Waard passen toch is de bereidheid voor verbreding voor recreatie op het eigen bedrijf relatief laag. Veel boeren willen zich toch vooral richten op het bedrijven van de landbouw. Ook het gebruik van de gebiedsidentiteit als marketingconcept voor streekproducten kan wel iets toenemen in de toekomst al zijn de initiatieven ervoor ook relatief laag. De biologische boeren hebben de grootste interesse voor verbreding op hun bedrijf met betrekking tot recreatie. Het nut van gebiedsidentiteit vanuit de optiek van de boeren is net zoals het nut van natuur onder te brengen in de economische en sociale dimensie. Het agrarische cultuurlandschap creëert goede omstandigheden voor het bedrijven van landbouw. Dus het behoud hiervan en het versterken van de agrarische identiteit, zoals de boeren dat graag zien, bied een goede basis voor een economisch rendabele landbouwsector. Ook kunnen er financiële voordelen gehaald worden uit recreatie al staan de boeren daar nog niet zozeer open voor. Vanuit de sociale dimensie kan er gezegd worden dat door het behoud van het agrarisch cultuurlandschap een groene en rustige leefomgeving gewaarborgd blijft, zowel voor de boer als voor de samenleving. Ook zien de boeren graag een meer agrarisch gerichte leefsfeer terug komen in het gebied om de sociale eenheid te herstellen.

6 Draagvlak

6.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zal de laatste deelvraag beantwoordt worden. Deze luidt:

4. Hoe kan het draagvlak onder de boeren voor het beleid worden ingeschat?
  - a. Wat kan er gezegd worden over de medestand van de andere boeren?
  - b. Hoe luidt de kritiek van de boeren op het beleid?

Draagvlak houdt in de steun en participatie van een bepaalde groep voor een bepaald beleid of een bepaalde visie. In dit hoofdstuk zal er getracht ingeschat te worden in hoeverre de visies die de ondervraagde boeren hebben gegeven over natuur, ecosysteemdiensten en identiteit gesteund worden door de rest van de boeren van de Hoeksche Waard. Hiervoor is er aan de ondervraagde boeren gevraagd om in te schatten in hoeverre hun visies gesteund worden door de andere boeren in de Hoeksche Waard. Op basis hiervan kan de representativiteit van de genoemde visies worden onderzocht en op basis daarvan kan een dominante boerenvisie worden samengesteld. Daarnaast zal er gekeken worden naar de kritiekpunten die de boeren naar voren brengen aangaande het ruimtelijk landelijk beleid. Deze kritiekpunten geven een indruk van het draagvlak dat er is onder de boeren voor het beleid. Hierbij is het niet de bedoeling dat er een zeer diepe en uitgebreide vergelijking met het beleid wordt gepresenteerd. Het gaat meer over de hoofdzaken die door de boeren genoemd worden als verschillen tussen hun visies en het beleid. Wanneer deze hoofdpunten onder de aandacht gebracht worden kan het samen met de visies van de boeren over landschapsontwikkeling een basis vormen voor het dichter bij elkaar brengen van de boerenvisie en het beleid.

6.1 Medestand onder de boeren

De meeste ondervraagde boeren geven aan dat ze denken dat hun visies over natuur en landschap door veel boeren gedeeld wordt. Dit komt er op neer dat naar inschatting veel boeren open staan voor natuur- en landschapsontwikkelingen, al zal de één er wat meer voor doen als de ander. Volgens veel boeren zijn de biologische boeren het meest natuurgericht in hun bedrijfsvoering. De waardering voor natuur in het landschap wordt naar inschatting ook breed gedragen. Vrijwel alle boeren vinden dat het een aantrekkelijk en afwisselend landschap creëert mits het kleinschalig is en verweven is in het landschap. Wel is de inzet voor het landschap van de boeren op gebiedsniveau relatief laag, ook onder de andere boeren van de Hoeksche Waard. Er wordt door veel boeren wel aangegeven dat er ook boeren zijn in de Hoeksche Waard die nog erg productiegericht kijken en zich niet of nauwelijks inzetten voor natuur en landschap. Deze groep is wel duidelijk in de minderheid en de acceptatie voor natuur en landschap groeit meer en meer.

Ook wat betreft de ecosysteemdiensten verwachten veel boeren dat de andere boeren over het algemeen dezelfde visie daarover hebben. Dit komt er neer op dat de boeren vooral aan natuur- en landschapsontwikkeling doen omdat het makkelijk is voor de bewerking, het financieel iets oplevert en omdat het bijdraagt aan het landschap. Voor het nut van natuur voor functionele agrobiodiversiteit hebben de boeren over het algemeen nog te weinig gehoord dus zijn ze er nog niet van overtuigd.

De identiteit wordt volgens veel boeren over het algemeen als hetzelfde gezien onder de boeren in de Hoeksche Waard. Dit komt neer op een rustig, groen en open akkerbouwgebied vlak bij de Randstad met historische landschappelijke kenmerken als de polderstructuur met de dijken en kreken. Ook vinden vrijwel alle boeren dat de levenssfeer meer individueel is geworden en dat er minder een boerencultuur heerst in de Hoeksche Waard tegenwoordig. Ook hierbij wordt naar inschatting over het algemeen

hetzelfde gedacht onder de andere boeren in de Hoeksche Waard. Het gebruik van de identiteit en de kennis van het nut ervan is net als bij de ondervraagde boeren ook bij de andere boeren relatief laag. De biologische boeren maken naar verwachting het meeste gebruik van de gebiedsidentiteit.

De boeren geven aan dat wat betreft de visies over natuur, ecosysteemdiensten en identiteit de meeste boeren in de Hoeksche Waard voor een groot deel op één lijn liggen. Toch denken de meeste boeren dat het opstellen van een concrete gezamenlijke landschapontwikkelingsvisie onder de boeren zeer lastig zou zijn. De reden die hier vooral voor gegeven wordt is dat boeren te individualistisch ingesteld zijn. Ze kijken vooral wat goed is voor hun eigen bedrijf en werken het liefst alleen en volgens hun eigen visie. Hierdoor zijn er verschillen in acceptatie voor natuur op het bedrijf wat het werken volgens een eenduidige landschapontwikkelingsvisie moeilijk maakt. Mark de Lijster zegt er over:

Volgens mij vindt iedere boer natuur leuk zolang het niet op zijn eigen land is en dat het geen geld kost of zijn eigen bedrijfsvoering het er moeilijker op maakt. Ik denk dat er een hoop verschil zit tussen de boeren.

Aangezien iedere boer op bedrijfsniveau vaak zijn eigen gang wil gaan is het moeilijk om samenwerkingsverbanden op te zetten die volgens een bepaalde concrete landschapontwikkelingsvisie werken. Wel zouden er op grote lijnen afspraken gemaakt kunnen worden over landschapontwikkeling op gebiedsniveau. Bas-Jan Niemansverdriet zegt hier over:

Alle boeren met elkaar dat zal wel lukken. Ik denk wel dat iedereen met een landschapontwikkelingsvisie dezelfde kant op zal gaan. 95% van de agrariërs in de Hoeksche Waard is wel agrarisch ondernemer en ik denk dat je dan qua landschapontwikkelingsvisie wel een zelfde visie hebt. Hoe ze die visie tot ontwikkeling brengen dat is weer helemaal wat anders natuurlijk, dat is per bedrijf verschillend.

Het is hierbij essentieel dat de boer zijn eigen visie op zijn eigen bedrijf moet kunnen uitvoeren anders zal het naar verwachting op veel verzet stuiten. Ontwikkelingen met betrekking tot natuur en landschap moeten ingepast worden in de agrarische bedrijfsvoeringen. Wanneer dit op een adequate manier gebeurt kunnen grootschalige ontwikkelingen op gebiedsniveau worden gerealiseerd.

6.2 Kritiek op het beleid

De essentie van zowel het beleid van de Commissie Hoeksche Waard als de provincie Zuid-Holland Zuid, wat de Hoeksche Waard betreft, is dat de kernkwaliteiten in het landschap behouden moeten blijven. Deze kernkwaliteiten zijn de openheid, het polderlandschap en de krekken- en dijkstructuren. Verder moet er ook beperkte sociaal-economische ontwikkeling mogelijk zijn in het gebied zodat er dynamiek blijft. De provincie Zuid-Holland legt hier meer de nadruk op dan de Commissie Hoeksche Waard. De provincie wil namelijk meer ontwikkeling van bedrijven, industrie en woningbouw om het gebied meer in de dynamiek van de Randstad te betrekken. De landbouw wordt als de hoofddrager van het Nationaal landschap gezien. Natuurontwikkeling wordt gestimuleerd waarbij naar integratie met vooral landbouw en recreatie wordt gezocht.

In algemene zin valt de boerenvisie wel in te passen in het beleid. Zowel de boeren als de overheid willen het landschap behouden waarbij natuurontwikkeling tot in zekere mate geoorloofd is. De landbouw wordt als hoofddrager gezien en er moet sociaal-economische ontwikkeling zijn om de dynamiek in het gebied te houden. In de praktijk blijken er echter nogal wat kritiekpunten te zijn van de boeren met betrekking tot het beleid. Zo hoor je veel dat natuur te veel voorrang krijgt en dat de landbouw daarvoor meer en meer moet wijken. Veel boeren vinden dat er te veel natuur ontwikkeld wordt, ook op voormalige landbouwgronden zoals de APL-polders en Tiengemetten. Daar komt nog eens bij dat die natuur veel regelgeving met zich meebrengt wat een beperking legt op de

bedrijfsvoering van omliggende landbouwbedrijven. Bas Zevenbergen geeft twee voorbeelden over de problematiek die regelgeving omtrent ganzen met zich meebrengt omdat hij in een Vogerichtlijng gebied zit:

Als ik bijvoorbeeld een schuur wil bouwen dan moet ik aantonen, de kwalificerende soorten zijn hier kolgans en brandgans, dat die soorten er geen last van hebben dat hier een schuur komt te staan. Dat betekent dat ik een of ander adviesbureau in moet schakelen, DLV ofzo, dan moeten die aantonen dat die ganzen toch best wel over die schuur heen kunnen vliegen. In feite is het gewoon onzinnig.

Ook qua bedrijfsvoering brengen de ganzen problemen mee:

Het feit dat als ik tarwe zaai en ik ben nog niet met de zaaimachine van het land en er zitten ganzen op die die zaadjes die toegedekt zijn op zitten te vreten. En dan mag ik er niet naartoe om ze weg te jagen. Als ik ze weg jaag ben ik in feite in overtreding. Dat is toch belachelijk dat je niet op je eigen grond mag lopen wanneer jij dat wilt. En dat die ganzen die van niemand zijn, zomaar op de tarwe kunnen komen en gaan.

De te lage vergoedingen voor natuuraanleg en beheer zijn ook een veel gehoorde klacht onder de boeren. Zoals eerder al genoemd is, zijn de vergoedingen voor de akkerranden relatief laag waardoor het in principe onrendabel is om ze aan te leggen als je het vergelijkt met het verbouwen van gewassen. Ook geeft Cees Schelling aan dat de subsidies die er nu voor gegeven worden in zijn ogen niet stabiel zijn omdat het beleid te vaak verandert. Een andere tekortkoming qua vergoedingen gaat over de schade die de ganzen aan richten. De ganzen komen van de schrale natuurgebieden af om bij de boeren op de akkers te komen eten. Hierdoor vermindert de landbouwproductie van de desbetreffende boer enorm terwijl de schadevergoeding veel en veel te laag. Ten eerste kost het al veel tijd en moeite om de ganzen te verjagen van het land als dat al mag. Aad Klompe zegt daar over:

Op sommige percelen met wintertarwe daar vallen de ganzen makkelijk op. Een hele cyclus, van ploegen tot en met oogsten en weer ploegen, dus een hele teelt heb ik 8 uur per hectare nodig terwijl ik 13 uur per hectare aan het ganzen verjagen ben. Ik ben dus langer met mijn wildbeheer bezig, wat me opgedwongen is als dat ik met de teelt bezig ben. Dat is compleet bizar natuurlijk.

Verder wordt de schade die de ganzen aanrichten aan de gewassen ver onder de maat betaald. Er wordt alleen gekeken naar de directe schade die de ganzen veroorzaken. Bas Zevenbergen zegt hier over:

Naast dat ik akkerbouwer ben doe ik ook wildschade taxeren. Ik weet redelijk hoe dat in elkaar zit. De schade die die ganzen veroorzaken die wordt niet betaald. Alleen de directe gewasschade wordt betaald maar indirecte schade wordt niet betaald. Voor structuurschade en vervolgschade is niemand thuis.

Het beleid zou meer rekening moeten houden met de landbouw en natuur niet te veel de ruimte moeten geven volgens de boeren. De landbouw wordt door sommige boeren zelfs als sluitpost gezien omdat andere landgebruikfuncties en dan vooral natuur voorrang krijgen in het ruimtelijk beleid. Aad Klompe geeft aan dat vooral door de ontwikkeling van natuur de landbouw meer en meer weggedrukt wordt en in plaats van drager van het landschap als sluitpost in het beleid gezien wordt:

Ik zie landbouw wel als de drager van de Hoeksche Waard maar daar wordt niet alles omheen gestuurd. We zijn drager van het Nationaal Landschap. Vervolgens gaat men heel het Nationaal Landschap invullen en worden we vervolgens weer sluitpost in de structuurvisie. Alle natuurwaarden, alle dorpjeswaarden alle inbreng wordt ingepast en dat gaat overal ten koste van landbouwgebied. Dus je blijft sluitpost, wat er over blijft mag de landbouw gaan beheren. Dus ze beginnen niet vanuit de drager, de landbouw, te redeneren.

Een klacht die ook geregeld naar voren komt is dat de landbouw te weinig ruimte voor ontwikkeling krijgt. Hierbij wordt het Nationaal Landschap vaak genoemd omdat die aanstelling als iets gezien wordt

dat ontwikkelingen tegen houdt en zich te veel fixeert op het behoud van het landschap. Door dit tegengaan van ontwikkelingen zijn veel boeren bang dat de dynamiek uit het gebied gaat waardoor de Hoeksche Waard zijn economische vitaliteit verliest. Voor de landbouw leidt het niet kunnen ontwikkelen en uitbreiden tot een minder economisch rendabel bedrijfssysteem. Peter v/d Hoek zegt er over:

Als je wilt dat de landbouw de drager van het gebied is dan moet je eigenlijk alle mogelijkheden geven om dat te kunnen. Ik ben eigenlijk van mening dat de producten op het land uiteindelijk niet voldoende zijn om een landbouwbedrijf in stand te houden. Dat heeft gewoon met de politiek te maken. Vanuit de boerenkant zijn er genoeg initiatieven zoals biogas of mestsilos bouwen of windparken. Er zijn zoveel mogelijkheden en daar zitten best wel heel veel kanten aan. Maar als je dat in je hoofd heb dan moet je naar het bedrijventerrein en dat is natuurlijk niet de opzet. Je wilt het op je eigen grond zetten anders kom je te ver uit de buurt te zitten dan is het niet rendabel meer.

Het laatste grote kritiekpunt dat bij veel boeren naar voren kwam is dat het ruimtelijk beleid te veel door deskundigen opgesteld wordt die niet weten wat er allemaal in een gebied speelt. Het beleid zou dus meer gebiedsgericht moeten zijn waarbij de beleidsmakers diepgaande kennis over het gebied moeten hebben. Deze kennis kan verkregen worden van mensen die veel met de Hoeksche Waard betrokken zijn of er in wonen. Sommige boeren geven aan dat zij als boer meer benaderd zouden moeten worden en dus meer een bottom-up aanpak willen zien bij de beleid- en planvorming. Nu worden er te veel plannen opgesteld die uiteindelijk toch niet uitgevoerd worden omdat ze op te veel kritiek stuiten van de mensen die in het gebied wonen. Henry Ravenstijn zegt er het volgende over:

Vaak maakt iemand een bestemmingsplan die nog nooit op de plek geweest is. Die zit ergens in Amsterdam op een kamertje, zes hoog, en die zit strepen te trekken. Die zit jouw toekomst te bepalen en dat vind ik heel erg. Als je een plan maakt dan kan je wel domweg een streep trekken maar gaat er dan eerst dieper op in. Ga eens praten met de mensen waar je die streep wil gaan trekken. Dan kost een plan misschien wel wat meer maar ik heb in die twintig jaar dat ik hier zit zoveel strepen over mijn land zien komen dat ik denk van waar maken ze eigenlijk de plannen nog voor? Het gaat toch altijd niet door, het is eigenlijk niet meer geloofwaardig.

Aad Klompe geeft aan dat ook qua natuur er een verschil is tussen deskundige kennis en ervaringskennis. Deskundigen en boeren hebben zo vaak verschillende visies over natuur en zien verschillende resultaten. Deskundigen zijn meer afstandelijk van het gebied terwijl boeren er midden in zitten en dus meer ervaringskennis hebben. Hierdoor ontstaan verschillende verhalen. Het beleid wordt echter vrijwel altijd op de kennis van de deskundigen gebaseerd. Als er dus volgens de deskundigen ergens een beschermd diersoort zit, zal dat gehele gebied een beschermd status krijgen waardoor het bedrijven van landbouw er flink aan banden wordt gelegd. Een boer kan bijvoorbeeld weten dat die soort daar al tientallen jaren zit en dat het er zo prima overleeft. Vaak wint de deskundige kennis het van de ervaringskennis en zal het gebied extra beschermd worden terwijl het niet nodig is.

Naast de frictie die er dus duidelijk is tussen de boeren en de overheid in de Hoeksche Waard is er ook frictie tussen de Hoekschewaardse gemeenten (Commissie Hoeksche Waard) en de provincie Zuid-Holland. Eerder was al aangegeven dat de provincie meer de nadruk legt op economische ontwikkeling in de Hoeksche Waard, vooral in de vorm van uitbreiding van industrie, bedrijvigheid en woningbouw in de noordrand van het gebied. De Commissie Hoeksche Waard wil ontwikkelingen meer tegen houden om het landschap beter te beschermen en het zet zich meer in voor de landbouw. Arie Verhorst zegt hier over:

Er zit een frictie tussen de provincie en de gemeenten, dat is een spanningsveld en ik weet niet of we daar ooit vanaf komen hier. De ideeën van provincie Zuid-Holland gaan over economie in de vorm van bedrijventerreinen, glastuinbouw, dat is een belangrijke poot van de provincie Zuid-Holland. Heel veel huizenbouw daar denken ze in. En niet zo zeer dat een agrarische sector waardes kan hebben voor een landschap. In de gemeenten zitten ze hier al een hele lange poos een ander spoor. Die zijn pro-landbouw en die willen niet dat het helemaal volgebouwd wordt. Daar ligt wel een spanningsveld.

Ook kwam de klacht naar voren dat de provincie te veel regeltjes heeft waar de gemeenten in de Hoeksche Waard aan gebonden zijn. Dit heeft ook een effect op de landbouw want als je wil uitbreiden of iets wil bouwen heb je te maken met regeltjes van hogere hand. In plaats daarvan zou er een gebiedsgerichte aanpak moeten zijn waarin de gemeenten een bepaalde vrijheid hebben om besluiten te nemen. Bas Zevenbergen zegt er over:

Als een adviesbureau een bestemmingsplan gaat maken dan kijken ze van wat zijn de regels van de provincie en hoe passen we daar in. Als de provincie zegt dat een schuur niet groter mag zijn, of de afstand niet groter mag zijn als iets, dan nemen ze de cijfers van de provincie over. Ik vind dat een wethouder de provincie de provincie moet laten zijn en naar zijn eigen gebied moet kijken en naar zijn eigen mensen, en wat er in zijn eigen gebied nodig is. En dan moeten de regels van de provincie maar aangepast worden en niet dat de bedrijfsvoering van een boer overhoop gegooid moet worden. Gemeenten moeten meer verantwoordelijkheid nemen.

Ook Arie Verhorst geeft aan dat de provincie ontwikkelingen in de Hoeksche Waard te veel tegen houdt en dat de gemeenten meer eigen verantwoordelijkheid zouden moeten hebben. Ook moeten ze beter op elkaar zijn afgestemd:

Het is frustrerend als je in een streek probeert met elkaar een plan te maken en vervolgens komt er een provincie die zeg van dat is niet goed en dat is niet goed. Ooit hadden we het Hoeksche Waard Ontwikkelingsplan, dat is inmiddels al 5 jaar geleden, dat was ook iets vanuit de streek, dat was een beetje dezelfde strekking als nu. Toen kwam de provincie, die had er eerst trouwens zelf bijgezeten dat was helemaal fraai. Een ambtenaar van de provincie zat er altijd bij, maar toen kregen ze een ander college in de provincie en toen kwam diezelfde man weer zeggen dat het niet goed was.

De boeren zijn het veelal eens over een aantal kritiekpunten op het ruimtelijk beleid van het landelijk gebied in de Hoeksche Waard. De landbouw zou meer als hoofddrager gezien moeten worden en beschermd moeten worden tegen andere landgebruikfuncties, daarvoor moet het de ruimte krijgen om te ontwikkelen en uit te breiden. Natuur moet een minder prominente rol krijgen in het beleid, de natuurgerelateerde regelgevingen ten opzichte van de landbouw moeten versoepeld worden en de natuurgerelateerde vergoedingen moeten opgeschroefd worden. Op deze manier kan de landbouw economisch vitaal en effectief de hoofddrager van het landschap blijven. Voor het opstellen van ruimtelijke plannen moet er meer ervaringskennis gebruikt worden, dus niet te veel deskundige kennis. Ook moeten de gemeenten meer verantwoordelijkheid krijgen en moeten gemeenten en provincie beter op elkaar afgestemd worden. Deze kritiekpunten zouden in ogenschouw genomen kunnen worden en de visies van de boeren op de landschapsontwikkeling zouden meegenomen kunnen worden inde beleid- en planvorming. Op deze manier zal naar verwachting het draagvlak voor het ruimtelijk beleid van het landelijk gebied van de Hoeksche Waard onder de boeren vergroot worden. Aangezien de boeren de hoofdrichters van het landelijk gebied zijn zal naar verwachting ook de effectiviteit en efficiëntie van de uitvoering van de plannen verhoogd worden.

7 Analyse

7.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zal de dominante landschapsontwikkelingsvisie samengesteld worden op basis van de kennis die ontwikkeld is over de concepten natuur, ecosysteemdiensten en identiteit. De boerenvisie zal hoofdzakelijk bestaan uit grote lijnen en visies op gebiedsniveau aangezien hier in grote mate overeenstemming bestaat tussen de boeren. Op basis van de dominante boerenvisie kan een vergelijking gemaakt worden met het ruimtelijk landelijk beleid van de Hoeksche Waard. De hoofdlijnen van dit beleid zullen hiervoor geanalyseerd worden.

7.2 Dominante boerenvisie

De boeren denken in eerste instantie sterk economisch gericht wat er op neerkomt dat ze zich concentreren op de agrarische productie. Natuurontwikkeling moet binnen de perken gehouden worden en aangepast worden aan de landbouw. Hiermee wordt vooral bedoeld dat er niet te veel natuur ontwikkeld moet worden omdat het veel regelgeving en (ruimtelijke) beperkingen meebrengt voor de landbouw. Ook moet de natuur die ontwikkeld wordt, ontwikkeld worden op onproductieve stukjes grond en moet het ingepast worden in het agrarische cultuurlandschap. De vruchtbare grond moet beschikbaar zijn voor de landbouw. Veel boeren staan open voor (beperkte) natuur- en landschapsontwikkeling. De inzet van de boeren voor natuur en landschap op bedrijfsniveau krijgt vooral vorm in de aanleg en het beheer van akkerranden. Relatief veel boeren hebben deze 'wilde' randen toegevoegd aan hun bedrijfsvoering. Ook zijn er boeren die zich bezig houden met zaken als weidevogelbeheer, botanisch beheer en natuurontwikkeling op eigen initiatief. De boeren vinden natuurlijke elementen op het bedrijf vooral nuttig voor de bewerking van het land, als financieel inkomen en als toevoeging aan een mooi en aantrekkelijk landschap. Op gebiedsniveau is de inzet van boeren voor natuur minder invloedrijk op het landschap. De agrarische natuurverenigingen hebben relatief weinig aanhang en ze hebben maar weinig natuur onder beheer. Wel vinden de boeren dat kleinschalige natuur op gebiedsniveau in zekere mate bijdraagt een mooi landschap om in te wonen, te werken en te recreëren. De boeren hebben over het algemeen in zekere mate respect en waardering voor natuur en beseffen dat ze er van afhankelijk zijn voor hun agrarische productie. Natuur en natuurlijke processen moeten zoveel mogelijk ongestoord blijven zolang dat past binnen de agrarische bedrijfsvoering. Voor de boeren heeft het type natuur niet echt direct nut voor de bedrijfsvoering. De samenstelling van de vegetatie van natuurlijke elementen is voor de boeren niet van groot belang. Wel moeten de natuurlijke elementen passen in het landschap, moeten ze er in verweven worden en goed onderhouden worden. Het landschap moet netjes en verzorgd ogen. Hier verschillen de boeren in zekere mate in mening met de beherende organisaties van natuur die natuur meer willen laten verwilderen of beheersafspraken niet nakomen. De natuurontwikkelingen moeten passen binnen de agrarische identiteit van de Hoeksche Waard. Het open agrarische cultuurlandschap met de polder-, dijken- en krekensstructuur moet zoveel mogelijk behouden blijven. Bos en te grootschalige natuurontwikkeling past niet binnen de agrarische identiteit. De landbouw moet de drager van het landschap blijven en de andere landgebruikfuncties moeten daar grotendeels op aangepast worden. Economische ontwikkelingen als bedrijvigheid, industrie en wonen moeten in beperkte mate de ruimte krijgen om het gebied economisch vitaal te houden. Wel moet alles zoveel mogelijk ingepast worden in het landschap. De boerencultuur moet in ere gehouden worden om tegenwicht te bieden aan de natuurgerichte nieuwe stedelingen. Bovendien past een landbouwgerichte leefwijze waarin er respect is voor de landbouw en het duidelijk gezien wordt als de economische drager van het gebied en structuurdrager van het landschap binnen de agrarische identiteit. De regelgeving die natuur met zich meebrengt, en de landbouw in zijn bedrijfsvoering beperkt, moet versoepeld worden. De subsidies voor

natuur- en landschapsbeheer moeten bovendien verhoogd worden. Voor de schade die de ganzen toebrengen aan de landbouwgewassen moet een adequate oplossing of financiële vergoeding geregeld worden.

7.3 Vergelijking met het beleid

In het ruimtelijk beleid aangaande het landelijk gebied van de Hoeksche Waard, zowel op gemeentelijk als provinciaal niveau, komen een aantal hoofdpunten naar voren. Het landschap in de Hoeksche Waard moet behouden blijven uitgaande van de kernkwaliteiten; het open polderlandschap met de dijken- en krekensstructuur. Landbouw is de hoofddrager van het landschap en de economische drager van het gebied. Economische ontwikkeling moet in beperkte mate mogelijk zijn om dynamiek in het gebied te houden. Natuurontwikkeling in het gebied wordt gestimuleerd om bij te dragen aan ontwikkeling van de groenblauwe dooradering en de EHS. Al deze hoofdpunten worden in de boerenvisie ook als belangrijke punten gezien waarmee aangegeven wordt dat de boeren en de overheid op het eerste gezicht goed op één lijn liggen. Zowel de boeren als de overheid zijn het er over eens dat het landschap met haar kernkwaliteiten behouden moet blijven. Deze kernkwaliteiten zijn de structuurdragers van het agrarisch cultuurlandschap en de agrarische identiteit dat zowel door de boeren als door de overheid als belangrijk aangegeven wordt. Wel vinden de boeren dat de boerencultuur in ere gehouden moet worden om de agrarische identiteit te versterken. Het beleid zou dit eventueel kunnen stimuleren. De landbouw wordt door beide als de economische drager van het gebied gezien al zouden de andere landgebruikfuncties in het gebied beter afgestemd moeten worden op de landbouw. Er wordt door veel de boeren aangegeven dat de landbouw meer als uitgangspunt in de beleid- en planvorming genomen moet worden. Ook zou in de beleid- en planvorming meer gebiedsgericht te werk gegaan moeten worden waarin de gemeenten meer verantwoordelijkheid krijgen en de macht en regelgeving van de provincie teruggedrongen wordt. Deze gebiedsgerichte aanpak kan versterkt worden door meer gebruik te maken van ervaringsgerichte kennis vanuit het gebied. Dit kan een aanvulling zijn voor de deskundige kennis die al veel gebruikt wordt in de beleid- en planvorming. Economische ontwikkelingen, in de vorm van wonen, bedrijvigheid en industrie, moeten zowel volgens de boeren als de overheid in beperkte mate mogelijk zijn in het gebied zolang het inpasbaar is in het landschap. De boeren geven aan dat deze ontwikkelingen en ook ontwikkelingen met betrekking tot de landbouw wel te veel worden tegen gehouden door gemeenten. De gemeenten concentreren zich te veel op het behoud van het landschap waarbij de aanstelling tot Nationaal Landschap volgens veel boeren een rol speelt. Het grootste hekelpunt aangaande het beleid is de natuurontwikkeling, die volgens de boeren te ver doorgedreven wordt of dat al is. De boeren zijn positief over kleinschalige verweving van goed verzorgde natuur in het landschap die afgestemd is op de landbouw. De natuurlijke elementen zijn echter vaak niet goed afgestemd op de landbouw omdat ze verwilderen door onvoldoende onderhoud. Ook beperkt natuurgerichte regelgeving de bedrijfsvoering van boeren, bijvoorbeeld in de Vogelrichtlijngebieden. Er zijn ook grootschalige natuurgebieden in de Hoeksche Waard ontwikkeld of in ontwikkeling zoals de APL-polders, het Oude Land van Strijen, Tiengemetten en delen van het Vlietproject. Delen van deze grootschalige natuurontwikkelingen zijn op voormalige landbouwgronden. Bovendien zijn de natuurgebieden voornamelijk natte en schrale graslanden waardoor vele ganzen worden aangetrokken. Deze ganzen leidden tot omvangrijke gewasschade bij de boeren. Hier is in het beleid geen adequate oplossing of financiële vergoeding voor geregeld. De financiële vergoedingen voor natuur- en landschapsontwikkeling op bedrijfsniveau, in de vorm van agrarisch natuurbeheer, zijn ook te laag. Het verbouwen van gewassen is voor de boer duidelijk lucratiever dan het ontwikkelen van natuur. Om meer steun voor het ruimtelijk landelijk beleid te vergaren van de boeren en hun participatie in het agrarisch natuurbeheer te verhogen zouden deze kritiekpunten in ogenschouw genomen moeten worden in de beleid- en planvorming.

8 Conclusie

In dit hoofdstuk zal de conclusie gepresenteerd worden. De onderzoeksvragen zullen systematisch beantwoord worden. Door het onderzoeken van de hoofdconcepten natuur en identiteit in relatie met landbouw zal de kern van landschapontwikkelingsplannen in het landelijk gebied bij de hoorns gevat worden. Het onderzoek naar het nut van natuur en identiteit zal deze concepten beter helpen begrijpen en bijdragen aan een meer complete landschapontwikkelingsvisie van de boeren. Het onderzoek naar de dominante visie van de boeren en de vergelijking met het beleid geven een indruk van het draagvlak dat er bestaat onder de boeren voor dat beleid. Uiteindelijk zal er gekeken worden wat de mogelijkheden zijn om het draagvlak van de boeren te vergroten voor de beleid- en planvorming van het landelijk gebied in een governance setting.

De deelonderzoeksvragen zullen systematisch beantwoord waarna uiteindelijk de hoofdonderzoeksvraag beantwoord zal worden. De eerste onderzoeksvraag zal hieronder behandeld worden.

1. Welke natuurbeelden brengen de boeren naar voren?

- Hoe wordt natuur geïnterpreteerd?
- Hoe zou natuur behandeld moeten worden?
- Hoe zetten ze zich in voor natuur?

Het is gebleken dat het niet mogelijk was om een duidelijke definitie van natuur naar buiten te krijgen. Er werden wel verschillende definities door de boeren gegeven maar deze bleken na verdere analyse min of meer op hetzelfde neer te komen. De verdere bevindingen in de cognitieve dimensie van het natuurbeeld, wat aangeeft wat er onder natuur verstaan wordt, sluiten sterk aan bij het functionele natuurbeeld. Landbouw wordt door de meeste boeren gezien als werken met de natuur of natuurlijke processen en kan zo als een onlosmakelijk onderdeel van natuur beschouwd worden. Het agrarisch cultuurlandschap wordt tot in zekere mate als een natuurlijk landschap gezien. De boeren hangen echter ook gedeeltelijk het decoratieve natuurbeeld aan. Natuurlijke elementen en structuren die binnen het agrarisch cultuurlandschap worden aangelegd worden door de boeren in zekere mate gezien als een bijdrage aan een (recreatief) mooi landschap.

Wanneer we de normatieve dimensie, oftewel de manier waarop natuur behandeld dient te worden, bekijken kan ook weer veel aansluiting met het functionele natuurbeeld gevonden worden. Waar alle boeren het unaniem over eens waren is dat natuur in het landelijk gebied op de eerste plaats functioneel moet zijn. Natuur moet op de eerste plaats ingericht en beheerd worden om de behoefte van de mens te bevredigen. In het agrarisch cultuurlandschap betekent dit dat natuur aangepast moet worden aan de landbouw en ingepast moet worden in het agrarische landschap. Concreet komt dit er op neer dat natuur kleinschalig moet zijn, op onrendabele stukjes grond ontwikkeld moet worden, niet of nauwelijks nadelig moet zijn voor de landbouwsector en verweven moet worden in het landschap. Bovendien moeten de natuurlijke elementen goed onderhouden worden door de mens zodat het gehele landschap er netjes en verzorgd bij ligt. Op deze manier draagt natuur bij aan een mooi, verzorgd, natuurlijk ogend agrarisch cultuurlandschap. De boeren vinden over het algemeen zo een landschap het aantrekkelijkst om in te wonen en werken en ze zien bovendien in dat het recreatieve en esthetische waarde heeft. Het landschap dient ook in zekere mate recreatief groen te hebben wat toegankelijk is voor recreatie. Deze opvatting past binnen het decoratieve natuurbeeld wat dus ook in de normatieve dimensie deels wordt aangehangen door de boeren. Er kan wel een verschil opgemerkt worden tussen het bedrijfsniveau en het gebiedsniveau. Op het bedrijfsniveau moeten de natuurlijke elementen namelijk sterk functioneel zijn voor de bedrijfsvoering in de vorm van financieel inkomen en bewerking van het land. Op de tweede plaats geven de boeren wel aan dat het ook bijdraagt aan een mooier bedrijf en een mooier landschap. Op gebiedsniveau moeten de natuurlijke elementen wel ingepast

worden in het agrarische cultuurlandschap en aangepast worden aan de landbouw maar de boeren leggen toch ook zeker de nadruk op de bijdrage die de verweving van natuur heeft op de afwisseling en aantrekkelijkheid van het landschap. Natuur op gebiedsniveau hoeft voor de landbouw niet zozeer een directe waarde te hebben, hier wordt meer de recreatieve en esthetische waarde benadrukt. Er kan dus gesteld worden dat op bedrijfsniveau sterk het functionele natuurbeeld aangehangen worden en op gebiedsniveau meer het decoratieve natuurbeeld (mits de landbouw beschermd wordt).

In de expressieve dimensie, oftewel de behandeling of inzet met betrekking tot natuur, worden de normatieve waarden grotendeels tot uiting gebracht in de praktijk. Op bedrijfsniveau worden de natuurlijke elementen intensief beheerd om ze functioneel te houden voor de bedrijfsvoering. De dominantie van het functionele natuurbeeld komt dus ook in de expressieve dimensie weer sterk naar voren. Op gebiedsniveau hebben de boeren relatief weinig invloed en zijn de grotere natuurlijke elementen vaak niet onder hun beheer. Deze natuurlijke elementen worden minder intensief beheerd en hebben een wat wildere verschijning. De boeren vinden over het algemeen dat meer verzorgde natuur mooier is in het landschap. Er kan dus een verschil geconstateerd worden tussen de perceptie van mooie natuur of mooie landschappen van de boer en de natuurbeheerders. Op gebiedsniveau is er in zekere mate weer wel sprake van het decoratieve natuurbeeld omdat de boeren een mooi en recreatief landschap wil zien. Wel vinden de boeren over het algemeen dat de natuurlijke elementen intensief beheerd moeten worden, net als zij dat doen. Deze waardering voor agrarisch gerichte natuur laat duidelijk zien dat boeren natuur op gebiedsniveau ook zeker duidelijk vanuit het functionele natuurbeeld zien. Dit blijkt ook uit het feit dat de boeren tegen grootschalige natuur zijn omdat het landbouwgrond inneemt en het tot gewasschade door ganzen leidt. De landbouw wordt dus sterk als uitgangspunt genomen en natuur moet daar aan aangepast worden. Wel kan de natuur in het agrarisch cultuurlandschap ook recreatief aantrekkelijk zijn en daar moet ook rekening mee gehouden worden.

2. Welke ecosystemediensten brengen de verschillende type boeren naar voren?

- Wat wordt er onder ecosystemediensten verstaan?
- Wat zijn de ecosystemediensten op bedrijfsniveau?
- Wat zijn de ecosystemediensten op gebiedsniveau?

Met het begrip ecosystemediensten zijn de boeren over het algemeen niet bekend. Ook hebben de boeren niet veel kennis over de voordelen die natuur op kan leveren en de kennis die ze hebben is bovendien nogal oppervlakkig. De boeren richten zich vooral op hun eigen agrarische bedrijfsvoering. Wel beseffen de boeren dat natuurlijke processen ten grondslag ligt aan de landbouw en aan voedselproductie en het dus in algemene zin ondersteunings- en toevoerdiensten levert aan de landbouw.

Op bedrijfsniveau kunnen er niet zozeer directe ecosystemediensten geïdentificeerd worden van de natuurlijke elementen. De voordelen voor de bewerking van het land is niet zozeer direct afhankelijk van het type natuur of ecosysteem dus dit zijn eerder nevendiensten. Deze diensten bevinden zich vooral in de economische dimensie aangezien ze onderdeel zijn van de agrarische bedrijfsvoering. Ook wordt de aanleg en het beheer van natuurlijke elementen op het bedrijf gesubsidieerd waardoor de natuur een soort financiële dienst levert aan de boeren. Deze dienst bevindt zich ook in de economische dimensie. Het nut van functionele agrobiodiversiteit kan in de toekomst wel meer ingezien worden door de boeren waardoor natuur op het bedrijf (en in het gebied) dus een ondersteunende functie zou kunnen hebben voor de landbouw in de vorm van natuurlijke plaagonderdrukking. Functionele agrobiodiversiteit zou wel een directe ecosystemedienst zijn en is dan ook afhankelijk van het type natuur of type ecosystemedienst voor effectieve plaagonderdrukking. Deze dienst bevindt zich ook vooral in de economische dimensie vanuit het oogpunt van de boeren omdat het inpasbaar en rendabel moet zijn met betrekking tot de bedrijfsvoering. Toch kan deze dienst ook ondergebracht worden in de

ecologische dimensie omdat er minder chemicaliën gespoten hoeven te worden waardoor het milieu minder vervuild wordt. De boeren zien dit over het algemeen wel in en willen ook graag op een respectvolle wijze met natuur omgaan. Een rendabele agrarische bedrijfsvoering wordt echter wel als uitgangspunt beschouwd.

Op gebiedsniveau zien de boeren meer een breder nut van natuur, namelijk dat het een aantrekkelijke en afwisselende omgeving creëert. Natuur is mooi in het landschap en maakt het gebied aantrekkelijker om in te wonen, werken en recreëren, zowel voor de boer zelf als voor de samenleving. Dit nut van natuurlijke elementen op gebiedsniveau valt voornamelijk onder de culturele ecosysteemdiensten, namelijk in de vorm van recreatie en in zekere mate esthetische beleving. Wel worden er strikte eisen aan de natuurlijke elementen gesteld, ze moeten namelijk het open landschap niet verstoren en goed onderhouden worden. De boeren kunnen hierdoor verschillen in opvatting over wat mooie natuur en wat een mooi landschap is met andere maatschappelijke groepen. Wel willen ze graag een aantrekkelijk landschap zien, zowel voor hen zelf als voor de samenleving. Natuur draagt hier aan bij en levert dus een dienst in de sociale dimensie. Ook in de economische dimensie kan natuur op gebiedsniveau van dienst zijn omdat het recreatie aantrekt waar de boer door verbreding op in kan spelen. Al zien veel boeren dit wel in, toch zijn er weinig initiatieven voor recreatieve verbreding op bedrijfsniveau. De afwachtende en zelfstandige houding die veel boeren hebben kan hier een verklaring voor zijn.

3. Hoe kijken de verschillende type boeren tegen de gebiedsidentiteit aan?

- Hoe wordt de gebiedsidentiteit geïnterpreteerd?
- Wat zijn de fysieke elementen die de basis vormen van de gebiedsidentiteit?
- Hoe is de sociale context gevormd die de gebiedsidentiteit beïnvloed?

De boeren vinden over het algemeen dat de Hoeksche Waard niet echt een sterke identiteit heeft. De Hoeksche Waard is geen uniek gebied dat zich duidelijk onderscheidt van andere gebieden. Het meest kenmerkende aan de Hoeksche Waard is volgens de boeren dat het nog een open agrarisch cultuurlandschap heeft terwijl het vlak bij de Randstad ligt. De polder-, dijken- en krekensstructuur worden veelal naar voren gebracht als kenmerkende landschapselementen en die worden ook gewaardeerd door de boeren. Er wordt vaak wel aan toegevoegd dat je deze landschapselementen ook elders vindt al is het in de Hoeksche Waard wel goed behouden. Bos hoort niet thuis in de Hoeksche Waard en past niet binnen de identiteit van het traditionele polderlandschap. Er moet sowieso niet te veel natuurontwikkeling komen omdat landbouw duidelijk de hoofddrager van het gebied moet blijven. Al heeft de Hoeksche Waard dus geen unieke identiteit toch vinden de boeren de agrarische achtergrond van het gebied en het agrarische cultuurlandschap belangrijk. De boeren vinden dat het traditionele agrarische landschap zoals dat nog zichtbaar is in het landschap van de Hoeksche Waard behouden moet blijven. Dit landschap geeft het agrarisch verleden van het gebied weer wat als onderdeel van de identiteit gezien kan worden. De identiteit is in de ogen van de boeren dus niet zozeer gebaseerd op unieke maar meer op traditionele of vertrouwde landschapselementen.

De Hoeksche Waard heeft altijd een sterke boerencultuur gehad maar die is minder geworden door de komst van nieuwe inwoners en dan vooral stedelingen. Deze mensen zijn naar de Hoeksche Waard gekomen om in een groene en rustige omgeving te wonen. Hierdoor willen ze veel natuur en hebben ze weinig respect voor de 'vuile' landbouw. De wil van deze nieuwe inwoners is relatief invloedrijk omdat ze zich er actief voor inzetten. Ook is de leef sfeer meer zelfstandig geworden. De sociale eenheid en controle is minder geworden in en rondom de dorpen en er is een minder actief verenigingsleven. Dit komt gedeeltelijk door de nieuwe inwoners maar kan ook als een algemene maatschappelijke ontwikkeling gezien worden. De boeren zien de meer landbouwgerichte leefwijze van vroeger als een soort ideaalbeeld en vinden het passen bij de agrarische identiteit van het gebied. Dit sluit aan bij de

eerder geconstateerde waardering voor het agrarische cultuurlandschap. Vanuit boerenoptiek zou dit landschap behouden moeten blijven en zou de boerencultuur weer meer terug moeten komen.

De boeren zien het nut van gebiedsidentiteit nog niet zozeer in. Ze verwachten wel dat mede door het Nationale Landschap de recreatie toe zal nemen en dat de identiteit dan ook versterkt zal worden. Recreatie past wel in het landschap van de Hoeksche Waard en de landbouwsector kan er op inspelen door te verbreden. Op dit moment is er nog weinig initiatief vanuit de boeren voor maar dat kan in de toekomst groeien. De boeren richten zich nu vooral op hun agrarische bedrijfsvoering en nemen een afwachtende houding aan ten opzichte van recreatieve ontwikkelingen. De toename van recreatie wordt wel als het grootste (potentiële) nut gezien van gebiedsidentiteit. Dit nut of deze dienst kan vooral ondergebracht worden in de sociale dimensie. De boeren willen namelijk graag een aantrekkelijk agrarisch cultuurlandschap om in te wonen, werken en recreëren, zowel voor hen zelf als voor de samenleving. Dit kan bewerkstelligd worden door het landschap met zijn kenmerkende elementen te behouden en de boerencultuur te versterken. Het agrarisch cultuurlandschap heeft voor de boeren bovendien een hoge esthetische waarde. Veel boeren vinden namelijk dat het agrarisch cultuurlandschap in de Hoeksche Waard hoort en het creëert dan ook een vertrouwde leefomgeving. De toename van recreatie door versterking van de identiteit kan financiële voordelen opleveren als de boeren er op inspelen. Identiteit kan dus ook nuttig zijn in de economische dimensie.

Wanneer gekeken wordt naar de relatie tussen natuurbeelden en identiteit kan geconstateerd worden dat bij beide de functionaliteit voor de landbouw als uitgangspunt genomen wordt. De landbouw moet als drager van het landschap gezien waaraan ruimtelijke ontwikkelingen aangepast dienen te worden. Het agrarische cultuurlandschap met de boerencultuur wordt als een soort ideaalbeeld gezien waarin kleine aanpassingen voor natuur, recreatie en economische ontwikkelingen mogelijk zijn. Natuurlijke elementen in het landschap kunnen bijdragen aan de agrarische identiteit waarbij gedacht kan worden aan dijken met bomenrijen, vriendbosjes en natuurrijke kreken. Grootschalige natuurontwikkelingen en bossen passen niet binnen deze agrarische identiteit. Er kan dus frictie ontstaan tussen natuurgerichte en identiteitsgerichte ontwikkelingen.

4. Hoe staan de visies van de boeren in vergelijking met het beleid?

- Wat is de medestand van de andere boeren voor de landschapsontwikkelingsvisie?
- Hoe luidt de kritiek van de boeren op het beleid?

De boeren zien natuur en identiteit en ontwikkelingen daarin over het algemeen hetzelfde. Boeren vinden natuur in het landschap over het algemeen tot in zekere mate mooi. Kleinschalige natuur dat verweven en aangepast is aan het agrarische landschap wordt door de boeren over het algemeen gewaardeerd. Het agrarische cultuurlandschap moet behouden blijven en kan geschikt zijn voor recreatie. Het nut van zowel natuur als identiteit wordt echter nog niet echt onderkend en er wordt ook nog niet veel gebruik van gemaakt. Al liggen de boeren over het algemeen redelijk op één lijn wat betreft de visie op landschapsontwikkeling toch is het naar verwachting lastig om een concrete gezamenlijke boerenvisie op te stellen omdat de boeren te veel naar hun eigen bedrijf kijken en hun eigen gang willen gaan. Ook zijn er verschillen in hoeverre boeren open staan voor verbreding. Een landschapsontwikkelingsvisie in grote lijnen zal naar verwachting wel samengesteld kunnen worden.

De essentie van de boerenvisie en die van het ruimtelijk beleid komen in grote lijnen overeen. Beide zien de landbouw als drager van het landschap, willen het landschap behouden en willen plaats bieden voor beperkte economische ontwikkeling. De grootste frictie is er aangaande de natuurontwikkeling. De boeren vinden dat natuurontwikkeling te veel voorrang krijgt en dat daardoor de landbouw meer en meer beperkt wordt, zowel door ruimteverlies als door regelgeving. De boeren willen hogere vergoedingen voor het natuur- en landschapsbeheer dat ze doen. Economische ontwikkelingen als bedrijvigheid, wonen en industrie moeten meer ruimte krijgen in het gebied om de dynamiek te

behouden en het gebied economisch vitaal te houden. Ruimtelijke plannen moeten meer opgesteld worden op basis van ervaringskennis in plaats van deskundige kennis om de plannen meer gebiedsgericht te maken. Gemeenten zouden zich ook meer in moeten zetten voor een gebiedsgerichte aanpak en zouden daar meer vrijheid in moeten krijgen van de provincies.

Op basis van de kennis die ontwikkeld is door beantwoording van de deelvragen zal nu de hoofdvraag beantwoord worden. Deze luidt:

Wat zijn de mogelijkheden om in een governance setting het draagvlak van boeren voor de ruimtelijke beleid- en planvorming voor het landelijk gebied te vergroten?

Om steun en participatie te creëren onder de boeren voor het ruimtelijk landelijk beleid is het belangrijk om de visies van de boeren op landschapsontwikkeling te kennen. Wanneer de dominante boerenvisie expliciet gemaakt wordt kan het beleid er op inspelen waardoor het draagvlak onder de boeren naar verwachting zal groeien. De boeren zullen zich hierdoor eerder bereid en verantwoordelijk voelen om mee te werken aan landschapsontwikkeling en de uitvoering van het beleid. Vooral de visies van de boeren van natuur en identiteit, beide in relatie met de landbouw, zijn van essentieel belang omdat dat de kern van veel ruimtelijk landelijk beleid in Nederland is. Via een bottom-up aanpak zouden de boerenvisies in de beleid- en planvorming geïntegreerd kunnen worden.

In dit onderzoek was het mogelijk om een duidelijke dominante boerenvisie over landschapsontwikkeling samen te stellen. Het feit dat er een duidelijke dominante visie opgesteld kan worden geeft aan dat boeren in grote lijnen hetzelfde over landschapsontwikkeling denken. De boeren willen over het algemeen graag vast houden aan hun agrarische bedrijfsvoering al staan ze wel meer en meer open voor initiatieven voor natuur en landschap. Ook vinden de boeren dat natuur op gebiedsniveau in zekere mate bijdraagt aan een mooi landschap. Het gaat echter te ver om te zeggen dat boeren hierdoor als één groep beschouwd kunnen worden want op het bedrijfsniveau zijn er nog degelijk verschillen. Zo zijn er boeren die meer aan natuurontwikkeling doen dan anderen. De meer natuurgerichte bedrijfsvoering van biologische boeren is hier ook een duidelijk voorbeeld van. Ook het actief zijn in nevenfuncties kan tot verschillen in bedrijfsvoering leiden. Wel kan er in grote lijnen gesteld worden dat boeren landbouw als een onderdeel van natuur zien en dat het agrarisch cultuurlandschap tot in zekere mate als natuur gezien wordt. Natuurlijke elementen en gebieden moeten hoofdzakelijk functioneel ingericht en beheerd worden. Dit houdt in de praktijk in dat de natuurlijke elementen er verzorgd bij moeten liggen en dat ze afgestemd dienen te worden op de landbouwsector. Deze dominante visie hangt het functionele natuurbeeld aan. De aspecten van het functionele natuurbeeld zouden als uitgangspunt voor natuur- en landschapsontwikkeling op bedrijfsniveau genomen kunnen worden. Het bedrijfsniveau is namelijk de bouwsteen voor landschapsontwikkelingen op gebiedsniveau. Wanneer de natuurlijke elementen op het agrarisch bedrijf nuttig zijn voor de bedrijfsvoering en dit ingezien wordt door de boeren, zal naar verwachting de participatie van boeren in agrarisch natuurbeheer toenemen. Hierbij is het belangrijk dat de boeren bewust worden van de ecosysteemdiensten die een natuurlijk element kan hebben. In dit onderzoek is vastgesteld dat de kennis onder de boeren over ecosysteemdiensten nog betrekkelijk laag is. In het beleid is de term 'ecosysteemdiensten' echter al wel veel opgenomen. De boeren spreken meer een ervaringstaal terwijl de overheid een meer deskundige taal spreekt. Om effectieve communicatie tussen beide mogelijk te maken zou er een platform gecreëerd kunnen worden waarin vertegenwoordigers van beide partijen bij elkaar gebracht worden. Agrarische natuurverenigingen of vormen van publiekprivate samenwerking kunnen hier een oplossing voor bieden. De term 'ecosysteemdiensten' kan bovendien meer onder de aandacht van de boeren gebracht worden. Door promotie of door het voorbeeld van voorlopers kan het nut van natuur voor de bedrijfsvoering meer naar voren gebracht worden. Ook het onderzoek naar functionele agrobiodiversiteit kan het nut van natuur voor de landbouw verder aan het licht stellen. Ecosysteemdiensten kunnen bovendien gebruikt worden om het nut van natuur in verschillende dimensies aan te geven, zoals de ecologische, sociale en economische dimensie. De boeren hebben al enig inzicht in het nut van natuur in de sociale en economische dimensie en dit kan nog verder

ontwikkeld worden. Het nut van natuur in de ecologische dimensie wordt echter nog niet zozeer ingezien door de boeren. Wanneer boeren meer bewust gemaakt worden van het nut van natuurlijke elementen voor doelen als het verhogen van biodiversiteit en het inspelen op klimaatsverandering kan hun medewerking aan natuur- en landschapsontwikkeling mogelijk groeien. Natuur- en landschapsontwikkeling op het bedrijf moet vanuit een goed ondernemersschap en een gezonde inkomensbasis gerealiseerd worden. Dit betekent dat er een bedrijfsplan opgesteld kan worden waarin de natuurlijke elementen afgestemd worden op de agrarische bedrijfsvoering om natuur en landbouw harmonieus te laten samengegaan. Ook moeten de subsidies hoog genoeg zijn om het inkomen van de boer op een acceptabel niveau te houden.

Vooraf op gebiedsniveau hangen de boeren naast het functionele natuurbeeld ook het decoratieve natuurbeeld aan. Natuur in het landschap moet afgestemd worden op de landbouw maar daarnaast moet het ook mooi zijn. Dit houdt in dat natuur, mits het goed onderhouden wordt, een aantrekkelijk landschap creëert om in te recreëren en om in te wonen. Ook moeten de traditionele landschapselementen en structuren behouden blijven om het karakter van het gebied te behouden. Ook al is er geen sterke gebiedsidentiteit, toch vinden de boeren dat het landschap behouden moet worden en dan met name het groene, open en rustige karakter ervan. De waardering van identiteit is niet zozeer op unieke maar eerder op traditionele of vertrouwde kenmerken van het landschap berust. Een gebied hoeft zich dus niet noodzakelijk te onderscheiden van andere gebieden om een identiteit te hebben. Een gebied moet eerder een voor de inwoners vertrouwd landschap hebben. Dit vertrouwde landschap in combinatie met een bepaalde leefsfeer of cultuur creëert voornamelijk de identiteit en esthetische waarde voor de boeren. Vanuit de boeren gezien past een gemoedelijke leefsfeer met sociale eenheid het best binnen de boerencultuur en de identiteit van het landelijk gebied. Het nut van de gebiedsidentiteit wordt door de boeren nog niet zozeer ingezien. Vanuit sociaal en economisch oogpunt wordt al wel in zekere mate ingezien dat de identiteit kan bijdragen aan een aantrekkelijk open en groen agrarisch cultuurlandschap met mogelijkheden voor recreatie. De economische waarde van recreatie wordt echter nog niet zozeer ingezien door de boeren of ze vinden het ongepast voor hun bedrijfsvoering. Door meer promotie van recreatieve verbreding en eventuele financiële en beleidsmatige steun zou de bereidheid van de boeren voor het inspelen op recreatie kunnen groeien. Ook kan de relatie van identiteit met natuur en landschap duidelijker gemaakt worden. Wanneer de boeren inzien dat ontwikkelingen met betrekking tot natuur en identiteit beide kunnen bijdragen aan een open en groen agrarisch cultuurlandschap kan hun steun en participatie voor het beleid groeien. Wel moet natuurontwikkeling dan kleinschalig blijven en ingepast worden in het landschap.

De boeren hebben over het algemeen een eenduidige visie over landschapsontwikkeling die de landbouw en het behoud van het landschap centraal stelt maar ook (beperkte) ruimte biedt aan natuurontwikkeling en economische ontwikkelingen. De in grote lijnen overeenkomende boerenvisie met het beleid biedt kansen om boeren effectiever te betrekken in het beheer van het landelijk gebied. Door boeren meer te stimuleren en gelegenheid te geven om natuur- en landschap te beheren kan het traditionele agrarische cultuurlandschap beter beschermd en behouden worden. Initiatieven als Delta Natuur zouden dan door de overheid meer gesteund kunnen worden. Ook kan het natuur- en landschapsbeheer fundamenteel aantrekkelijker gemaakt worden. Dit kan gedaan worden door meer promotie (bijvoorbeeld door voorlopers), hogere subsidies en soepelere regelgeving. Op deze manier kan de afwachtende en zelfstandige houding van veel boeren veranderd worden en meer richting samenwerking op gebiedsniveau gaan. Door samenwerking van boeren met natuurorganisaties kan het landschap op een meer integrale manier beheerd worden al moeten de boeren niet te veel gebonden worden in hun bedrijfsvoering. Ervaringskennis van boeren zou meer meegenomen kunnen worden in de beleid- en planvorming omdat het zeer gebiedsgericht is. Het is daardoor een nuttige toevoeging op de deskundige kennis. Wanneer de landbouw als hoofddrager en uitgangspunt van de ruimtelijke plannen beschouwd wordt kunnen kleinschalige en verweefde natuur- en landschapsontwikkelingen op relatief veel steun van de boeren rekenen. Als het beheer van natuur- en landschap bovendien

beleidsmatig gefaciliteerd en voldoende gesubsidieerd wordt zal de bereidheid van de boeren tot medewerking zowel op bedrijfsniveau als op gebiedsniveau naar verwachting groeien. Het natuurbeleid zal door deze maatregelen verbreed kunnen worden onder de boeren en dat zal het draagvlak en de implementatie van de ruimtelijke plannen ook ten goede komen.

9 Discussie

In deze discussie zal er gereflecteerd worden op dit onderzoek en de getrokken conclusies. Hiervoor zal er gekeken worden naar de relatie met andere onderzoeken, de theorie en ontwikkelingen in de praktijk. Ook zal er aandacht beteed worden aan de beperkingen van dit onderzoek en zullen er suggesties gemaakt worden voor vervolgonderzoek.

Dit onderzoek levert een toevoeging op de kennis die er is over het genereren van draagvlak voor ruimtelijke plannen. In voorgaand onderzoek werd al aangegeven dat het expliciet maken van natuurbeelden onder verschillende maatschappelijke groepen het draagvlak voor het natuurbeleid in potentie zou kunnen vergoten (Natuurbeschermingsraad, 1993; Heusinkveld, 1997; Volker, 1998; De Boer, 2002). De gedachte hierbij is dat het draagvlak van het beleid vergroot wordt wanneer het rekening houdt met de dominante opvattingen over natuur die er in een samenleving leven. Om deze opvattingen in het beleid te kunnen integreren moeten ze expliciet gemaakt worden. In dit onderzoek is de gedachte over draagvlak voor het natuurbeleid naar het domein van de ruimtelijke planning gebracht. Het onderzoek richt zich op het landelijk gebied en gaat er van uit dat het expliciet maken van de concepten natuur en gebiedsidentiteit in relatie met landbouw de kern van de visie op landschapsontwikkeling weergeeft. Natuur en identiteit geven namelijk vaak de richting aan in ruimtelijke plannen van het landelijk gebied in Nederland.

Met dit onderzoek wordt er een bredere theoretische basis gelegd voor draagvlak voor het ruimtelijk beleid in het landelijk gebied. Door de boeren te vragen naar hun opvattingen over natuur en gebiedsidentiteit kan een integraal beeld gevormd kon worden van hun landschapsontwikkelingsvisie. Dit integrale beeld wordt versterkt door ook naar het nut van natuur en identiteit te kijken in de ogen van de boeren. Het nut van natuur kon onderzocht worden met behulp van het concept ecosysteemdiensten. De theoretische basis van dit concept staat echter nog in de kinderschoenen. Vooral de sociale en economische dimensie van ecosysteemdiensten is nog nauwelijks onderzocht. De opzet van dit onderzoek was niet om een zeer diepgaande analyse van de ecosysteemdiensten te maken op basis van verschillende indicatoren. Hierdoor kon het concept toch effectief gebruikt worden al zou meer theoretische kennis over het concept wel tot betere resultaten geleid kunnen hebben. Voor het nut van gebiedsidentiteit kon er geen duidelijk concept gevonden worden. De (beperkte) theoretische kennis over ecosysteemdiensten is daardoor ook gebruikt bij het analyseren van het nut van de identiteit. Deze aanpak werkte goed omdat natuur en identiteit nuttig zijn in vergelijkbare dimensies. Wel zouden ook hier de resultaten verbeterd kunnen worden als er meer theoretische kennis ontwikkeld zou worden over de diensten van identiteit en eventuele indicatoren daarvan.

Wanneer het beleid rekening houdt met de boerenvisie over landschapsontwikkeling zal naar verwachting de verantwoordelijkheid en de medewerking van de boeren voor het beleid en de uitvoering ervan vergroot worden. De concepten natuur en gebiedsidentiteit kunnen in veel landelijke gebieden in Nederland als uitgangspunt voor de visie op landschapsontwikkeling fungeren. Afhankelijk van de maatschappelijke groep die ondervraagd wordt kan de invalshoek aangepast worden. Vanuit de boeren was de invalshoek de landbouw maar voor ondernemers kan de invalshoek bijvoorbeeld bedrijvigheid zijn. Het concept van natuur en identiteit als basis voor draagvlak voor ruimtelijke landelijke plannen kan dus in verschillende gebieden worden toegepast en voor verschillende maatschappelijke groepen gebruikt worden. Dit onderzoek kan bouwstenen leveren voor het streven naar verbreding voor het natuurbeleid door de overheid. Bovendien is het onderzoeksconcept zeer geschikt voor gebiedsgericht beleid wat onderdeel is van de ontwikkelingsplanologie. De landschapsontwikkelingsvisie refereert namelijk naar ontwikkelingen in het gebied en besteed aandacht aan de kernkwaliteiten van het landschap.

Wanneer dit onderzoek in een bredere context geplaatst wordt kunnen aansluitingen met andere onderzoeken gevonden worden. De dominantie van het functionele natuurbeeld onder boeren werd al eerder onderkend in onderzoeken van Van der Ploeg en Spierings (1999) en De Boer en Schulting

(2002). In deze onderzoeken wordt aangegeven dat voor boeren in Nederland geldt dat natuur in de eerste plaats in dienst zou moeten staan van de mens. Landbouw wordt als een onderdeel van natuur gezien waarbij natuurlijke processen ten behoeve van de mens worden gebruikt en aangepast. Bovendien moet de natuur goed verzorgd worden. Ook Van den Berg (1999) geeft aan dat boeren het liefst een verzorgd landschap zien. In mijn onderzoek kwam de waardering voor goed onderhouden natuur in een verzorgd landschap duidelijk naar voren. Het functionele natuurbeeld wordt verder bevestigd door de bevinding dat boeren de akkerranden vooral nuttig vinden voor een betere bewerking van het land. Deze bevinding wordt in een onderzoek van Van der Meulen et al. (1996) over akkerranden ook gedaan. De akkerranden zijn namelijk handig voor de spuitzones en voor de landbouwmachines. Ook wordt er volgens Van der Meulen (1996) ook om socio-psychologische redenen aan akkerranden gedaan wat neerkomt op waardering door de boeren omdat het mooi is in het landschap. Dit sluit aan bij mijn bevindingen over het deels aanhangen van het decoratieve natuurbeeld door de boeren. Door Defrancesco et al. (2003) en Van der Ploeg en Spierings (1999) werd geconstateerd dat boeren ook aan natuur- en landschapsbeheer doen vanwege de maatschappelijke vraag en de maatschappelijke goedkeuring voor de agrarische sector. In mijn onderzoek wordt het voldoen aan de maatschappelijke vraag in zekere mate ook naar voren gebracht. Ecosysteemdiensten worden in dit onderzoek als aanvulling op natuurbeelden en als onderdeel van de landschapsontwikkelingsvisie gezien. Dit sluit aan bij het onderzoek van Hermy et al. (2002) die ecosysteemdiensten als onderdeel van de ontwikkelingsvisie van groene ruimte in de stad beschouwd. Om een eventuele aanvulling te geven op het onderzoek naar ecosysteemdiensten kan er gesteld worden dat de esthetische en recreatieve waarde van natuur door boeren in zekere mate onderkend wordt. Deze waarden kunnen verder onderzocht worden in het sociaal-economische domein. Wat betreft gebiedsidentiteit geeft Ploner (2005) in een onderzoek aan dat boeren identiteit in een Nationaal Park belangrijk vinden omdat het meer recreatie aantrekt. De boeren kunnen hier op inspelen door verbreding. In de Hoeksche Waard is ook in zekere mate een trend zichtbaar waarin meer belang wordt gehecht aan identiteit door de boeren om het gebied (recreatief) aantrekkelijk te maken. In een onderzoek van Johner (2002) wordt aangegeven dat de boer essentieel is voor het beheer van het landschap en het behoud of de versterking van de identiteit. Ook in mijn onderzoek komt naar voren dat boeren zich als belangrijke en geschikte beheerders van het landschap zien om zo de agrarische identiteit kunnen behouden. Natuur en regionale identiteit zijn volgens Kruit et al. (2000) hoofdindicatoren van landschappelijke kwaliteit wat aansluit bij de keuze in mijn onderzoek voor de hoofdconcepten natuur en identiteit.

Het behoud en de ontwikkeling van natuur en landschap door de boer kan voornamelijk verwezenlijkt worden door de SAN-regeling. Het grootste bezwaar dat boeren in mijn onderzoek tegen deze regeling naar voren brachten was de te lage vergoedingen. In de literatuur komt dit bezwaar ook vaak naar voren. Volgens Ahnström et al. (2000) en Sullivan et al. (1996) kijkt een boer sterk naar zijn financiële situatie bij nieuwe ontwikkelingen en vind hij de vergoedingen voor agrarisch natuurbeheer te laag. Het bedrijfsniveau is zeer belangrijk en wordt als bouwsteen aangegeven voor natuur- en landschapsbehoud (Smeding en Joenje (1999)). In mijn onderzoek kwam duidelijk naar voren dat boeren zich op de eerste plaats concentreren op hun agrarische bedrijfsvoering omdat dat hun hoofdinkomstenbron is. Vanuit de agrarische bedrijfsvoering moet er geprobeerd worden het landschap te beheren en de kwaliteiten te versterken. Boeren in Schotland geven ook aan dat het financiële plaatje van agrarisch natuurbeheer het belangrijkste is en dat de vergoedingen op het moment te laag zijn (The Scottish Government (2007)). Het niet willen aanpassen van de bedrijfsvoering speelt ook een belangrijke rol in het weigeren deel te nemen aan agrarisch natuurbeheer in Schotland. Dit kan in mijn onderzoek niet zozeer geconstateerd worden. De boeren zijn in mijn onderzoek over het algemeen wel bereid (kleine) aanpassingen te doen in de bedrijfsvoering. In een onderzoek van Falconer (2000) komt naar voren dat de omschakelingskosten voor een boer naar een vorm van agrarisch natuurbeheer te hoog liggen. Er zou een platform tussen de overheid en de boer moeten zijn die het omschakelingsproces faciliteert wat de kosten omlaag kan brengen. Hier kunnen de agrarische

natuurverenigingen van te pas komen zoals Toma en Mathijs (2005) in hun onderzoek aangeven. In mijn onderzoek zie je al dat een agrarische natuurvereniging de akkerrandenregeling faciliteert. De betrokkenheid van de boeren in de vereniging is echter nog laag. Als de boeren zich meer betrekken in verenigingen en meer samenwerken kan de SAN op bedrijfsniveau en het natuur- en landschapsbehoud op gebiedsniveau verbeterd worden. Het nut van het samenwerken en het communiceren tussen onderlinge boeren om agrarisch natuurbeheer te promoten, waardoor meer boeren het gaan toepassen op hun bedrijf, wordt aangegeven Defrancesco et al. (2003) en Toma en Mathijs (2005). Samenwerking op gebiedsniveau tussen boeren is dus van groot belang en zou gestimuleerd kunnen worden door agrarische natuurverenigingen en door publiek-private samenwerking. Defrancesco et al. (2003) en Toma en Mathijs (2005) geeft ook aan dat kennisontwikkeling onder de boeren over agrarisch natuurbeheer gestimuleerd zou moeten worden door bijvoorbeeld educatieprogramma's. Ook Sullivan et al. (1996) geeft aan dat een goede kennis over natuur onder de boeren het respect voor natuur en de acceptatie voor agrarisch natuurbeheer vergroot. In mijn onderzoek is er niet zozeer een goed ontwikkelde kennis voor natuur onder de boeren gevonden al is er wel het besef dat natuurlijke processen ten grondslag liggen aan de landbouw. Ontwikkeling van de kennis over natuur (bijvoorbeeld over het nut van natuur voor biodiversiteit en klimaatsverandering) onder de boeren is dus nog een kans om het agrarisch natuurbeheer populairder te maken. Een ander groot bezwaar aangaande agrarisch natuurbeheer dat in mijn onderzoek naar voren kwam is de complexe inpasbaarheid in de agrarische bedrijfsvoering door de regelgeving omtrent natuur. Dit probleem wordt ook onderkend door Defrancesco et al. (2003) en Van der Ploeg en Spierings (1999). De pakketten van het agrarisch natuurbeheer zouden meer flexibel moeten zijn en beter aangepast worden op de agrarische bedrijfsvoering. Een ander kritiekpunt aangaande de overheid is dat beleidsmakers boeren nog te vaak benaderen als één groep en dat verschillende bedrijfsstijlen onvoldoende onderkend worden (Stortelder et al., 2001). In dit onderzoek zijn verschillende type boeren aan het woord geweest maar toch zijn er geen grote uiteenlopende visies gevonden. Alle boeren hadden wel een waardering en in zekere mate acceptatie voor het landschap. Er kan dus gesteld worden dat boeren qua visie op landschapsontwikkeling tot in zekere mate wel al één groep beschouwd kunnen worden al zijn er wel verschillen op bedrijfsniveau. De biologische boer toonde bijvoorbeeld duidelijk het meeste inzet voor natuur op zijn bedrijf en vond hij de gebiedsidentiteit zeer belangrijk. Over het algemeen conceteren de boeren zich op hun agrarische bedrijfsvoering en staan ze in zekere mate open voor natuur- en landschapsontwikkelingen, al is dat bij de één wat meer als bij de ander. Wel is het bedrijfsniveau erg belangrijk en moet dat als uitgangspunt genomen worden voor landschapsontwikkelingen op gebiedsniveau. Het is dus wel belangrijk dat de verschillende type bedrijven met hun bedrijfsvoering onderkend worden. Aangezien de intentie van dit onderzoek was om een representatief beeld te schetsen van de dominante boerenvisie over landschapontwikkeling zijn er niet meer biologische boeren geïnterviewd omdat veruit de meeste boeren in de Hoeksche Waard gangbare akkerbouwer zijn. Om wetenschappelijke conclusies te trekken over het verschil in waardering en inzet voor natuur en identiteit in het landschap tussen de gangbare en biologische boer, zouden meer biologische boeren geïnterviewd moeten worden.

De beperkingen in het onderzoek kunnen gezocht worden in de grootte en de diversiteit van de geselecteerde boeren. Aangezien niet alle contactgegevens van de boeren in de Hoeksche Waard beschikbaar waren en/of de beschrijving van het type boer niet volledig was, is de representativiteit van de resultaten niet optimaal. Dit zou verbeterd kunnen worden door meer netwerken op te bouwen om via het sneeuwbaaleffect tot meerdere boeren te komen met meer volledige beschrijvingen. Niet alle geselecteerde boeren zijn geïnterviewd omdat sommige er niet bereid toe waren of geen tijd hadden. De betrouwbaarheid van de resultaten zou verder vergroot kunnen worden door de vraagstellingen in de interviews nog concreter te maken. Aangezien de boeren relatief weinig kennis hadden van begrippen als natuur, ecosysteemdiensten en identiteit was het soms moeilijk om concrete en uitgebreide antwoorden te krijgen. Dit zou verbeterd kunnen worden door nog meer te verwijzen naar ontwikkelingen in het gebied die betrekking hebben op de bovengenoemde begrippen.

In het onderzoek wordt er van uit gegaan dat door het expliciet maken van de boerenvisie over landschapontwikkeling en integratie van die visie in het beleid de steun en participatie van de boeren toeneemt aangaande het beleid. Hier zal echter verder onderzoek naar verricht moeten worden om dit te bewijzen. De afwachtende en individualistische houding van de boeren zou er bijvoorbeeld tot kunnen leiden dat de verantwoordelijkheid en/of de participatie niet groeit. Als laatste wil ik aangeven dat het concept van natuur en identiteit niet als iets universeels gezien moet worden dat in ieder gebied direct kan toegepast worden. Zo zijn er bijvoorbeeld intensieve landbouwgebieden waar natuur en identiteit niet zozeer onderdeel zijn van het landschap. Uitgangspunt van het formuleren van ruimtelijke plannen en onderzoek naar draagvlak moeten de kwaliteiten en ontwikkelingen in een gebied zijn. Aangezien natuur en identiteit veel aandacht krijgen in de ruimtelijke planning in Nederland zal het concept van natuur en identiteit wel relatief veel toegepast kunnen worden.

Referenties

- Ahnström, J., Höckert, J., Bergea, H.L., Francis, C.A., Skelton, P. en Hallgren, L. (2000). *Farmers and nature conservation: What is known about attitudes, context factors and actions affecting conservation?* Cambridge University Press.
- Anema, K. (1996). *Natuurbeelden. Beherende boeren en boerende beheerders.* Dienst Landelijk Gebied, Utrecht.
- Boer, T.A., de en Schulting, R. (2002). *Zorg(en) voor natuur. Draagvlak voor natuur en natuurbeleid in 2001.* Alterra-rapport 453, Wageningen.
- Bommel, S. van, Aarts, M.N.C. en Turnhout, E. (2006). *Over betrokkenheid van burgers en hun perspectieven op natuur.* Wageningen, Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, WOt-rapport 21.
- Born, R., Van den (2007) *Thinking Nature. Everyday philosophy of nature in the Netherlands.* Dissertatie. Radboud Universiteit, Nijmegen.
- Buijs, A.E. (2000). *Natuurbeelden van de Nederlandse bevolking.* Landschap 2000 17/2, pp 97-112.
- Buijs, A.E., Langers, F. en Vries, S. de (2006). *Een andere kijk op groen, beleving van natuur en landschap in Nederland door allochtonen en jongeren.* WOt studies report 24. Alterra, Wageningen.
- Buijs, A.E., Custers, M.H.G. en Langers, F. (2007). *Natuur door andere ogen bekeken, de natuurbeleving van allochtonen en jongeren.* WOt studies report 5. Alterra, Wageningen.
- Chopra, K. (2005). *Ecosystems and Human Well-being: Policy Responses (vol. 3).* Millennium Ecosystem Assessment Series. Washington DC. Island Press.
- Commissie Hoeksche Waard (2005). *Ruimtelijke Ontwikkeling Hoeksche Waard.*
- Commissie Hoeksche Waard (2006). *Inbreng Streekplan 2006-2020.*
- Dagevos, J.C., Luttk, J., Overbeek, M.M.M. en Buijs, A.E. (2000) *Tussen nu en straks. Trends en hun effecten op de groene ruimte.* Rapport 4.00.05. LEI, Den Haag.
- Defrancesco, E., Gatto, P., Runge, F. en Trestini, S. (2003). *Factors Affecting Farmers' Participation in Agri-environmental Measures: A Northern Italian Perspective.* University of Padova, Agripolis.
- Delft, A. van, Schot, M., Slingenberg, A., Veen, M. van, Verkemmis, A., Butter, E. en Ruijgrok, E., 2007. *Kosten-Baten Analyse groenblauwe dooradering Hoeksche Waard.* Innoveren in het Nationale Landschap. Ecorys, Rotterdam.
- Dijkstra, H., Bianchi, F.J.J.A., Griffioen, A.J. en Langevelde, F., van (2003). *Typering van landschapseenheden in Nederland naar groen-blauwe dooradering.* Alterra-rapport 645, Wageningen.
- Ecological Society of America (ESA) (2000). *Ecosystem Services.* Washington DC. Island Press.
- European Commission, Directorate-General for Agriculture (DG VI) (1999). *Setting the CAP on a green foundation. The common Agricultural Policy.* Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
- Falconer, K. (2000). *Farm-level constraints on agri-environmental scheme participation: A transactional perspective.* Elsevier.
- Farjon, J.M.J., Dijkstra, H., Dirx, G.H.P. en Koomen A.J.M. (2001). *Ontwerp voor indicator identiteit. Monitoringsysteem kwaliteit groene ruimte (MKGR).* Alterra-rapport 416, Wageningen.

- Geertsema, W., Griffioen, A., Meeuwssen, H. en Kalkhoven, J. (2003). Natuur en identiteit. Een rapport over 2002: Groenblauwe dooradering is belangrijk voor natuur en identiteit in het agrarisch cultuurlandschap. Alterra-rapport 712, Wageningen.
- Geertsema, W., Steingrover, E., Wingerden, W. van, Spijker, J., en Dirksen, J. (2006). Kwaliteitsimpuls groenblauwe dooradering voor natuurlijke plaagonderdrukking in de Hoeksche Waard. Alterra-rapport 1334, Wageningen.
- Groot, W.T. de, en Born, M.J.G. van den (2003). Visions of nature and landscape type preferences: an exploration in the Netherlands. *Landscape and Urban planning*. Issue 63, pp 127-138.
- Havenaar, D. (2002). Overheid zou agrarisch natuurbeheer meer moeten ondersteunen. *De fruitteelt*. Vol. 92, pp. 40-41. NFO, Den Haag.
- Herzon, M. en Mikk, M. (2006). Farmers perceptions of biodiversity and their willingness to enhance it through agri-environment schemes: A comparative study from Estonia and Finland. Elsevier.
- Heusinkveld, H. en Volker C.M. (1997). Tussen status quo en vernieuwing. Draagvlak voor natuur, landschap en milieu bij agrariërs in Noordoost-Twente. Rapport 582. DLO-Staring Centrum, Wageningen.
- Jacobs, M.H. (2006). The production of mindscapes: a comprehensive theory of landscape experience. Dissertatie. Wageningen Universiteit, Wageningen.
- Jacobs, M.H. (2007) Images of nature as sources of conflict. In: Siegrist, D., Clivaz, C., Hunziker, M. en Iten, S. Exploring the nature of management, The third international conference on monitoring and management of visitor flows in recreational and protected areas. University of Rapperswill, Switzerland.
- Johler R. (2002). Local Europe. The Production of Cultural Heritage and the Europeanisation of Places. *Ethnologia Europaea* 32(1), pp 7-18.
- Keulartz, J., Windt, H. van der, en Swart, J. (1980). Natuurbeelden en natuurbeleid. *Filosofie & praktijk*. Jrg. 1. Muiderberg: Coutinho.
- Keulartz, J., Swart, S., Windt, H. van der (2000). Meer open overleg kan uitkomst natuurbeleid vergroten. *Ethiek & beleid*. Nr. 2. Den Haag.
- Keulartz, J., Swart, S. en van der Windt, H. (2000b). De structuur van natuurbeelden. *Natuurbeelden en natuurbeleid. Theoretische en empirische verkenningen*, pp 31-46. *Ethiek & Beleid* nr.1. Den Haag.
- Koomen, A.J.M. (2005). Een kennissysteem voor de Nationale Landschappen? Inventarisatie van kennisbehoefte en mogelijk draagvlak. Alterra-rapport 1180, Wageningen.
- Kruit, J., Salverda, I.E. en Hendriks, K. (2004). Regionale identiteit van natuur en landschap. Alterra-rapport 1014, Wageningen.
- Margadant- van Arcken, M. en Berg, C. van den (2000). Natuur in pluralistisch perspectief. Theoretisch kader en voorbeeldmateriaal voor het omgaan met een veelheid aan natuurbeelden. CDB-Press, Utrecht.
- Meulen, H.A.B. van der, Sno, G.R. de en Wossink, G.A.A. (1996). Farmers' perception of unsprayed crop edges in the Netherlands. *Journal of Environmental Management*. Vol. 47. Issue 3. pp 241-255. Academic Press.
- Ministerie LNV (1999). Objectivering doelpakketten, knopen op 1000 punten. Ministerie LNV, directie natuurbeheer/DLG, Den Haag.

- Ministerie LNV (2000). *Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur: nota natuur, bos en landschap in de 21^e eeuw*. Den Haag.
- Ministerie LNV (2000b). *Pallet van het Platteland; Een visie van de regionale beleidsdirecties van LNV op de ontwikkeling van het platteland*. Ministerie LNV, Den Haag.
- Natuurbeschermingsraad (1993). *Natuur tussen de oren. Natuur- en landschapsbeelden en hun rol bij de ontwikkeling en vormgeving van beleid*.
- NovioConsult (2004). *Biodiversiteit Hoeksche Waard voor en door burgers*. Provincie Zuid-Holland.
- Oerlemans, N., Hees, E., Guldmond, A. (2006). *Agrarische natuurverenigingen als gebiedspartij voor versterking natuur, landschap en plattelandontwikkeling*. CSM, Culemborg.
- Planbureau voor de Leefomgeving (2008). *Natuurbalans 2008*. Bilthoven.
- Ploeg, B., van der en Spierings, C.J.M. (1999). *Is het mogelijk om twee dingen goed te doen? Verkenning van sociale factoren in verbrede bedrijfsontwikkeling*. Rapport 4.99.16 Landbouw-Economisch Instituut (LEI), Den Haag.
- Projectbureau RIHW (2000). *De Hoeksche Waard weet wat zij wil: koers voor de toekomstige ontwikkeling van de Hoeksche Waard*.
- Raad Landelijk Gebied (1999). *Made in Holland. Advies over landelijke gebieden, verscheidenheid en identiteit*. RLG 99/2, Amersfoort.
- Raad Landelijk Gebied (2005). *Nationale landschappen: vaste koers en lange adem*. RLG 05/1, Amersfoort.
- Rapport Commissie Wijffels (2001). *Toekomst voor de veehouderij; agenda voor een herontwerp van de sector*. Ministerie van LNV, Den Haag.
- Robertson, I en Richards P. (2003). *Studying cultural landscapes*. Oxford University Press Inc., New York.
- Scottish Government (2007). *Agri-Environment Schemes in Scotland: A Survey of Participants and Non-Participants*.
- Smeding, F.W. en Joenje, W. (1999). *Farm-nature plan: Landscape ecology based farm planning*. Elsevier.
- Somers, N., Kroon, S. van der, en Overbeek, G. (2004). *Nieuwe natuurlijke partners: partners voor het natuurbeleid? Rapport 7.04.13*. LEI, Den Haag.
- Stortelder, A.H.F., Schrijver, R.A.M., Alberts, H. (2001). *Boeren voor natuur. De slechtste grond is de beste*. Alterra-rapport 312, Wageningen.
- Stortelder, A.H.F., Waal, R.W., de en Schaminee, J.H.J (2005). *Streekeigen natuur. Identiteit en diversiteit van Nederlandse landschappen*. Alterra-rapport 1111, Wageningen.
- Sullivan, S., McCann, E., Young, R., de en Erickson, D. (1996). *Farmers' attitudes about farming and the environment: A survey of conventional and organic farmers*. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*. Vol. 9. No. 2. pp 123-143.
- Toma, L. en Mathijs, E. (2005). *Determinants of Romanian farmers' participation in agri-environmental programmes*. *International Congress of the EAAE*. Copenhagen.
- Visschers, R., Hendriks, C.M.A., Hulsesteijn, K., en Knotters, M. (2004). *Regionale identiteit en natuur- en landschapsontwikkeling 2001-2004*. DWK-programma 382 Project informatie. Alterra-rapport 1089, Wageningen

Volker, C.M., Buijs, A.E., Filius, P., Edden, N. Van den, Oosterveld, H.J.W. (1998). Draagvlak voor de natuur. Beelden, context en instrumenten. Wageningen.

Water Science and Technology Board (WSTB) (2004). Valuing Ecosystem Services: Toward Better Environmental Decision-Making. Washington DC. The National Academies Press.

Woerkum, C., Van (2002). Orality in environmental planning. European Environment Vol. 12, pp 160-172.

Zuid-Holland, Provincie (1997). Hoeksche Waard Omgevingsplan. Maasdam / Den Haag.

Zuid-Holland, Provincie (2001). Streekplan Zuid-Holland Zuid. Den Haag.

Zuid-Holland, Provincie (2004). Gebiedsprogramma Zuid-Holland Zuid 2003-2007. Den Haag.

Zuid-Holland, Provincie (2007). Vierde partiële herziening Hoeksche Waard. Den Haag.

Appendix 1: Tabel 1 Resultaten interviews

	Type boer	Beleidsvorming	Inzet landschap	Natuurbeelden	Ecodiensten	Identiteit	Ontwikkelingen	Medestand
M. Dam	- 38 jaar (ook elders gewerkt) - schapenhouderij - niet speciaal	- min. betrokken - communicatie goed - te veel regelgeving m.b.t. natuur	- weidevogelbeheer - SBNL	- natuurlijke processen - wisselwerking - geen rommeltje	- aantrekkelijkheid - schade ganzen	- open terwijl dicht bij stad - meer natuurgericht	- NL behoud landschap en landbouw (vaag) - meer recreatie	- veel medestand - gez. visie lastig door individualisme en aparte gebieden
A. Klompe	- 61 jaar (hele leven) - akkerbouw - niet speciaal	- direct betrokken - communicatie complex - te veel regelgeving m.b.t. natuur - te veel deskundigheid - landbouw sluitpost - vergoedingen m.b.t. natuur te laag	- akkerranden en natuurakkers - Akkerbouw Groen en Blauw - H-WODKA - voorloper	- geen menselijke invloed - tuinieren - functioneel	- FAB - aantrekkelijkheid - maatschappelijke vraag - schade ganzen	- polder- en dijken structuur - meer natuurgericht	- NL behoud landschap en landbouw maar weinig ontwikkeling - meer recreatie	- te progressief - gez. visie lastig door individualisme
M. Visser	- 49 jaar (hele leven) - akker- en tuinbouw (biologisch) - gehecht	- min. betrokken - communicatie goed	- Natuurschoonwet-landgoed - knotwilgen, bloemenranden en hoogstamfruitbomen (eigen initiatief)	- (bio)diversiteit - wisselwerking	- FAB - gezond voor mens - aantrekkelijkheid	- openheid - verantwoorde voedselvoorzieners promoten - meer natuurgericht	- NL behoud landschap en landbouw - meer recreatie	- alleen biologisch - gez. visie lastig door individualisme
B. Zevenbergen	- 62 jaar (hele leven) - akkerbouw - gehecht, generaties lang	- min. betrokken - communicatie complex - te veel regelgeving m.b.t. natuur - struggle provincie - landbouw sluitpost	- akkerranden - Delta Natuur	- geen menselijke invloed - natuurlijke processen - wisselwerking	- FAB (te complex) - aantrekkelijkheid - gezond voor mens - maatschappelijke vraag - schade ganzen	- polder- en dijken structuur - open terwijl dicht bij stad - meer natuurgericht	- NL behoud landschap en landbouw	- ongeveer helft maar steeds meer - gez. visie in toekomst wel mogelijk
L. de Geus	- 50 jaar (hele leven) - akkerbouw - gehecht	- direct betrokken - communicatie complex - te veel regelgeving m.b.t. natuur - vergoedingen m.b.t. natuur te laag	- akkerranden (Natuur Breed) - wandelpad - voorloper	- alles wat groeit - functioneel	- biodiversiteit, wild - aantrekkelijkheid - makkelijk voor bewerking - FAB (te complex)	- open terwijl dicht bij stad - meer natuurgericht	- NL behoud landschap en landbouw maar weinig ontwikkeling - hoogwaardige functies i.p.v. recreatie	- gem. medestand - gez. visie lastig door individualisme
A. Verhorst	- 48 jaar (hele leven) - gemengd (akkerbouw en melkvee) - gehecht	- direct betrokken - communicatie goed - te veel deskundigheid - struggle provincie	- natuurlijke processen - knotwilgen - overleg met HWL	- natuurlijke processen - functioneel - geen rommeltje	- schuilen vee - economische waarde - FAB - aantrekkelijkheid	- polderstructuur - consensus mentaliteit - meer natuurgericht	- NL behoud landschap en landbouw maar weinig ontwikkeling - meer recreatie	- veel medestand - gez. visie lastig door individualisme
B. Niemansverd.	- 38 jaar (hele leven) - gemengd (akkerbouw en schapen) - gehecht	- min. betrokken - communicatie goed - vergoedingen m.b.t. natuur te laag	- akkerranden	- verschillende definities - functioneel - geen rommeltje	- FAB - aantrekkelijkheid - maatschappelijke vraag - makkelijk voor	- rustig, veilig terwijl dicht bij stad - grootschaliger - meer natuurgericht - minder sociaal	- NL behoud landschap en landbouw maar weinig ontwikkeling - meer recreatie	- gem. medestand - gez. visie kan in grote lijnen

					bewerking - schade ganzen			
C. Schelling	- 31 jaar (hele leven) - akkerbouw - gehecht	- direct betrokken - communicatie goed - vergoedingen m.b.t. natuur te laag - te veel deskundigheid - struggle provincie - FAB-project nog niet in beleid	- akkerranden (FAB-project) - botanisch beheer - voorloper	- geen menselijke invloed - natuurlijke processen - wisselwerking	- FAB - makkelijk voor bewerking - aantrekkelijkheid - schade ganzen	- dijken- en krekestructuur - meer natuurgericht - rustig, veilig terwijl dicht bij stad	- NL behoud landschap en landbouw (vaag) maar weinig ontwikkeling - meer recreatie	- gem. medestand - gez. visie kan in grote lijnen
W. de Jong	- 41 jaar (hele leven) - akkerbouw - niet speciaal	- min. betrokken - communicatie goed	- wandelpad - grote natuur verstorend - afwachtend	- alles wat groeit - wisselwerking	- aantrekkelijkheid - FAB	- open terwijl dicht bij stad - meer natuurgericht - grootschaliger - minder sociaal	- NL behoud landschap en landbouw (vaag)	- veel medestand - gez. visie lastig door individualisme
M. de Lijster	- 37 jaar (hele leven) - akkerbouw - niet speciaal	- min. betrokken - communicatie goed	- wilde randen en bosje (eigen initiatief)	- geen menselijke invloed - wisselwerking	- biodiversiteit, wild - aantrekkelijkheid	- open en rustig terwijl dicht bij stad - meer natuurgericht - grootschaliger - minder sociaal	- NL behoud landschap en landbouw (vaag) - meer bos	- te natuurgericht - gez. visie lastig door individualisme
H. Ravenstijn	- 20 jaar (25 jaar elders gewoond) - akkerbouw - niet speciaal	- min. Betrokken - communicatie slecht - te veel deskundigheid - macht natuur-organisaties te groot	- akkerranden (verhuur)	- natuurlijke processen - geen rommeltje - functioneel	- makkelijk voor bewerking - financieel beter	- polder- en dijkenstructuur - meer natuurgericht - minder sociaal - minder boerencultuur	- NL behoud landschap en landbouw (vaag) maar weinig ontwikkeling - meer recreatie - meer rijke mensen	- veel medestand - gez. visie lastig door individualisme
P. v/d Erve	- 48 jaar (hele leven) - akkerbouw en fruitteelt (omschakeling naar biologisch) - gehecht	- min. betrokken - communicatie te vaag	- akkerranden	- definitie van de overheid - natuurlijke processen - wisselwerking	- FAB - aantrekkelijkheid	- begrip van de overheid - meer natuurgericht - minder sociaal - minder boerencultuur	- NL behoud landschap en landbouw (vaag) maar weinig ontwikkeling - meer (intensieve) recreatie - meer wonen	- gem. medestand - gez. visie lastig door individualisme
P. v/d Hoek	- 44 jaar (hele leven) - akkerbouw - gehecht	- min. Betrokken - communicatie te vaag - te veel beperkingen voor landbouw - te natuurgericht	- akkerranden - botanisch beheer - H-WODKA	- (bio)diversiteit - functioneel	- makkelijk voor bewerking - schade ganzen	- dijken- en krekestructuur en open landschap - meer natuurgericht - minder boerencultuur	- NL behoud landschap en landbouw (vaag) maar weinig ontwikkeling - landbouw verbreden - meer recreatie	- veel medestand - gez. visie mogelijk door openheid

Appendix 2: Gespreksonderwerpen

Geïnterviewde:

Interviewer: Paul de Dooij

Datum:

Locatie:

Intro:

Ik ben student aan de Wageningen Universiteit en studeer Bos- en natuurbeheer en ruimtelijke planning. Dit komt neer op een soort landschapsinrichting van het landelijk gebied. Ik ben bezig met een afstudeervak in samenwerking met Alterra, het onderzoeksinstituut dat gerelateerd is aan de Universiteit. Het onderzoek gaat over de verschillende type boeren in de Hoeksche Waard en hun visies over natuur en landschap. In het interview zal ik u eerst wat inleidende dingen vragen over uw binding met de Hoeksche Waard. Daarna gaat het over het type boer uw bent met betrekking tot natuur en landschap. Verder gaat het over uw betrokkenheid in netwerken en beleid en uw mening over ontwikkelingen in de Hoeksche Waard.

Inleiding

- *Hoe lang woont u al in de Hoeksche Waard?*
- *Kunt u iets vertellen over uw binding met de Hoeksche Waard?*
- *Zijn er dingen die u waardeert aan het landschap van de Hoeksche Waard?*
- *Zijn er dingen die u niet waardeert in het landschap of niet vind passen?*
- *Is het landschap van het landelijk gebied in de tijd dat u het kent verandert? Denk aan inrichting, beheer en beleid.*

Type boer

- *Hoe zou uw u landbouwbedrijf omschrijven?*
- *Bent u betrokken in bepaalde projecten?*

Wat voor bedrijfsvoering is er op uw bedrijf van toepassing? Heeft u daar een bepaalde keuze voor?

In veel plandocumenten van de Provincie, de gemeenten en de Commissie Hoeksche Waard wordt de landbouw aangegeven als belangrijkste drager van het landschap van de Hoeksche Waard? Vindt u dat ook en in welke opzichten?

Natuur en ecosteemdiensten

Wat verstaat u onder natuur? Vindt u landbouw ook natuur?

Vindt u natuur belangrijk op uw bedrijf belangrijk? Welke elementen? Wat voor nut hebben ze? Ecosysteemdiensten?

Vindt u natuur in het landschap belangrijk in de Hoeksche Waard belangrijk? In welke opzichten?

Hoe zet u zich in voor natuur en landschap? Op bedrijfsniveau en gebiedsniveau?

Denkt u dat andere boeren ongeveer dezelfde visie hebben over natuur en landschap als u?

Is de natuur en het landschap van de Hoeksche Waard in de loop der tijd verandert? En de visies van de boeren?

Identiteit

Vindt u dat de Hoeksche Waard een eigen identiteit heeft? Dat het zich onderscheidt, uniek is? Waar uit zich dat in?

Vindt u dat de identiteit van de Hoeksche Waard eenduidig wordt gezien door boeren? Welke verschillen?

Voelt u zich met uw bedrijf onderdeel van de identiteit van het landschap? Past u er goed in? Op welke manieren?

Hoe zet u zich in om de identiteit van de Hoeksche Waard te versterken?

Gebruikt u de identiteit van de Hoeksche Waard?

Is de identiteit van de Hoeksche Waard veranderd in de loop der tijd?

Netwerken en beleid

Bent u lid van agrarische verenigingen of organisaties?

Hoe bent u betrokken in de beleid- en planvorming van het landelijk gebied?

Hoe verloopt de communicatie tussen de overheid en u?

Denkt u dat uw ideeën en opvattingen over het landelijk gebied actief worden meegenomen in de beleid- en planvorming? Waarom?

Vindt u het ruimtelijk beleid van de overheden duidelijk en begrijpelijk? Waarom?

Wat zou er verbeterd mogen worden aan de beleid- en planvorming?

Ontwikkelingen

Wat vindt u van de aanstelling van de Hoeksche Waard als Nationaal Landschap in 2005?

Ziet u de benoeming tot Nationaal Landschap als een kans of een bedreiging voor uw bedrijfsvoering?

Hoe kijkt u aan tegen nevenactiviteiten voor uw bedrijfsvoering?

Passen nevenactiviteiten in het landschap van de Hoeksche Waard?

Welke ontwikkelingen zou u nog graag zien in het landschap van de Hoeksche Waard? En welke niet?

Zijn er nieuwe ontwikkelingen die kunnen bijdragen aan versterking van de identiteit?

Hoe kijkt u aan tegen het opstellen van een gezamenlijke landschapsontwikkelingsvisie met de boeren in de Hoeksche Waard?

Denk t u dat uw medestanders heeft in boeren die uw visies over landschapsontwikkelingen delen?